Jonas SATKAUSKAS. Atspindžiai. 2016. Fotografija

Antanas Masionis

1941–1974

Kokia šviesa ateina nuo žmonių!
(Ir tu joj vario veidu suspindėsi.)
Išbandymų diena vienu žiupsniu
Visiems į delnus išdalina tiesą.

Ir plaukia upės lyg iš atminties,
Ir liaujasi sparnais mojavę paukščiai,
Ir krinta šėmas rūkas ant širdies
Kaip gegužiukas, išmestas iš aukščio.

O mes į lemtį beldžiančius genius
Išlenkę sviedžiam po žieduotą taurę.
Kokia šviesa ateina nuo žmonių
Per mūsų vieną ir tą pačią šiaurę...

1969.VII.1–2

Meno kultūros žurnalas

Krantai

Jonas SATKAUSKAS. Ritmas. 2015. Fotografija

TURINYS

KOKIA ŠVIESA ATEINA...	2	Antanas MASIONIS
POEZIJOS PASLAPTIS	4	Gediminas MARTIŠIUS
JIS BŪTŲ RADĘS...	8	Dalija EPŠTEINAITĖ
М.К.Ч. „ROJUS“	13	Albertas SELČINSKIS
BALTARAGIO AKMUO	14	Dalia STRIOGAITĖ
FUTURISTINIS ROMANTIZMAS	20	Daiva ŠABASEVIČIENĖ
„VILNIUS – VERTAS GYVENIMO...“	26	Nijolė BULOTAITĖ
PRIE SAVO UPĖS	30	Ilma MAZRIMIENĖ
IŠ OPERŲ DINGSTANTIS BALETAS	34	Skaidrė BARANSKAJA
BALETO ATMINTIS	38	Helmutas ŠABASEVIČIUS
KINAS TEATRE	42	Martyna JURKEVIČIŪTĖ
SVEIKINAME!	46	„KRANTŲ“ REDAKCIJA
KĄ PASAKOJA VILNIAUS VAIKAI	47	Joana VITKUTĖ
EILĖRAŠČIAI	50	Antanas MASIONIS
STIPRESNIS UŽ NAKTIES AUDRĄ	52	Gintarė ADOMAITYTĖ
SMUIKO SIELOS LEGENDA	56	Elvina BAUŽAITĖ
KAPTARŪNAI. LIŪDNOJI LIETUVA	62	Audronė GIRDZIJAUSKAITĖ
LIETUVOS IŠTIKIMOJI	70	Elena SKAUDVILAITĖ
SĖLIAI RYTUOSE	74	Jonas Albertas NAKTINIS

Gediminas MARTIŠIUS

POEZIJOS PASLAPTIS

„Pasaulis tarsi įsisiūbuoja, pradėdamas amžinąjį būties ritmą, tave kaip kokį kūdikį paėmęs ant rankų. Kiekvienas rašantysis paliudys, kad poezijos pradžia ir pagrindas yra ritmas. Be jo poezijos nėra, net jei rašoma verlibru, ritmas yra, tik jis kažkoks giluminis, dėl to ne mažiau magiškas. Juk visa ko pagrindas yra ritmas – ir jūros ošimas, ir medžių siūbavimas, ir iš tolo ataidinti daina, ir metų laikai, ir vienumoje verčiamų knygos puslapių šlamėjimas... Tada pagalvoji – kas galėtų paprieštaraut, jog šis pasaulis yra geriausias iš visų galimų?“
Taip bandoma svarstyti mąstant apie poezijos prigimtines savybes Gedimino MARTIŠIAUS straipsnyje.

THE SECRET OF POETRY

The world starts swaying, starting the eternal rhythm of existence, after taking you into its hands like a baby. Every writer will confirm that rhythm is the basis and the core of poetry. Without it, there is no poetry: even when it is written in free verse, there is still a rhythm, only it is deep within, but no less magical. After all, rhythm is the basis for everything: the sound of the sea, the swaying of trees, echoes of a song sung far away, the seasons, and the turning of the pages of a book in solitude... Then you start to think: who would not agree that this world is the best of all possible worlds? The intrinsic properties of poetry are discussed in an essay by Gediminas MARTIŠIUS.

„Tiktai eilutės, kurias vienumoje sau prisimeni ir tyliai kartoji, plečia būties erdvę. Poezijos antasmeniškumas, universalumas leidžia per ją ieškoti giluminio ryšio tarp tolimų pažinimo būdų“ (Donatas Sauka. „Fausto amžiaus epilogas“). „Žmogaus vienišume ir vienumoje ataidinčios eilutės plečia būties erdvę; lyrikos asmeniškumu rodosi ir jos antasmeniškumas, giluminių būties ryšių koordinatės“ (Viktorija Daujotytė. „Mažoji lyrikos teorija“). Tarsi pirmas ir itin taiklus šūvis nuskambėjo šitie žodžiai jau antrame profesorės knygos „Mažoji lyrikos teorija“ puslapyje. Žinau, ką tai reiškia, kai plečiasi būties erdvė, kai tyliai sau kartoji magiškus žodžius:

Aš nežinau, ar būna rojus,
ar būna sielai kur gražiau,
apmirus gamtai ir sustojus
jos judesiams, aš ją nešiau
kaip motiną, kaip palikimą,
kaip sapno nuotrupas, kurios
dabar staiga atgyti ima
nuo tos melodijos tyros.

Kažkur pačioj gilybėj slypi
tos grožio sėklos ir daigai,
jie iš aukštybių, pasiklydę,
ir tu juos sieloje laikai,
o man skaudžiausia – pasakyti
bent puse lūpų apie didį
pasaulį, kurs aplinkui žydi,
aš nemokėjau taip ilgai.

Sigitas Geda. „Ars poetica“

Pasaulis tarsi įsisiūbuoja, pradėdamas amžinąjį būties ritmą, tave kaip kokį kūdikį paėmęs ant rankų. Kiekvienas rašantysis paliudys, kad poezijos pradžia ir pagrindas yra ritmas. Be jo poezijos nėra, net jei rašoma verlibru, ritmas yra, tik jis kažkoks giluminis, dėl to ne mažiau magiškas. Juk visa ko pagrindas yra ritmas – ir jūros ošimas, ir medžių siūbavimas, ir iš tolo ataidinti daina, ir metų laikai, ir vienumoje verčiamų knygos puslapių šlamėjimas... Tada pagalvoji – kas galėtų paprieštaraut, jog šis pasaulis yra geriausias iš visų galimų? Tik kartais persmelkia mintis, nedavusi ramybės Czesławui Miłoszui – kodėl blogis? Poetas vienu metu galvojo, kad teisūs yra manichėjai – savarankiškai egzistuoja ir gėris, ir blogis, ir kova tarp jų niekada nesibaigs.

Sigitas Geda pastebėjo esant ritmo atitikimų tarp maldos „Sveika, Marija“ ir Maironio eilučių „Ramios, malonios vasaros naktys, medžio užmigęs nejuda lapas...“ Gal Dievas, tas

Hiperpoetas, anot Augustino Dainio, iš tikrųjų į pasaulio pamatus inkrustavo ritmą kaip vieną pasaulio pagrindų? Iš čia ir visas menas.

Kai skaitai gerą eilėraštį, iš pradžių suklūsti. Skaitai antrą, trečią kartą. Pajunti, kad kažkaip imi prie jo *palinkti*. Fiziškai. Paskui dvasiškai. Viktorija Daujotytė minėtoje „Mažojoje lyrikos teorijoje“ (čia ir toliau straipsnyje V. Daujotytė cituojama tik iš šios knygos) rašo: „<...> prie eilėraščio reikia *palinkti.* Gottfriedo Benno kalbos poveikį lėmė jau bent iš dalies pažįstama jo paties kūryba ir modernus, bet paremtas patirtimi mąstymas apie moderniąją lyriką. Niekada neužmiršau *palinkimo* prie eilėraščio, skaitymo kūnu, kūno dalyvavimo meno recepcijose“. Kai *palinkimas* prie eilėraščio pereina į dvasinę būseną, imi justi, kad lyg būtum įėjęs į to eilėraščio namus, lyg pats būtum jį parašęs. Tada ateina tikroji percepcija.

vyšnios snieguotos mediniai langai
vėjas mėnulis sidabro gėlė
šalys kur būta klajota ilgai
loja šunelis ir bėga pelė

tėviške tėviške marių baltų
žydinčių vyšnių mėnulio šalie
tėviške tėviške iš nekaltų
atsiminimų pilies
Sigitas Geda. „Mėnulis sidabro gėlė“

Kalbant apie meno ištakas, pirmiausia iškyla pradiniai dalykai, kaip Sigito Gedos ledynai, jų grumėjimas Lietuvoje. Martinas Heideggeris, kalbėdamas apie meno kūrinio kilmę, „akcentuoja prigimtį, šaltinius, ištakas. Pagrindiniu Heideggerio teiginiu laikytina ši ištartis: „*Bet koks menas* – dėl to, kad įgalina buvinio, kaipo tokio, tiesos atsiradimo vyksmą, *savo esme yra poetinė kalba.* Meno esmė, kurioje rymo drauge ir meno kūrinys, ir menininkas, yra tiesos įkūrimas-į-veiksmą-kūrinį“ (V. Daujotytė). Iš pradžių gali atrodyti keistokas poetinės kalbos prioritetas kalbant apskritai apie visą meną. Juk yra daug nekalbinių menų – dailė, skulptūra, architektūra, muzika. Bet čia, matyt, turimas omenyje dvasinis, kad ir nekalbinis, judesys, ir tai vienija visus menus. Prasmingas apibūdinimas: „tiesos įkūrimas-į-veiksmą-kūrinį“. Čia svarbu veiksmas ir tiesa. Žinoma, tų tiesų yra daug, kiekvienas turi savo tiesą. Bet gal yra kažkokia Didžioji Tiesa, kurios siekiasi menas? Nelygu, apie kokią tiesą kalbėsim – šito pasaulio ar kito. Juk ir Kristaus pokalbyje su Poncijumi Pilotu tiesos buvo dvi... Tas jų pokalbis tęsiasi galbūt persikėlęs į meną?

Deja, ne viską galime paaiškinti. Kad ir kaip to norėtųsi. Klaustukų visada buvo ir bus daugiau negu taškų. „Mintis, pasakyta poetinio teksto analizės įvade („Poezija priklauso toms meno sferoms, kurių esmė mokslui nėra aiški“), persmelkia ir struktūrinę analizę – nesiekiama nei galutinio paaiškinimo, nei galutinių išvadų. Mintimi, kad poezijos esmė mokslui nėra aiški, Lotmanas tarsi grįžta į meno suvokimui svarbias I. Kanto pozicijas – meno teisėtumo ir svarbumo žmogaus būtyje grindimą kaip tik tuo, kad grožio savybės nėra visai prieinamos intelektui, normoms, dėsniams, kad meno pretenzija į būtį yra teisėta“ (V. Daujotytė). Bet gal taip ir turi būti – juk suprantama, kad mokslas turi įgaliojimą aiškinti šį pasaulį, o menas – aną, paslaptingą, nepaaiškinamą, tik nuspėjamą (o, neduok Dieve, gal ir nesantį). Didvyriškai apie tai mąstė Sokratas, jau pasmerktas myriop. Jis samprotavo taip: jeigu anapusybės nėra, tai miegosiu paprasčiausiai be sapnų, o jeigu yra, tai Dievas juk gailestingas, ir mums yra paruošęs kažką nepaprasto. Nejaugi Jis būtų sukūręs pasaulį tik tam, kad pasijuoktų iš žmogaus? Perfrazuojant didžiojo Karaliaučiaus vienišiaus garsiąją frazę, poezijoje stebina tik du dalykai – jos nenuspėjamumas ir magija, kuri gali net pakeisti žmogaus likimą. Psichoterapeutai tai supranta, jie taiko meno terapiją gydymui. Saint-Johnas Perse'as gražiai išsitarė: „Jau tarp pirmykščių žmonių buvo poetų, jų bus ir atomo amžiuje, nes poetas yra neatsiejama žmogaus dalis“.

„Lyrikos vieta žmogaus pasaulyje motyvuojama dvasios poreikiais... Lyrika žmogaus dvasią atveria ir kartu suteikia jai galimybę pasislėpti, likti savyje, su savim, turėti kur *sugrįžti* iš gyvenimo, kur lemia poreikiai, interesai, didesnis ar mažesnis prisitaikymas, reiškiantis ir tolimą nuo savęs, nuo savo prigimties ir patirties“ (V. Daujotytė). „Sugrįžęs iš gyvenimo“ – Marcelijaus Martinaičio ir Viktorijos Daujotytės pokalbių knygos pavadinimas. Labai taiklus. Ką reiškia būti sugrįžusiam iš gyvenimo? Gali būti daugiaprasmis atsakymas. Sugrįžti iš kasdienės sumaišties į poeziją, sugrįžti į savo tikrąją Tėvynę, sugrįžti į savo dvasios tėviškę, sugrįžti... „<...> G. Steineris: 'Rojuje' Dante mini strėlę, įsmingančią, kai muzikos timpa nebejuda. *Vibrato* tebezvimbia mumyse, garsui nuščiuvus. Galbūt šis tvarumas, kaip niekas kitas, mus priartina prie spekuliatyvios nuojautos, kad žmogaus asmenyje, personoje, – juk žodis *per-sonare* nusako būtent skambesio, sakymo skvarbą, – esama vertybių ir energijų, pranokstančių mirtį“ (V. Daujotytė). Esu brūkštelėjęs tokį eilėraštuką apie muzikos galias:

Broliui Vytautui

Taip ir nuplaukė per gyvenimą
kaip vėjas per tuščius laukus
kaip anot Gedos
vėjo nešiojama sėkla
o kiti o ką kiti?
vieni – aiškiai leido šaknis
į dangų kiti – į pragarą

Nulėkė nulėkė parlėkė parlėkė
gervės į Garliavą gervės į Garliavą
supasi supasi lapai pajudinti
Sruogai aptemo Binkiui užžėlė
taip ir gyvenom medžius skaičiavom
o rytas ėmėsi o naktis blausėsi
kur čia jiems broli su tavim susilyginti
tu gi smuikelę virkdai ir virkdai
bet kaip tu groji kaip sielą kirbini
visi apsiverkia visi numirėliai

Muzika gali prikelt iš numirusių
muzika gali surast amžinybę
tavo ir mano laikas dar sukasi
jūsų ir mūsų gyvastis imasi
2016, spalio 25

Nepaaiškinami ar sunkiai paaiškinami dalykai. Mokslas apie juos vengia kalbėti arba kalba miglotai, kol bus įrodyti dar neįrodyti dalykai. Bet apie juos nevengia kalbėti poezija, apskritai menas. Gal sapnuose žmogui duota suprasti, kad jo būtis neapsiriboja tik dabartiniu laiku. Mane yra ištikę keletas, kaip aš vadinu, egzistencinių atverčių, Sigito Gedos apibūdinimu. Viena jų – Valkininkų misterija. Kai važiuoju pro Valkininkus, tarsi sugrįžtu į tolimus laikus, tarsi būčiau kažkada ten gyvenęs. Sakytum, esu dar vaikas, žiūriu pro langą, matau baltus šerkšnotus medžius, kieme moterys ir vyrai, pasiraitoję rankoves, doroja skerdieną, po kelių dienų Kalėdos, ir mane apėmusi nepaaiškinama palaima… Iš kur visa tai? Gal tai ir yra Carlo Gustavo Jungo vadinamoji kolektyvinė pasąmonė? Arba sapnai. Vienas man ypač įstrigęs. Sapnuoju nenusakomo grožio miestą: terasomis kopiančios senamiesčio gatvės, siauros vingiuotos gatvelės kyla aukštyn, paskui prasideda parkas, laiptai, lipu tais laiptais, dešinėje pusėje matau – guli snaudžiantis liūtas, o šalia jo ganosi gazelės, skraido ryškūs spalvoti drugiai, tolėliau kavinė, ir ten Vivaldi griežia savo „Metų laikus“…

O man lyg reikia būtinai sužinoti, kas ten toliau, už to parko. Pažinimo nostalgija? Naktį praleidęs kavinėje, kur Vivaldi griežė savo „Metų laikus“, o aš skaičiau savo eilėraščius, ryte patraukiau toliau. Užlipęs laiptais, radau didelį lauką, tolumoje juodavo miškas. Kai galų gale jį pasiekiau, pamačiau kitą kavinę, kurioje Vivaldi griežė savo „Metų laikus“...

„Poetiško gyvenimo lygmuo pasiekiamas, prieinamas skirtingais būdais: kaip savaiminė duotis, kaip maldos, meditacijos rezultatas, kaip viską stebuklinga šviesa apšviečianti ekstazė, kaip tylus susikaupimas, sutampant širdies, žingsnio ir žodžio ritmui. Kaip sapnas – dažnai ir atvirom akim“ (V. Daujotytė). Per Vlado Dautarto devyniasdešimtmečio minėjimą kažkas priminė, kad mažas būdamas Vladukas, mamos nusivestas į bažnyčią, prašydavo Dievo jį padaryti rašytoju. Gal dar dorai ir skaityti nemokėjo, o jau svajojo būti rašytoju. Arba toks nutikimas. Žmogus (čia aš), kažkodėl

Jonas SATKAUSKAS. Piešiniai. 2016. Fotografija

prabudęs trečią valandą nakties, išgėręs tris puodelius kavos, rūkydamas vaikšto lauke, įsižiūri į žvaigždę (Aušrinę, kuri iš tikrųjų panaši į antrąją saulę), pamato virš galvos ratus sukantį šikšnosparnį ir pagalvoja: štai žmogus, žvaigždė ir tarp jų skraidantis šikšnosparnis. Kas juos sieja? Staiga tam sapnuojančiam nesapnuojančiam prieš akis lyg atsiveria vaizdas: ant kalvelės graži sodyba, jaunas vyras taiso tvorą, įsižiūri į tolumą, mato – keleliu per žydinčias pievas ateina jo žmona, nešina mažu sūneliu. Ir vyro veidą nušviečia šypsena... Štai pareina mano mylima žmonelė, Viešpatie, kaip aš Tau už ją dėkingas, jeigu mokėčiau, parašyčiau atsidėkodamas Tau eilėraštį... Iš tikrųjų šis vaizdas vyrui buvo kaip sapnas atvirom akim. Ir žmogus, žvelgdamas į žvaigždę, pagalvoja: gal šitą reginį man siuntė ta gražuolė žvaigždė? Jam tada pasirodė, kad jis sužinojo poezijos paslaptį.

Gediminas MARTIŠIUS

Dalija EPŠTEINAITĖ

JIS BŪTŲ RADĘS...

Alberto SELČINSKIO (1937–2003) balsą daugiau nei trisdešimt metų kasdien girdėdavo visa Lietuva. Žinių laidos, literatūrinės valandėlės, įgarsinti dokumentiniai filmai... Pagal jo žodžius kompozitoriai kurdavo dainas... Jis stebino skaitytojus retų, negirdėtų autorių vardais... Apie Albertą Selčinskį, trisdešimt metų dirbusį diktoriumi Lietuvos radijuje, literatą, poetą, redaktorių, prisimena daugelis su juo draugavusių bei dirbusių žmonių. Šioje publikacijoje – tai vertėja ir eseistė Dalija EPŠTEINAITĖ ir radijo žurnalistės Irina SKLEPOVIČ bei Nina MACKEVIČ.

HE WOULD HAVE FOUND ...

His voice was heard across Lithuania each and every day for over 30 years. News, literary programmes, documentary voice-overs… Composers would set music to his words… He never ceased to surprise readers with the names of obscure, unheard-of authors… Albertas SELČINSKIS, a poet and editor, is remembered by many of his friends and colleagues after working for 30 years as director of Lithuanian Radio. Here he is remembered by the translator and essayist Dalija EPŠTEINAITĖ, and the radio journalists Irina SKLEPOVIČ and Nina MACKEVIČ.

Vilniaus pionierių ir moksleivių rūmų dramos studijos aktoriai. Centre – studijos vadovas aktorius Vladimiras Šaltis. Viršuje pirmas iš dešinės – Albertas Selčinskis. 1951. Iš Selčinskių šeimos archyvo

Apie ką kalbėdavosi 1952-ųjų aštuntokai, grįždami namo po antros pamainos pamokų? Štai jie traukia Stalino prospektu tamsų vėlyvo rudens vakarą ir šneka, šneka. Žengia neskubėdami, nes tiek daug neišpasakoto, naujo susikaupė per vieną parą, neužteko nė pertraukų, sumuštinis liko portfelyje neišvyniotas. Pasaulis skleidėsi prieš jų akis, tik spėk viską aprėpti. Apakina pirmąkart perskaitytas genialus eilėraštis, apstulbina triumfuojantys Čaikovskio koncerto akordai, tiesiai į širdį liejasi nostalgiška Oginskio Polonezo melodija, klajoji be kelio knygų džiunglėse...

Namus pasiekdavome per pusvalandį, tad su klasioke Ania, kuri buvo ir kaimynė, nespėjus visko aptarti, ilgokai, krapštydamos sienos tinką, stovinėdavome prie namo kampo, kol pagaliau ji dingdavo tarpuvartėje, o aš... aš nepasukdavau prie savo laiptinės, nes jau anksčiau, kai dar, mosikuodamos portfeliais, aptarinėjome grafo Montekristo asmenybę ar Doriano Grėjaus fenomeną, buvau išgirdusi netoliese švilpaujamą „Itališkojo kapričo“ motyvą. Draugei dingus, iš tamsos išnirdavo Alikas, imdavome sukti ratus ir kalbėjomės, kalbėjomės. Išbėgus šuniuku vedinai Aniai, mūsų pokalbis imdavo strigti, nors ji mūsų nė nematydavo, tad greitai atsisveikindavome, ir aš lėkdavau namo, žinodama, jog po kiek laiko Alikas paskambins telefonu ir mudu vėl šnekėsimės. Apie ką?

Aišku, apie meną. Mus buvo visiškai užvaldžiusi muzika, jos ieškojome visur, godžiai gaudėme ne vien Filharmonijos koncertuose, bet ir per radiją, o dar sekmadieninėse edukacinėse paskaitose, kurias meistriškai, iliustruodamas gyvu atlikimu, pats diriguodamas simfoniniam orkestrui, rengdavo kompozitorius, muzikos istorikas Konstantinas Galkauskas, – visada, važiuodama Pylimo gatve pro namą, kuriame jis gyveno, siunčiu dėkingą žvilgsnį jo atminimo lentai. Tuomet iš proto ėjome dėl romantikų – Berliozo, Čaikovskio, Šuberto. Man už visus aukštesnis buvo Šopenas[1]. Lankiau baleto studiją Pionierių rūmuose, Alikas ten pat – dramos būrelį. Kai įstojau, jis jau buvo žymus, jam skirdavo pagrindinius vaidmenis. Užsiėmimus lankėme du kartus per savaitę, prieš šventes repetuodavome klasėje ir scenoje, be reikalo neslampinėjome koridoriais ir tik per koncertus matydavome kitų būrelių darbą. Po vieno pasirodymo į užkulisius atėjęs jaunuolis tarė: „Baletininkė turi vaidinti. Tau tai pavyksta“. Supratau, kad pasakė komplimentą. Kuo vardu, nežinojau, bet grupiokės paaiškino, jog tai Albertas, dramos būrelio pažiba, taikantis į aktorius. Tuo netrukau įsitikinti. Pjesėje „Du kapitonai“ pagal Veniamino Kaverino romaną Alikas vaidino neigiamą personažą – korifėjui nenaudingas vaidmuo, nes publika mėgsta teigiamus. Tačiau jo Romašovas – niekingas intrigantas ir nevykėlis – buvo kenčiantis žmogus, jis kėlė užuojautą... Kaip čia neprisiminus Konstantino Stanislavskio patarimo: vaidindamas neigiamą personažą, ieškok jo teigiamų savybių, o Aliko vaidinamas blogietis bailys ir išdavikas kentė aistringą

meilę gerai mergaitei, pjesės herojei... Pradėjau dažnokai matyti Aliką Rūmų koridoriuose kažkur einantį arba kažko ieškantį. Kartą jis, susirūpinęs, suraukęs vešlius antakius, paklausė, ar nemačiau K. Ne, nemačiau, o kas jis? Neįtardavau, jog jis ten sukinėjasi, kad sutiktų mane, juo labiau, kad per šeštadienių rytmečius, kur supuldavo visų būrelių vaikai – fotografai ir astronomai, lėktuvėlių konstruktoriai, netgi šachmatininkai ir, žinoma, aktoriai ir balerinos, Alikas niekada manęs nekviesdavo sušokti kokio menueto ar čardašo. Taip, šeštojo dešimtmečio pradžioje šokome pramoginius šokius su įmantriomis figūromis. Kiek stebino, kad Alikas kviečia kitas mergaites, bet ne mane. Nedrįsta sušokti su „baletininke“? – tai neateidavo į galvą. Tačiau po pamokų ištikimai pasirodydavo netoliese, ir mūsų pasivaikščiojimai sningant ar net lyjant tebesitęsė. Apsikeisdavome knygomis. Atnešiau jam Stanislavskio „Mano gyvenimas mene“, o iš Aliko gavau senos leidybos Čaikovskio ir Nadeždos fon Mekk susirašinėjimą. Kiek čia būta temų mudviejų pokalbiams! Labiausiai intrigavo, kad tiedu, kone kasdien vienas kitam rašydami, nė nebandė pasimatyti. Radau kompozitoriaus laiške mintį, kuri suglumino: „Manęs visai nestebina, – rašė Čaikovskis, – kad, pamilusi mano muziką, Jūs neieškote asmeninės pažinties su jos autoriumi. Jūs baiminatės nerasti manyje tų savybių, kuriomis mane apdovanojo Jūsų į idealizavimą linkusi vaizduotė. Ir esate visiškai teisi. Manau, arčiau mane pažinodama, nerastumėte to atitikmens, tos kūrėjo ir žmogaus harmonijos, kurios ieškote“. Tai skambėjo neįprastai: mus mokė, kad „žmoguje viskas turi būti puiku“, kad kūrėjas ir kūryba turi atitikti vienas kitą, kad gyvenime menininkas yra ištikimas savo idealams. Apie asmeninį menininkų gyvenimą beveik nieko nežinojome, nors, manau, Alikas buvo labiau apsišvietęs. Kartą, norėdamas pralinksminti, pacitavo nežinau kieno dvieilį: „Nei Puškinas, nei Gogolis, nei Vrubelis negarbino Dievo, o garbino rublius“. Tai įvertinau kaip blevyzgą.

Vasarą mane veždavo prie jūros. Alikas rašė į Palangą: „Įsivaizduok, Puškinas anaiptol nebuvo koks plevėsa, kaip mums kartais dėsto. Jisai skaitė Guizot „Europos civilizacijos istoriją“[2], mokėjo anglų kalbą, žinojo ne tik Baironą, bet ir Šekspyrą“. Vėliau Markučių muziejaus knygų spintoje mačiau tą Guizot veikalą. Magėjo sužinoti, ar čia tas pats egzempliorius, kurį laikė rankose didis poetas. Muziejininkė nežinojo. Nedrįsau paprašyti parodyti knygą, spinta stovėjo užantspauduota. Ne vieną kartą lankydamasi Markučiuose, vis nerasdavau progos paklausti. Pagaliau pastebėjau, kad knyga dingo. Iki šiol kankina mintis, kad galbūt poetas buvo ką brūkštelėjęs laukeliuose – turėjo tokį įprotį... gal tai būtų buvęs koks štrichas puškinianoje?

Kartą Alikas perskaitė man savo eilėraštį. Žinojome, kad Majakovskis rašė kapotomis eilutėmis –„laipteliais“, ir Aliko ketureilis atrodė panašaus ritmo: *Tai buvo vėlyvą rudenį / tėtė dūsaudamas bandė prakurti krosnį, / mama, ieškodama balanse dingusio grašio, / tyliai žiaumojo užgesusį papirosą.* Perskaitė telefonu, labai įtaigiai, jau tada jis man buvo Balsas.

Šis nedidelis vaizdelis visiškai atitiko slogią 1952–1953 metų nuotaiką, kai šalį užgriuvo „kovos prieš bešaknius kosmopolitus“ kampanija. Buvo nužudytas genialus žydų aktorius Salomonas Michoelsas, įsiplieskė „gydytojų kenkėjų“

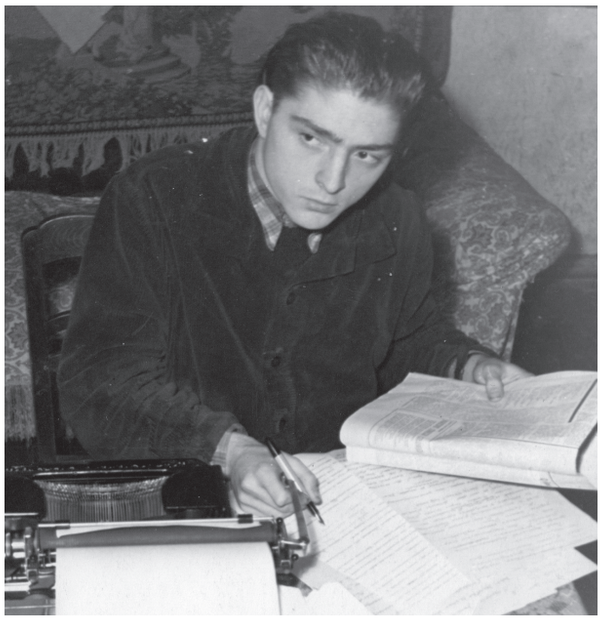

Albertas Selčinskis. Apie 1952–1953.
Iš Selčinskių šeimos archyvo

byla, todėl negalėjome vien apie meną kalbėtis, į mūsų gyvenimą brovėsi politika. Aliko tėvas dirbo laikraščio redakcijoje, mūsų namuose buvo klausomasi „Amerikos balso“, tad mums nekildavo jokių abejonių dėl santvarkos, kurioje gyvenome. Kad ir žinodami, jog priklausome „bešakniams kosmopolitams“, dar ne visai aiškiai supratome, jog mūsų svajos apie teatro ar choreografijos studijas neturi ateities. Tačiau nei Alikui, nei man neteko nusivilti nesurinkus balų priėmimo komisijose – smūgis trenkė iš kitur. Dešimtoje klasėje aš užsidėjau akinius, o Aliką pakirto sunki liga. Ėjo mėnesiai – gripas ne gripas, negirdėta diagnozė varė į neviltį. Kartais viduryje pamokos, klasiokėms supratingai tylint, verkdavau įsikniaubusi veidu į suolą. Pavyko gauti Maskvoje retų vaistų didžiulėse ampulėse. Aliką nuvežė į Leningrado Bechterevo institutą. Jau žinojome, jog tai baisi liga – išsėtinė sklerozė. Alikas vidurinę baigė vieneriais metais vėliau už klasiokus.

Studijavau Maskvoje, Alikas stojo į Vilniaus universitetą. Susirašinėjome, tačiau neišvengiamai tolome vienas nuo kito, nors per atostogas bendravome. Kai baigusi studijas grįžau į Vilnių, Alikas jau dirbo Radijuje. Liga neleido jam pakilti į sceną, bet ryšys su menu nenutrūko, juk liko balsas, jo nuostabus baritonas, ir į studiją Alikas žengdavo kaip į sceną – ryžtingas ir susikaupęs. Aš taip pat įsidarbinau Radijuje, buvau vertėja. Nei jis, nei aš nepriklausėme jokiai vienai redakcijai, dirbome visoms: toks statusas reiškė tam tikrą nepriklausomybę – neturėjome viršininko. Tačiau neturėjome nė savo darbo vietos, stalo, spintelės... Nežinau, kur Alikas kabindavo savo paltą. Aš glaudžiausi vertėjų kambaryje, kur vienu metu trys vertėjai trimis kalbomis diktuodavo mašininkėms. Vertėjai į lietuvių ir į lenkų kalbas turėjo savo stalus ir priskirtas mašininkes. Pas „mano“ mašininkę bet kuriuo metu galėjo ateiti kam reikėjo parašyti tekstą rusų kalba, tuomet nutraukdavau darbą ir eidavau į koridorių. Kažkaip toje įstaigoje neužmezgiau jokių kontaktų, bendravau vien su Aliku.

Albertas Selčinskis. Iš Selčinskių šeimos archyvo

Kartą jis užėjo į mūsų kambarį pasakyti, kad patiko mano verstas tekstas apie lietuvių liaudies dainas. „Vos neapsiverkiau,– tarė. – Tau pavyko.“ Prisiminiau, kaip pagyrė šokį... Radijuje neužsibuvau, išėjau į laisvąjį gyvenimą su visais jo privalumais ir trūkumais. Aliką dažnai sutikdavau „Neringoje“. Pertrauka tarp jo skaitomų žinių buvo neilga, nevertėjo vykti namo, po to vėl autobusu grįžti į studiją, tad jis europietiškai leisdavo laiką kavinėje ne tik gurkšnodamas kavą ar išlenkdamas kokią taurelę, bet ir skaitydamas laikraščius ar aptardamas darbo reikalus. Jis jau buvo pripažintas diktorius ir skaitovas. Pasirodydavo su žiniomis ir per televiziją. Visi pažinojo tą „aksominį“ baritoną, jo maginį poveikį. Bandėme kiek pagyvinti Vilniaus kultūrinį gyvenimą. Jauni intelektualai buvo pamilę tokią bevardę kavinę Liudo Giros (dabar Vilniaus) gatvėje. Ten apsiėmiau parengti paskaitą apie Osipą Mandelštamą, kurio anų dienų Vilniuje beveik niekas nežinojo. Prašiau Aliką įrašyti pluoštą eilėraščių. Vakaras vos nežlugo, kai, be įprastos publikos – studentų ir moksleivių, pasirodė būrys nepažįstamų žmonių. Sustūmę kelis staliukus ir užsisakę gėrimų, jie ėmė garsiai šnekėti, pertraukdami pranešimą. Tada įjungiau kasetę. Pirmas perskaitytas posmas nutildė triukšmadarius. Visa kasetė buvo išklausyta mirtinoje tyloje, tad galėjau tęsti pranešimą...

Mudviejų su Aliku keliai išsiskyrė. Atrodo, susipykome, neprisimenu dėl ko. Manau, buvau neteisi ir žiauri. Kartą sutikau Jadzę, jo mamą. „O tu ateik ne pas jį, – tarė ji, – pas mane ateik.“ Viską prisiminiau – ir žliumbimą klasėje, ir tas didžiules ampules, bet nėjau... O ir mano mama jį buvo sutikusi ir atnešė man žinią: Alikas vedė. Tai gerai, pagalvojau, ir kažkodėl atlėgo keistas nerimas.

Gyvenome skirtinguose rajonuose, kiekvienas su savo šeima, aš – gana uždarai. Vis tebedirbau laisvos menininkės pagrindais, jokios tarnybos neturėdama. Apie Albertą ką nors nugirsdavau iš pažįstamų. Girdėdavau jo balsą per radiją. Apie šį jo gyvenimo laikotarpį daugiau gali papasakoti su juo dirbę žmonės.

Irina Sklepovič. Beveik dvidešimt metų dirbome drauge. Kasdien petys į petį prie mikrofono. Atrodė, viską vienas apie kitą žinojome. Bet šiandien aišku, kad anaiptol ne viską. Gi priklausėme skirtingoms kartoms. Alikas, kaip jį vadindavo draugai ir kolegos, gimė prieškariniais 1937 metais ir, kaip daugelis žydų vaikų, greitai subrendo. Holokaustas sužeidė jo sielą, o galbūt paveikė ir kūną.

Pamačiusi jį pirmą kartą, buvau nustebinta, kaip jo išvaizda neatitinka balso. Nedidukas, kiek šlubčiojantis, vešlia menininko ševeliūra, dideli akiniai sunkiais rėmais, o veido bruožai subtilūs, bylojantys jautrią sielą. Tačiau balsas... Kaip tilpo tas erdvinis, tarsi vargonai, balsas tokiame trapiame kūne? Gilus, plataus diapazono baritonas pakerėdavo, tiesiog pavergdavo – tiek jame buvo jėgos ir pasitikėjimo; tas balsas kvietė atvirauti, atrodė, kad toks žmogus sugeba suprasti ir apginti. Ypač jo balsas paveikdavo jaunas merginas, netgi atrodė joms pavojingas, jų vaizduotėje sukurdamas augaloto, raumeningo atleto įvaizdį, maždaug kaip kino aktoriaus Jeano Marais. Merginos rašydavo Albertui laiškus, skirdavo pasimatymus, o jis niekada neatsakydavo.

Vėliau, susipažinusi su jo žmona Dana ir dukrele Jule, supratau, kad Alikas yra mylimas, taigi visiškai laimingas savo šeimoje. Kai pradėjau su juo dirbti, jis jau buvo pripažintas eterio meistras, aukščiausiosios kategorijos radijo diktorius. Ir talentingas aktorius, pasiekęs tobulą meistriškumą. Tai puikiai paliudijo jubiliejinis vakaras Aktorių namuose. 1977 metų rudenį Albertas parengė dviejų valandų programą vien iš Boriso Pasternako poezijos. Tokia tema tuomet atrodė retenybė. Salė buvo pilnutėlė, vietų neužteko, žmonės stovėjo palei sienas. Albertas skaitė tarsi atsiribojęs, jokios patetikos, tarsi susimąstęs, pauzėmis paryškindamas gilumines prasmės vietas. Man buvo didelė laimė išgirsti tokią interpretaciją. Ir šiandien Pasternako eiles suvokiu tik taip skaitomas. Pasibaigus vakarui, prašėme Aliką padeklamuoti savo eilių, bet jis atsisakė. Į savo opusus žiūrėjo gana skeptiškai ir laikė juos naminiam vartojimui.

Kas be ko, poetiniai gabumai Alikui leisdavo užsidirbti duonai, netgi su sviestu. Pagrindinis darbdavys buvo Radijo ir televizijos komitetas, o papildomi uždarbiai susidarydavo iš dainų tekstų vertimų. Alikas buvo ypač susibičiuliavęs su kompozitoriumi Benjaminu Gorbulskiu (Benia), juos suartino estrada. Tam, kad lietuviškos dainos skambėtų visoje Sąjungoje, reikėjo rusiškų tekstų. Alikas versdavo lietuvių poetus, tačiau dažniausiai kūrė savo tekstus ne vien Gorbulskio muzikai, bet dar ir Algimanto Raudonikio, Vygando Telksnio, kitų kompozitorių melodijoms. Gorbulskis mėgo „Neringą“,

ten susirinkdavo savotiškas menininkų klubas, ir Alikas jautėsi savas šioje poetų, žurnalistų, muzikų kompanijoje. Ten išgirsdavo visas naujienas iš meno pasaulio ir tuometinio valdžios elito gyvenimo, jo povandeninių srovių. Nekantriai laukdavau jo pasakojimų, tačiau su mumis Alikas tomis žiniomis nesidalindavo.

Diktorių kolektyve Aliką mylėjo visi. Jis buvo protingas, išsilavinęs, apsiskaitęs, ko gero, vienintelis rimtai skaitė „Pravdos“ ir „Izvestijų“ laikraščius, stengdamasis perprasti, kas slypi už standartinių formuluočių ir banalių frazių. Jis, be to, buvo nuolatinis radijo ir televizijos diktorių meno tarybos narys, jo pastabų paisė, patarimų ieškojo, jis tikrai buvo didelis autoritetas tiek kolegoms, tiek vyresnybei.

Vienas maskviškių bosų, Lietuvos KP CK kuratorius, sumanė naujos formos žinių laidą dalyvaujant dviem diktoriams: vienas turėsiąs skaityti tekstą lietuvių kalba, kitas – rusų. Rusiškam tekstui parinko Selčinskį. Idėja buvo tokia: lietuviai ir rusai vienodai gerai moka abi kalbas, todėl nėra reikalo tą pačią informaciją teikti dviem kalbomis, užtenka vieną perskaityti lietuviškai, o kitą rusiškai. Laidos vedėjai dėstė naujienas tarsi tęsdami vienas kito mintį, nesikartodami ir improvizuodami. Tačiau tokia žinių apžvalga skambėjo ganėtinai keistai, o ir diktoriams neatrodė patogi. Ši programa greitai buvo pašalinta iš eterio.

Metams bėgant Alberto liga progresavo, vis sunkiau tapdavo lipti stačiais laiptais į radijo studiją, nors jis nesiskundė. Savo negalią kentė stoiškai. Į mane žvelgė globėjiškai, pabrėždamas, kad mudviejų poroje jisai yra džentelmenas, o man reikalinga parama. Jis nepaprastai rimtai žiūrėjo į mūsų darbą ir tokios pat atsakomybės reikalavo iš kitų. Ruošdamasis eteriui, peržvelgdavo tekstą ir čia pat, vietoje, įgudusia akimi sučiupdavo stiliaus klaidą ar netikslumą. Iškart kviesdavosi autorių ir griežtai išpeikdavo. Dažniausiai kliūdavo Anatolijui Veleriui. Tas buvo romantikas, idealistas, dažnai sukurdavo savo reportažų herojams biografijas, juokingai dailindamas jų pasiekimus. Tokius perlus Alikas išjuokdavo, o kartais jo pastabos gelbėdavo Laidų rusų kalba redakciją nuo rimtų pražangų.

Su kolegomis iš diktorių grupės bendravo geranoriškai lygiai, išskirdamas nebent Darių Bulovą. Kartą, užsisakęs pagal Tarpbibliotekinį abonementą Hegelio „Logikos mokslą“, Alikas per vieną savaitę jį perskaitė ir tarė Bulovai: „Maniau, bus sunku skaityti, o tai – grožinė literatūra, anekdotas“, – ir čia pat išdėstė Dariui Hegelio logikos esmę. Darius Bulova, kaip ir Alikas, studijavo slavistiką Vilniaus universitete, ir jų pokalbiai buvo susiję su kalbotyros subtilybėmis. Darius manė, kad mes, rusų diktoriai, turime tarti lietuviškus vietovardžius pagal lietuvių kalbos normas. Pavyzdžiui, žodžio „Palanga“ kirčiuodami galinį skiemenį, o „Trakai“ – pirmąjį. Alikas pirmumą teikė rusų kalbos tradicijai ir manė, kad nevalia vienos kalbos taisykles taikyti kitai kalbai. Universiteto Rusų kalbos katedros bendradarbiai palaikydavo Aliko nuomonę. Ne kartą siūlėme jiems parengti lietuvių vietovardžių žodynėlį rusų kalba, bet reikalas nepajudėjo iš vietos.

Būtinai noriu pabrėžti, kad Albertas Selčinskis nepaprastai brangino laiką, savo ir kitų. Kartą mus pakvietė į kino studiją įgarsinti dokumentinio filmo tekstą. Kino veikėjai anais laikais nepasižymėjo punktualumu, ir tai labai nervindavo: ateini, o nežinai, kiek turėsi laukti – gal valandą, gal daugiau. Mudu laukėme 20 minučių. Po to Alikas taria: viskas, važiuojame namo. Prie budėtojo garsiai, kad anas išgirstų, sako: „Turbūt grupė nesusirinks, tad maunam į ‘Neringą’“. Aš tylėjau, bijodama, kad režisierius nebekvies dubliažams. Tačiau nedrįsau nepaklusti. Pasigavome taksi ir nuvykome į garsiąją kavinę. Prie ‘Neringos’ stūmėsi minia, bet durininkas pažinojo Aliką ir mus įleido. Užsisakėme jam likerio, man vyno. Po kokios geros valandos prie stalo išdygo dokumentikos režisierius su asistentu ir maldauja grįžti į dubliažą, nes įrašui skirtas laikas greitai pasibaigs. Bet Alikas primena: teks susimokėti už vėlavimą, štai mudviejų sąskaita – sumokate, arba nukeliame įgarsinimą kitai dienai. Atrodo, po to kino veikėjai nebevėluodavo. Gerą pamoką buvo gavę.

Jau buvau rašiusi, kad iš savo amato Alikas seniai buvo išaugęs, pastebėdavau, jog nuobodžiauja. Todėl jis apsidžiaugė gavęs pasiūlymą dirbti storo žurnalo vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoju. Puikiai tiko tokioms pareigoms – turėjo subtilų skonį, aukštą erudiciją, nuodugniai pažinojo literatūrą. 1996 metais aš buvau pakviesta rengti Vilniaus televizijoje autorinę publicistinę laidą „Savaitė“. Mudviejų su Aliku keliai išsiskyrė, tačiau man buvo nepaprastai svarbi jo nuomonė, todėl retsykiais skambindavau jam ir išklausydavau visas jo pastabas.

Nina Mackevič. Jis buvo visa galva už mus aukštesnis, – tai oksimoronas, nes aukštu ūgiu pasigirti negalėjo. Anais, ikigugliniais, laikais aplinkiniai tokius žmones vadindavo „vaikščiojančia enciklopedija“. Laikydavosi nepaprastai oriai ir niekada nekalbėdavo apie sveikatą ir savo negalią. Jam pasirodant redakcijoje iškart dingdavo mums įprasta familiari nuotaikytė, visi įnikdavo į savo popierėlius, puldavo prie rašymo mašinėlės. Ir visai ne todėl, kad Selčinskis ateidavo ką nors pasitikslinti, dažniau – pataisyti, parodyti klaidą, ne dėl to. Jo akivaizdoj visi kažkaip susiimdavo, surimtėdavo ir net tapdavo truputį inteligentiškesni. Pradžioje aš jo kiek baimindavausi.

Albertas pagarbiai žiūrėjo į bet kokį tekstą, netgi į tas idiotiškas komunistų partijos suvažiavimų ir plenumų nutarimų citatas, kurias aš suvedžiau į formulę „visokeriopai stiprinti, nepertraukiamai kelti“ (toliau galima buvo pridurti „žemės ūkį“, „švietimą“, „kultūrą“, „mokslą“ ir t. t.).

Buvo neįmanoma palikti korektūros klaidą žinių tekste, pateikiamame skaityti Albertui Selčinskiui. O juk budint Irutei Sklepovič mes tai sau leisdavome. Visada nepriekaištingai korektiškas Selčinskis mokėjo perskaityti tavo parašytą tekstą tokiu sarkastišku tonu, kad iškart sumodavai, jog parašei jovalą. „Ar ne geriau būtų štai kaip...“ – siūlydavo Albertas, ir tu, susigėdinęs, suprasdavai, jog būtent taip ir turėjo būti išsyk parašyta. O kaip griaudėdavo jo sodrus balsas mums praleidus kokią nedovanotiną klaidą! Prisimenu, kartą jis taip riaumojo, kad girdėjo visa redakcija. Albertas skambino iš miesto. Kažkur parduotuvėje iš radijo taško išgirdo, kaip vienas bendradarbis, prastai mokėjęs rusų kalbą, pasakė apie pririštą karvę – „surištą“. Štai ir atsivėrė, kad Selčinskis nenorminėje leksikoje nebuvo iš paskutiniųjų. Beje, tai teisuoliškai griaudėjo ir žaibavo pati rusų kalba.

Danutė ir Albertas Selčinskiai. Iš šeimos archyvo

Tai anaiptol nereiškia, kad jis buvo rūstus žmogus, tikrai ne. Turėjo puikų humoro jausmą, mokėjo papasakoti anekdotą ar kokią žaismingą istorijėlę, su juo būdavo smagu paplepėti rūkaliams skirtoje vietoje. Ilgainiui ėmiau suprasti, kad Lietuvos radijuje ir televizijoje panaudojama vos vienas du procentai jo gabumų. O tikrasis jų mastas paaiškėjo jo paties rengtose laidose ir vėliau jam dirbant literatūros žurnale. Ar jam labai koktu buvo skaityti žinias ir įgarsinti filmus? Manau, kad tai darė kiek pašiurpęs, panašiai kaip visi padorūs sovietmečio žmonės. Džiaugdavosi, kai „nuskildavo“ perskaityti gražų eilėraštį literatūros laidoje, bet niekada nesityčiojo ir nepašiepdavo nerangiai suręsto teksto ar kurioziško žodžio. Jis gerbė save ir savo darbą, stengdamasis atlikti viską kokybiškai ir laiku. Tokia yra viena reikšmingų pamokų, kurią jis mums surengė. Ne taip svarbu, ar tave išgirs ir įvertins, kur kas svarbiau, kad tu viską atliktum itin atsakingai.

Dalija Epšeinaitė. Mūsų bendravimas atgijo, kai Alikas ėmė dirbti žurnalo „Vilnius“ redakcijoje, kuriai versdavau lietuvių rašytojų prozą. Žurnalo tikslas buvo mūsų literatūros sklaida svetur. Neapsiriksiu sakydama, kad žurnalas savo veido lyg ir neturėjo, o pristatydavo tam tikrą visų žanrų kratinį. Susitikome redakcijoje po keliolikos metų pertraukos, ir – jos tarsi nė nebūta. Kalbėjomės valandomis, o paskui dar ir telefonu. Tai buvo Gorbačiovo pertvarkų metai, kiekviena diena nešė naujovių, prie spaudos kioskų nutįsdavo eilės, laukdamos „Ogonioko“ numerio. Per trumpą laiką Alikas sugebėjo įpūsti gyvybės neutraliam „Vilniui“. Pirmas tuometinėje Sovietų Sąjungoje išspausdino Olgos Ivinskajos knygą „Gyvenimo su Borisu Pasternaku metai“, Viktoro Užkalnio esė apie tuo metu plačiajai auditorijai visai nežinomą filosofą Levą Karsaviną, ieškojo naujausios prozos bei poezijos. Bet koks snobizmas Alikui visada buvo svetimas. Garsus ar ne – tai neturėjo jokios reikšmės. Į žurnalo puslapius pateko niekam nežinomo autoriaus vilniečio Felikso Fichmano kūriniai, nuskambėjo puikaus vertėjo ir poeto Jurijaus Grigorjevo vardas, kelių marginalais laikomų literatų. Paaiškėjo, jog Lietuvoje nemažai reiškėsi rusakalbiai autoriai, kurių rašiniai atrodė ne prastesni už pripažintų rašytojų spausdinamą kūrybą. Žurnalas spausdino beveik nežinomus ne vien Lietuvoje, bet ir anų metų Rusijoje išeivijos rašytojus – jo puslapius puošė Boriso Zaicevo, Georgijaus Ivanovo kūriniai, netikėtai naujai nuskambėjo lietuvio ausiai įprastas Jurgio Baltrušaičio vardas. Alikas, kaip vienas redakcinės kolegijos narių, iš esmės tapo leidinio siela – parinkdavo įdomiausią medžiagą, rašė įžangines anotacijas, pateikdavo vertimų. Žurnalas tapo tiesiog įdomus, jo laukdavome.

Kartą redakcijoje išsikalbėjome apie Abuladzės „Atgailą“. Nuomonės nesutapo: Alikui filmas patiko, man – nelabai. Paskambinęs redaktorius prašė Aliką užeiti. Likau viena kabinete. Staiga pamačiau ant stalo lapelį su eilėraščiu. Pamaniusi, jog tai žurnalo medžiaga, perbėgau akimis ir nustėrau.

Tu kliedėjai Šopenu –
Nepaisei saulės nei vėjo.
O aš temačiau tave vieną –
Rodos, nepastebėjai.
Aš apsimesdavau angelu,
Šėldavau su vaikėzais,
O širdį noktiurnai alino
Ir ūžė galvoj polonezai.
Mesdavau atsainiai:
Gal valsą tą, Deimantinį?
Buvai negailestinga –
Skambinai genialiai.[3]

Jam grįžus į kabinetą, lyg niekur nieko žvelgiau pro langą.

Žiauri liga jo nepaleisdavo, atimdama paskutinę galimybę gyventi mene, literatūroje. Darbą redakcijoje teko palikti. Tačiau ne toks buvo Albertas Selčinskis, kad pasiduotų ir nuleistų rankas. Mes vėl išgirdome jo nuostabųjį balsą. Dabar tai buvo trečiadienio literatūrinės valandėlės, kurių laukdavome visą savaitę. Tų laidų įvairovė stebino. Alikas parinkdavo netikėtų, retų temų – ar jo pamėgto Boriso Pasternako eilėraščius ir tragišką poeto likimą, ar beveik visų užmiršto Stepano Ščipačiovo lyriką, parodytą netikėtu rakursu, o jo nuostabus balsas įtikindavo, kad pastarojo poezija tikrai yra vertinga, kaip gėrio ir kilnumo apologija... Tai dar ne viskas! Be literatūrinių laidų, į eterį išeidavo optimistinė laida «Витамин ‘C’ („Vitaminas ‘J’ („Juokas“)[4]. Čia skambėjo žaismingi, humoristiniai kūriniai, ir vėl žmonės jų laukdavo. Alikas, žinodamas, kad, jam neįrašius eilinės laidos, klausytojai nerimaus, vienoje „Vitamino“ laidoje prisipažino, jog teko praleisti laidą, nes buvo prireikę tikrų vitaminų, – taip jis bendravo su klausytojais.

Vieną vasarą susitikome Nidoje, kur jis atostogavo su šeima. Pamačiau jį sėdintį ant suolelio su ką tik nusipirktu „Ogonioko“ numeriu rankose. „Paminklas perestroikai“, – nusijuokė Alikas. Nujausdavo!

Kaip visada, godžiai gaudė kultūros naujienas, skaitė garsius ir visai nežinomus autorius, ieškodamas mažiausio talento blyksnio. Kartą, parėjusi namo, radau dukros raštelį: „Mamyte, skambino Alikas, klausė, ar man patiko S. Zalyginas ‘Novyj mir’ numeryje. Jo buvo toks balsas, kad supratau, jog jam labai svarbu, kad kas nors pasakytų, jog patinka. Sakiau, kad taip, jis apsidžiaugė. Tu jam paskambink ir pasakyk, kad tau irgi patinka“. Literatūroje visada galėjau jo nuo-

mone pasikliauti, tad nesunkiai sutikau dėl Zalygino, įnikau skaityti. Tačiau buvo temų, kur mudviejų nuomonės nesutapdavo. Alikui ir jo žmonai patiko Maurice'as Béjart'as, bet čia buvau neperkalbama ir, Aliko žodžiais, „negailestinga". Béjart'o taikoma Amerikos baleto tendencija spausti šokėją prie grindų man atrodė visiškai prieštaraujanti pačiai baleto prigimčiai, kai judesys nukreiptas aukštyn. Net puantų išradimas pakelia skrydžiui, ką puikiai įrodė su Béjart'u polemizavęs neprilygstamas Rudolfas Nurejevas. Kitais klausimais su Aliku nesiginčijau, visi lyg susitarę tausojome jo nervus. Gal nenorėdama jo dirginti, neužsimindavau apie vieną mane kamavusią mintį... Mat ilgus metus ieškojau svarbios Hegelio citatos... Apie 1978-uosius mus aplankęs draugas iš Jerevano filosofas Edmondas Avetianas pacitavo Hegelio mintį, kad grožis visada kiek atmieštas liūdesiu, kas man nuskambėjo kaip apreiškimas, net nepaklausiau apie šaltinį. Tą sakinį dažnai įvairiomis progomis prisimindavo mūsų šeima, tačiau šaltinio neieškojome. Kai vėliau panorau jį pacituoti, mūsų draugas Edmondas jau buvo miręs. Kodėl nepaklausiau Aliko? Jis būtų atsakęs, jo aukšta erudicija abejoti neteko, o ir Hegelį jis gerai žinojo, jis tikrai būtų radęs...

Stengėmės kaip galėdami praskaidrinti jo dienas... Apsilankydama Selčinskių namuose, mėginau jį linksminti stodama prie viryklės ir pagamindama kokį egzotišką patiekalą. Kartą nutariau išvirti lęšienės – gi įdomu sužinoti, dėl ko Eisavas paaukojo savo pirmagimystę! Atrodo, bandymas pavyko, lęšienė buvo skani, tik spalva išėjo žalsvai geltona, nors Biblijos personažas šaukė: „Duok man pavalgyti to raudonojo, raudonojo!" Mat nežinojome, kad esama tamsiai raudonų lęšių! Kartais nejučiomis pagaunu save besidairančią tokių parduotuvėse...

Aliko gimtadienio proga – gegužės 6-ąją – buvau numačiusi išvirti dilgėlių sriubos. Nespėjau...

Aliko būklei pablogėjus, buvo paguldytas į ligoninę. Tai nepadėjo. Karštą liepos mėnesio dieną Šeškinėje pro mudvi su anūke nieko nematydama praėjo Danutė. „Toks plonas maišelis, – pastebėjo anūkė, – o kaip sunkiai žengia..."

Atsivėrė beribė tuštuma, nykuma.

Nina Mackevič. Viskas, ką Albertas buvo įrašęs, ištirpo eteryje tiesiogine tų žodžių prasme. Pirma, 1991 metais buvo užgrobtas pastatas, daug juostų dingo be pėdsakų, po to, rengiantis masiniam skaitmeninimui, LRT valėsi archyvus. Apie tai sužinojau Lietuvos radijo 90-ųjų metinių proga. Teliko keletas koncertų, kur Albertas Selčinskis pristato kūrinius ir atlikėjus. Taip žmonės ir laikas iš esmės ištrynė praeities laidų, dalyvių, balsų aidus. Alikas ta proga turbūt vien patrauktų pečiais.

Parengė **Dalija EPŠTEINAITĖ**

[1] Šių ir kitų plačiai žinomų kūrėjų vardus tuo metu rašydavom ne originalo kalba, o taip, kaip tardavom.

[2] François Pierre Guillaume Guizot (1787–1874) – prancūzų istorikas, politikas, „Histoire de la Civilisation en Europe" autorius.

[3] Prisiminimų autorės versta iš rusų kalbos.

[4] Laidos rusų kalba pavadinimas: «Витамн 'С' – смех».

Albertas SELČINSKIS

М.К.Ч. „ROJUS"

Цветочки, ангелочки…рай!
Понежиться б на райской травке!
Ten taip puiku, ten taip gerai,
Что хоть ложись да помирай
И жди нечаянной отправки
Души недогрешившей в рай.
А там – лежи да загорай,
На райской дудочке играй
И о земном грехе мечтай,
Валяясь на блаженной травке…

Iš Danutės Selčinskajos archyvo.
Publikuojama pirmą kartą

Danutė ir Albertas Selčinskiai. Iš šeimos archyvo

Dalia STRIOGAITĖ

BALTARAGIO AKMUO

THE BALTARAGIS ROCK

The work of the writer Kazys BORUTA (1905–1965) is deep and multifaceted, but not all of it is familiar to us. For a multitude of reasons, there are some works of his that are completely unknown to the public. The literary researcher Dalia STRIOGAITĖ talks to the writer's daughter Eglė BORUTAITĖ-MAKARIŪNIENĖ (a nuclear physicist and long-time member of the Institute of Physics) about today's reading, or lack of it, about what is 'recovering' in Kazys Boruta's literary legacy, what is still condemned as repulsive, and what needs to be put forward and shown to the reading public.

„... prieš aušrą atgyja Baltaragio akmuo“, – skaitome Kazio Borutos garsiojo romano „Baltaragio malūnas“ baigiamuosius sakinius.

Literatūra turi nuostabią galią prikelti, atgaivinti. Toks pažįstamas kūrinys, o skaitant „atgyja“ ir jaudina, žadina mąstymą ir stebina neblėstančiu aktualumu. Tai klasika. Kazio Borutos kūryba gili, daugiaprasmė, tik, deja, ne visą ją pažįstame, dėl įvairių priežasčių yra likę ir visuomenei beveik nežinomų rašytojo tekstų.

Apie šiandieninį skaitymą / neskaitymą, apie tai, kas Borutos kūrybiniame palikime „atgyja“, o kas tebėra su nelemto atostūmio ženklu ir ką dar reikėtų iškelti, parodyti skaitančiajai visuomenei, kalbame su rašytojo dukra Egle Borutaite-Makariūniene. Ji – fizikė, ilgametė Fizikos instituto mokslo darbuotoja, dirbo branduolio fizikos srityje, su bendraautoriais yra paskelbusi mokslo darbų iš branduolio fizikos, parengusi knygų apie įžymius Lietuvos fizikus, viena fizikos terminų žodyno autorių, žurnalo „Fizikų žinios“ vyriausioji redaktorė. Bet su gerbiama Egle malonu kalbėti ir apie literatūrą. Jos buvimas šalia Tėvo – rašytojo, artimas dvasinis jųdviejų ryšys, o vėliau gražus rūpinimasis Tėvo atminimu, jo kūrybos išleidimu ir populiarinimu – toks išskirtinis rašytojo dukros išgyvenimų, pareigų, intelektinių ir dvasinių pastangų laukas, buvęs ir tebesantis noras puoselėti Kazio Borutos įvaizdį mūsų kultūroje, siekti, kad jis vis atgytų, nušvistų. Pašnekovė turi daug ką papasakoti, pareikšti savo nuomonę, pasiūlyti.

Dalia Striogaitė. Ir skaitome, ir suvokiame kiekvienas savaip, atsirenkame, kas mums svarbiausia. Jūs tikrai nesate (ir negalite būti) abejinga Kazio Borutos kūrybai. Joje nemaža asmeninių Tėvo ir Dukters dvasinių sąsajų, glaudaus artimumo (galbūt tai lėmė Jūsų šeimai tekusios dramatiškos aplinkybės, skaudūs išgyvenimai?).

Kas Jums, gerbiama Egle, Jūsų Tėvo kūryboje yra arčiausia prie širdies ir visų svarbiausia?

Borutų šeima Kaune, 1935–1936.
Iš šeimos archyvo

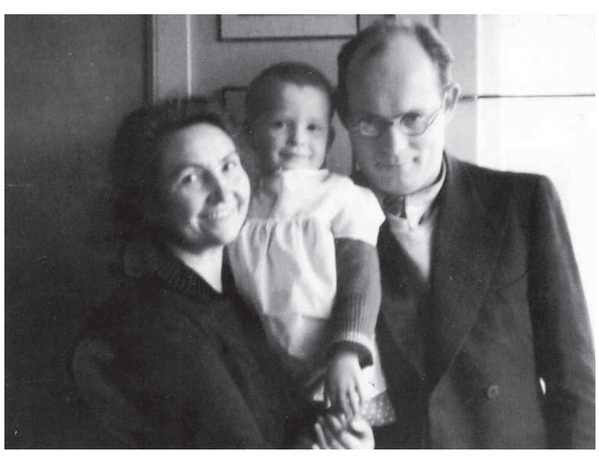

Eglė Borutaitė-Makariūnienė. Populiariausias Tėvo kūrinys yra „Baltaragio malūnas“. Vos tik 1945 metų rudenį buvo išleistas, skaitėme ne vien šeimoje daugelį kartų visą ištisai ir atskirus puslapius. Perskaičiusi paskutinį kūrinio sakinį „Bet kai įsisiaučia pušynų vargonai, nušvinta Baltaragio akmuo ir vėl sustingsta“, dažnai net apsiašarodavau. O iš knygynų, nors buvo išleistas 8000 egz. tiražu, „Baltaragis“ sparčiai tirpo. Tačiau bėgant laikui ir vis dažniau visokiomis progomis jį naudojant (nemanau, kad tai blogai) šis kūrinys lyg ir apsitrynė. Pamenu, kai pasirodė „Velnio nuotaka“, manęs Vytautas Kubilius klausė, kaip man patiko šis filmas,

aš jam atsakiau, kad lyg ir nieko, bet tai jau ne „Baltaragis“, o ir kūrėjų niekur neminima, jog sukurta Kazio Borutos „Baltaragio malūno“ motyvais. Na, tiek to...

Dėl labai suprantamų priežasčių man pati brangiausia Tėvo knyga – „Gyvenimas drauge su draugu“ . Kaip jau daug kartų esu pasakojusi ir rašiusi, ją Tėvas man padovanojo 1949 metais iš Rasų lagerio. Prieš atrenkant medžiagą Tėvo „Raštams“ (1970–1976), su jų sudarytoja Valerija Vilnonyte pasitarėme ir nusprendėme, kad „Gyvenimo drauge su draugu“ „Raštams“ nereikia siūlyti, nes ką nors tikrai praleis, išcenzūruos. Verčiau palikti geresniems laikams. Tie laikai atėjo prasidėjus Atgimimui. Perrašiusi kompiuteriu ar nuskenavusi tekstą (rankraštį labai saugojau), pasiūliau jį žurnalui „Nemunas“. Jie mielai priėmė ir išspausdino (1989, Nr. 12). Dar po dešimtmečio, 1999-aisiais, „Gyvenimą drauge su draugu“ atskira knyga išleido Rašytojų sąjungos leidykla. Į knygos pristatymą Rašytojų klube susirinko daugybė žmonių: literatūros kritikai, tarp jų ir Vytautas Kubilius, Borutų giminės, atvažiavo Garliavos Jonučių mokyklos mokytoja Zigrita Petraitienė su borutaičiais. Man tai buvo labai malonu. Manau, ir Tėvas nebūtų supykęs, kad šią knygelę išlaikiau 50 metų ir ji buvo išspausdinta taip, kaip Tėvas parašė, nepakeitus nė vieno žodžio.

Kazio Borutos kūrybiniame palikime labai reikšmingas yra romanas „Mediniai stebuklai“, sukurtas jaunystėje, o senatvėje užsimotas perrašyti iš naujo. Maištingasis herojus dievadirbys Vincas Dovinė – tai paties kūrėjo vidinės biografijos atspindys: laisvos, neramios, didelių užmojų asmenybės simbolis. Boruta lietuvių literatūroje ir kolektyvinėje tautos sąmonėje suvokiamas kaip išskirtinis, ypatingos dvasinės energijos menininkas. Patraukli, įdomi asmenybė, nors realiame gyvenime laisvūno, maištininko kelias yra sudėtingas, sunkus. Kalėjimai, lageris, o pokario metais izoliacija nuo literatūros – tai tikrai skaudūs išgyvenimai.

Ar esate paveldėjusi savo Tėvo maištingos, nekompromisinės natūros bruožų?

Po 1949 metų grįžęs iš Rasų lagerio, Tėvas buvo gan optimistiškai nusiteikęs. Turėjo kūrybinių planų. Tarkim, kad ir parengti iš Jadvygos Čiurlionytės atsiminimų apysaką apie Mikalojų Konstantiną Čiurlionį. Tačiau ilgainiui Tėvo planai žlugo, ir nuotaika vis labiau niaukėsi. Jokio darbo, nors ir labai prašomo, bent kiek susijusio su literatūra ar knygomis, negavo. Teko imtis versti iš rusų kalbos visokias instrukcijas (kaip antai kino bilietų pardavimo taisykles), kurių jam parūpindavo jo senas bičiulis marijampolietis Albinas Kilikevičius, po karo dirbęs Profsąjungų leidykloje. Jis Tėvui mokėjo kaip galėdamas didesnį, nors ir labai mažą, honorarą.

Tik po kurio laiko Tėvas pradėjo gauti iš leidyklos grožinės literatūros vertimų. Tie vertimai buvo leidžiami arba be vertėjo pavardės, arba Tėvo bičiulių pavardėmis, kurie, gavę honorarus, dažniausiai labai stropiai su Tėvu atsiskaitydavo. Rašau – dažniausiai, nes ne visados taip būdavo. Kazio Borutos bibliografijos (išleistos 1978) sudarytojai Valerijai Vilnonytei beveik visi vertėjai paliudijo, jog tai Kazio Borutos vertimai. Pirmasis vertimas, Tėvui suteikęs didelio džiaugsmo,

Rašytojas Kazys Boruta su dukra. Manoma, kad Vilniaus gatvėje, prie Šv. Kotrynos bažnyčios, vokiečių okupacijos metais. Pauliaus Lileikio restauruota nuotrauka

buvo Friedricho Schillerio „Vilius Telis“ (1952), nors tais metais išleistas ir be vertėjo pavardės, bet vėliau jau dažnai kartojami leidimai buvo su tikra vertėjo pavarde. Tas knygas (nors honorarai tolydžio mažėjo) jis imdavo į rankas vis nušvisdamas ir sakydamas, kad naudingiausia versti klasikus.

Eglė ir Marulė su Tėvu, grįžusiu iš lagerio. 1949. Iš šeimos archyvo

Paskutiniaisiais savo gyvenimo metais Tėvas labai daug dirbo prie „Medinių stebuklų“. Jis rašė naują epinį kūrinį apie knygnešius, kartu juos susiedamas su dievadirbiu Vincu Dovine. Kažin ar tą naują jo kūrinį reiktų vadinti antruoju „Medinių stebuklų“ variantu. Apie naujai parašytą knygą buvo daug nuomonių, dažnai neigiamų. Kadangi aš turėjau šio kūrinio mašinraštį, dar tėvo taisytą, tai po jo mirties klausiau kai kurių rašytojų nuomonės. Parodžiau ir Juozui Baltušiui. Jis buvo po Antano Venclovos mirties Tėvo „Raštų“ redaktorių komisijos pirmininkas. Baltušis buvo apsilankęs pas mus, pavartęs rankraštį nepasakė nei taip, nei ne, tik įvertino didelę mašinraščio apimtį (turinys su 21 skyriaus pavadinimais sudarė 468 puslapius mašinraščio), maždaug paskaičiavo autorinį honorarą, ir daugiau prie to klausimo negrįžome. Tuo labiau, kad Borutos kūrybos tyrinėtojas Vytautas Kubilius ir Rašytojų sąjungos pirmininkas Alfonsas Maldonis buvo tos nuomonės, kad šios perdirbtos knygos spausdinti nereikia. Tėvas, sužinojęs neigiamą įvertinimą, baisiai įsiuto. O gal dabar, praėjus daugiau nei 50 metų, atėjo laikas perskaityti ją iš naujo? Ir spausdinti ar ne, gali spręsti tik specialistai literatai.

Manau, kad šalia Tėvo gyvenantiems – jo tėvams (mano seneliams), mano Mamai, jo kūrybos bičiuliams – teko patirti jo maištingą charakterį. Tačiau Tėvas niekad nepykdavo dėl niekų, visados ginčydavosi tik dėl principinių dalykų. Jis mane mokė pagrindinių gyvenimo taisyklių, kurių visados reikia laikytis: nebūti miesčione, neriesti nosies, aklai nesekti minios, nors tai kartais gali būti daugumos nuomonė, – anot Tėvo, jei visi savo nosį pjauna, tai reikia pagalvoti, ar ir tau pjauti savąją. Ir kad „valdžia“ toli gražu ne visados teisi. Su Tėvu, grįžusiu iš lagerio, vakarais daug kalbėdavome. Jis man daug pasakodavo mūsų istorijos, literatūros dalykų. Tai buvo mano Vakarinis kultūros ir literatūros universitetas. Jei kuo nusikalsdavau, jis mane stengdavosi suprasti ir atleisdavo. Atsimenu net tokias smulkmenas, kaip aš Kaune, Vaižganto gatvės bute, įsitaisiusi už jo rašomojo stalo, pripaišiau ir prirašiau kaip mokėjau ant jo popierių, tada jis, matyt, gniauždamas šypseną, man, pretendavusiai į jo bendraautorius, labai įsakmiai paaiškino, kad čia jo stalas ir jo popieriai, kurių liesti nevalia, kad čia baigiasi mano veiklos ribos. Aš tai supratau ir mūsų susitarimo laikiausi. Tiesa, ant lapelio su Juozo Olinardo Penčylos piešto ir užrašyto „Boruta 1940“ šaržo aš dar kartą pirmokėlės ranka iškeverzojau Tėvo pavardę. Knygos „Susitikimai su Kaziu Boruta“ nuostabiam dailininkui Romui Orantui, parinkusiam šį šaržą knygos viršeliui, aš sakiau, kad mano keverzonę, antrąjį užrašą – Boruta, reiktų pašalinti, tačiau jis taip ir paliko nieko nekeisdamas.

Manau, kad Tėvo bruožų nesu paveldėjusi, o gal to reikėtų paklausti mano vyrą? Mano gyvenimas buvo toks, kad daugiau reikėjo eiti į kompromisus nei kovoti, ginčytis, tačiau melo, neteisingų skriaudų nenutylėdavau ir iki šiol negaliu pakęsti.

Dar dėl maišto. Opozicininkų, maištininkų buvo ir bus visuomet. Bet Kazio Borutos radikalumas jaunystėje buvo ne tiek romantinis maištavimas, kiek politinis užsiangažavimas: kritinė nuostata dėl Pirmosios Lietuvos Respublikos visuomeninio gyvenimo tvarkos, įsitraukimas į nelegalią partiją ir, manytina, teisingesnio kelio savo kraštui suradimas. Ketvirtajame dešimtmetyje jau atsiribojo nuo kairiojo judėjimo ir politikos. Keitėsi ir kūryba – įsivyravo taurus reflektavimas – klaidos, pralaimėjimo apmąstymai. Bet buvo parašęs novelių apysaką „Saulę ant savo pečių parnešti išėjo“, skirtą buvusiems pasiryžėliams – „pro kalėjimų tamsą nešusiems išlaisvinimo saulę“. Skambi Borutos metafora buvo kartojama 1940 metais delegacijai vykstant „Stalino saulės“ Lietuvai parvežti. Nepaisyta, kad metaforos prasmė visai kita: saulę ant savo pečių ir per kalėjimų kančias parnešti – tai anaiptol ne klastą iš Maskvos parvežti... Deja, pertraktuota frazė apie „saulę“ priskiriama Kaziui Borutai. Skaudina toks akibrokštas rašytojo atminimui. Ką apie tai galvojate, gal kokią išeitį pasiūlytumėte?

Atsakydama į pirmąją Jūsų klausimo dalį tegaliu paklausti: o kada daryti perversmus ir revoliucijas, jei ne jaunystėje? Tą darė ir Tėvas.

Antroji klausimo dalis apie Tėvo apysaką „Saulę ant savo pečių parnešti išėjo“ sudėtingesnė ir skaudesnė. Ši Tėvo apysaka, kaip rašo jo „Raštų“ sudarytoja bibliografė Vilnonytė, buvo sukurta 1925 metais (tada Tėvas buvo „žalias jaunuolis“, jam tebuvo dvidešimt metų), ir keli jos variantai publikuoti „Aušrinėje“ 1926-aisiais bei almanache „Audra“ 1928-aisiais. Tai graudus ir lyriškas pasakojimas apie jaunuolį, studijavusį universitete, siekusį mokslo tiesos ir šviesos visiems visuomenės nariams. Apysakoje daug autobiografinių elementų, net kaimui, kuriame dirbo mokytojas Tylenis, buvo parinktas Dviratinės vardas – tai Borutos tėviškės kaimynystėje esantis kaimas. Tik knygos pabaiga labai tragiška – Tylenis miršta kalėjimo ligoninėje nuo džiovos. Tokia liga ir lemtis ištiko daugelį mūsų lietuvių rašytojų, gyvenusių badmiriu ir pasirinkusių nepriklausomą kelią. Tačiau atskira knyga apysaka „Saulę ant savo pečių parnešti išėjo“ pasirodė 1940 metų rudenį. Nelaimingai sutapo, kad važiavusieji į Maskvą parsivežti „Stalino saulės“ pasigavo tą pavadinimą ir pripaišė jį Borutai, nors knygoje nei apie Staliną, nei apie jo saulę net minties nėra. Taip ir liko, nors Boruta savo požiūrį į komunistinę santvarką – „proletarinį rojų“ išdėstė dar 1932-aisiais Panaito Istrati romano „Baragano dagynas“ įžangoje, kurioje rašė apie Istrati smerkiamus „laisvės pavergėjus – komunistus, <...> nesamą proletarinę gerovę, <...> ir kad socialistinės statybos SSSR nei su žiburiu nerasi“. Tačiau ta įžanga dabar mažai kam žinoma ir dar mažiau skaityta, o bibliotekose sovietmečiu ji buvo net išplėšyta. Tad ką galima būtų pakeisti, nežinau. Nebent išleisti knygą iš naujo su plačia įžanga ir komentarais, bet vargu ar tai ką nors padės mūsų menkai tuo besidominčioje visuomenėje.

Tėvas tarpukario Lietuvoje ir sovietiniais laikais yra išvertęs nemažai rusų klasikų. Tarp jų žymią vietą užima Tėvo labai aukštai vertintas ir verstas Vladimiras Korolenka. Jį vadino „dideliu morališku autoritetu, ne kartą sulaikiusiu siautėjančias aistras ir sužadinusiu žmoniškąjį kilnumą <...>. [Jis] ne tik didelis žmogus ir rašytojas, bet ir gyvoji visuomenės sąžinė“. Kartu su poetu Juozu Kruminu išverstoje ir išleistoje apysakų knygos „Giria gaudžia“ (1937) įžangoje Tėvas iškėlė Vladimiro Korolenkos kilnų humanizmą, trykštantį iš visų jo raštų ir kiekvieno puslapio. Korolenka jo verstas ir kituose lei-

Vytautas MACKEVIČIUS. Onos Borutienės portretas. Tapyta vokiečių okupacijos metais iš nuotraukos. Pauliaus LILEIKIO nuotrauka

diniuose – papildytuose „Giria gaudžia“ (1956, 1970, 1974), „Upė siaučia“ (1975), „Debesuotą dieną“ (1976).

Kazys Boruta buvo labai susidomėjęs ir mąstytojo, kovotojo Aleksandro Gerceno raštais. Gerceno knygų, išleistų dar senąja rusų abėcėle, Tėvo Pajiesio bibliotekoje buvo visa lentyna. Tarp jų ir atsiminimų epopėja „Praeitis ir godos“.

Esate labai įsipareigojusi ir daug padariusi Tėvo atminimui. Vertingos yra Jūsų kultūrinės iniciatyvos ir darbai, ypač rankraštinės knygos „Gyvenimas drauge su draugu“ išleidimas, atsiminimų knygos „Susitikimai su Kaziu Boruta“ parengimas, rūpinimasis naujos bibliografijos sudarymu, įdomus pranešimas jubiliejinėje rašytojo 100 metų konferencijoje ir kt. Dabar norėčiau klausti: kas, Jūsų nuomone, literatūros tyrėjų dar nepadaryta, ko reikėtų imtis garsinant Kazio Borutos kūrybą? Ar nevertėtų pagalvoti apie „Raštų“ peržiūrėjimą? Dešimttomis buvo gana rūpestingai parengtas, bet šiokių tokių netikslumų yra, o svarbiausia – sovietiniais metais kai kurie tekstai netiko dėl ideologinių priežasčių ir lig šiol tebėra nepaviešinti, visuomenei nežinomi.

Ką reikėtų padaryti? Žinoma, būtų gerai peržiūrėti Tėvo dešimttomį, tačiau kas to imsis ir kas išleis, ir kam tai įdomu? Gal būtų paprasčiau išleisti vieną papildomą tomą (gal

Kazys Boruta su Jadvyga Čiurlionyte
buto Olandų gatvėje balkone. Apie 1950–1952.
Iš šeimos archyvo

čia tiktų ištraukos iš nespausdintų naujųjų „Medinių stebuklų“ ir kita medžiaga, neįėjusi į dešimtį tomų). Aišku, kad tam reikėtų išsamios analizės ir tų kūrinių aptarimo. Gal čia tiktų ir pastabos dėl netikslumų „Raštų“ dešimttomyje.

Tiktų į papildomą tomą įtraukti ir apysaką apie mano Motiną „Gyvenimas drauge su draugu“, gal galima būtų pateikti tos apysakos rašymo sąlygas Rasų lageryje, čia būtų galima įtraukti Viktoro Katiliaus aprašytus lyg ir rašytojų klubo susitikimus vakarais prie kopūstų puodo lageryje.

Apie visuomenei beveik nežinomus straipsnius – įžangas Panaito Istrati ir Vladimiro Korolenkos knygoms jau minėjau. Juos tikrai būtų svarbu pristatyti.

Tėvo raštuose ypatingą vietą užima kelionių aprašymai. Jo susidomėjimą kelionėmis ir kitais kraštais paskatino ir lėmė geografas Peliksas Šinkūnas. Tėvui, tik grįžusiam iš emigracijos, buvo pasiūlytas išleisti Pelikso rankraštis apie Suomiją. Jį, literatūriškai Borutos apdorotą, išleido tautininkų „Pažangos“ bendrovė 1932 metais Antano Avižienio slapyvardžiu ir pavadintą „Suomių kraštas“. Kita kelionių knyga – „Kelionės į Šiaurę“ (dvi knygos 1938 ir 1939 m.), vėliau papildytos ir paredaguotos „Šiaurės kelionės“ (1957). Pirmojo leidimo įžangoje (p. 11) Boruta rašo: „<...> norėčiau išreikšti širdingą padėką geografui P. Šinkūnui, kuris įkvėpė man šitą darbą, ir mūsų profesoriams – Vacl. Biržiškai, St. Kolupailai, K. Rėgeliui, kurie patarimais, turtingomis bibliotekomis padėjo atlikti man šį uždavinį“. Pajiesio Tėvo bibliotekoje buvo nemažai įvairių autorių knygų (daugiausia rusų kalba) Šiaurės tyrimų ir jų tyrinėtojų tema. Istorikė Vanda Daugirdaitė-Sruogienė, vos pasirodžius „Šiaurės kelionių“ antrajai laidai, žurnale „Karys“ (1959) pasidžiaugė, kad Boruta atkreipė dėmesį į daugelio nepastebėtą vilnietį menininką ir kartografą Antaną Vydą, gyvenusį XVI a. viduryje.

Neseniai „Krantuose“ buvo paskelbti Borutos kelionės įspūdžiai į Karaliaučių (dabartinį Kaliningradą). Esama ir daugiau rankraštinių nepublikuotų trumpų išvykų, kelionių aprašų.

Nuo 1941 metų gegužės pradėjęs dirbti Lietuvių kalbos institute įkurto Vilniaus Literatūros muziejaus vedėju, Tėvas ėmėsi įdomių literatūros istorijos darbų, kuriems pasirodyti neleido pokario įvykiai. Buvo labai susidomėjęs Antano Vienažindžio poezija. Sukaupė pačius autentiškiausius, neredaguotus jo poezijos posmus. Parengė spaudai jo poezijos tomą su plačiais tekstologiniais komentarais. Tačiau knyga nebuvo išleista. Rengė „Lietuvių poezijos 400 metų antologiją“. Pradėjo rinkti medžiagą albumui Žemaitės 100 metų gimimo jubiliejui. Kartu su Jadvyga Čiurlionyte sudarinėjo lietuviškų dainų rinkinį. Apie tai Tėvas savo laiške (1944.I.27) man rašė: „<...> su J. Čiurlionyte parengėme knygutę – 100 dainelių vaikams, kurias gal netrukus pasiseks išspausdinti, ir visose mokyklose galėsite dainuoti, kad net sienos plyš“. Deja, ta knygelė išėjo jau vėliau tik Jadvygos Čiurlionytės vardu „Lietuvių liaudies dainos vaikams“ (1948), įžanginį žodį parašė Antanas Venclova, matyt, padėjęs knygutę greičiau išspausdinti ir taip paremti Čiurlionytę honoraru. Tada Tėvas kalėjo lageryje, ir mūsų šeimai pinigų labai trūko.

Išėjęs iš lagerio, buvo pasinėręs į liaudies kūrybą. Vertė rusų liaudies pasakas, bylinas. Rengė lietuvių pasakas knygai „Dangus griūva“. Pasitikrindavo, kaip jo pasakos patinka vaikams. Ingė Lukšaitė yra pasakojusi, kad jai ir jos broliukui Rimčiui Boruta skaitydavo savo tik ką parašytas pasakas (su Lukšų šeima bičiuliavosi nuo seniausių laikų). Pasakos buvo linksmos, pilnos visokių išdaigų, ir jų klausytojai labai smagiai juokdavosi, ypač skardus ir užkrečiantis buvo jos brolio Rimčio juokas.

Papildomam tomui gal susidarytų pluoštelis rankraštinių tautosakos išrašų, pastabų, nes ši sritis Tėvo kūrybos darbuose labai svarbi.

Archyvų, muziejų fonduose yra nemaža nepublikuotų laiškų. Reikėtų patikrinti. Mano archyve yra išlikusių 117 laiškų, Tėvo rašytų man nuo 1942 metų vasario 2 dienos iki 1965 metų vasario 7-osios. Tėvo „Raštų“ dešimtame tome „Drauge su draugais“ buvo stengtasi kuo daugiau surinkti laiškų rusų rašytojams ir vertėjams į Maskvą. Prie laiškų rinkimo esu prisidėjusi ir aš. Tėvas Rašytojų sąjungos poilsio namuose Maliejevkoje buvo susipažinęs su Ivanu Sokolovu-Mikitovu ir labai vertino jo kūrybą. Jie susirašinėjo trumpais laiškeliais. Po Tėvo mirties būdama konferencijoje Maskvoje lankiausi pas rašytoją. Jis jau buvo visiškai apakęs, tačiau jo šeima, radusi kelis Borutos laiškus, man juos padovanojo.

Aš juos atidaviau „Raštų“ rengėjai Valerijai Vilnonytei. Dabar reikalinga būtų paskelbti ir kitokią korespondenciją, ypač laiškus iš lagerio.

Gerbiama Egle, dar svarbu pakalbėti ir apie Jūsų Mamą – Kazio Borutos žmoną. Ji buvo įdomi asmenybė, kultūros žmogus, prieškariu yra pasidarbavusi ir kaip vertėja iš latvių kalbos.

Taip, norėčiau papasakoti apie savo Motiną Oną Kazanskaitę-Borutienę. Ji visą gyvenimą siekė mokslo, kuo aukštesnio išsilavinimo. Jaunystėje dirbo fabrike Rygoje, o įgijusi medicinos sesers išsilavinimą dirbo rentgeno kabinete Kauno ligoninėje. Apie 1932–1933 metus buvo priimta į VDU Vaclovo Biržiškos vadovaujamą biblioteką. Naujoje savo veiklos srityje – bibliotekininkystėje, kuri jai nebuvo svetima, tobulinosi, dalyvavo bibliotekininkų tarptautinėje konferencijoje Rygoje. Yra išlikę (Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštyne) Mamos užrašai iš tos konferencijos. Apie ją užsimena ir Genovaitė Raguotienė savo knygoje „Greta įžymiojo Vaclovo Biržiškos“, bet plačiau apie bibliotekininkę Oną Borutienę nerašo. Bibliotekoje jos artimiausios draugės buvo Ona Šimaitė ir Marijona Čilvinaitė. Jos buvo dažnos viešnios ir mūsų namuose. 1940 metais kartu su kai kuriais VDU fakultetais Vaclovo Biržiškos biblioteka kėlėsi į Vilnių. Persikėlė ir mano Mama, ir jos draugės. Švietimo ministras Antanas Venclova 1941 metais Mamą paskyrė Vilniaus viešosios bibliotekos vedėja, tačiau dėl sunkios ligos ji tų pareigų net nepradėjo eiti. Mirė tų metų lapkričio 13 dieną. Motinos netekties tada dar negalėjau suvokti iki galo – buvau tik septynerių. Vėliau atsirado nauja šeima: Tėvas vedė Jadvygą Čiurlionytę, jos duktė Marulė buvo man kaip sesuo, visą gyvenimą labai artima.

O dėl vertimų – dar dirbdama Kaune mano Mama išvertė iš latvių kalbos kelias knygutes.

Ryšiai su latviais ir latvių kalba buvo nuo seno labai glaudūs. Jos, gimusios šiaurės Lietuvoje, jaunystė prabėgo Rygos mieste. Tad latvių kalbą mokėjo gerai, tai buvo lyg ir antroji jos gimtoji kalba.

1927 metais išvyko į Rygą su Kaziu Boruta (ten gyveno jos sesuo Marija Einberg su šeima; tų metų lapkričio 17 dieną civilinės metrikacijos biure užregistruota mano tėvų santuoka). Mama Rygoje turėjo progos susipažinti su Borutos bičiuliais menininkais – dailininku Niklāvu Strunke, rašytoju Kārliu Skalbe, latvių poetais. Ji iš latvių į lietuvių kalbą išvertė Kārlio Skalbės „Aukso obelį“ (1938). Knygą puošia puikios tėvų bičiulio Niklāvo Strunkės iliustracijos. Siekdama, kad tas pasakas skaitytų ir mūsų jaunoji karta, 1997 metais pasiūliau jas pakartoti „Vagos“ leidyklai. „Aukso obelis“ buvo išleista tų metų Kalėdoms.

Tos pasakos labai liūdnos. Vieno mažo berniuko pasakojimo apie jo laukiamas Velykas negaliu nepacituoti: „Aš tada buvau dar mažas berniukas, gal dešimties ar dvylikos metų. Dabar mano dienos visos vienodos. Tada kiekviena diena turėjo savo spalvą. Žiemos dienos būdavo melsvos, kaip lengvi be kūno angelai, kurie neilgam atskrenda iš dangaus, baltų sparnų galais paliesdami žemę. Lietingos dienos vaikščiodavo kaip moterys su pilkomis skepetomis. Pirmadienis būdavo žalias, bet šventadienis rožinis“. Antroji mano Mamos išversta ir išleista knygelė – Sudrabu Edžaus „Kvaišas Dauka“ (1937). Tai pasakojimas apie mokslo tiesos siekusį ir žuvusį jos ieškotoją berniuką Dauką. Knygelė, Latvijoje pasirodžiusi 1898 metais, buvo populiari ir skaitoma latvių jaunimo ir XX amžiuje.

Padedamas žmonos Onos, Boruta į lietuvių kalbą vertė poetus Linardą Laiceną, Jānį Poruką, Jānį Rainį, Apsesdelą ir kt. Be to, po Motinos mirties Tėvas surinko jos išverstas pasakas ir paredagavęs išleido atskiru leidiniu „Paparčio žiedas“ (1959). Dar prieš įteikdamas knygą leidyklai Tėvas lyg ir pasitarė su manimi, lyg ir pasiteisino, kad knygoje pateikiamos Mamos verstos pasakos, o vertėjo pavardė nurodyta jo. Tačiau praėjo nemažai metų (Mama mirė 1941-ųjų rudenį), jis jas surinko, paredagavo ir pateikė (kartu su savais Kārlio Skalbės vertimais) kaip savo vertimą. Aš, žinoma, jam pritariau – svarbiausia, kad pasakos bus išleistos ir Mamos darbas nežus.

Švenčiame Valstybės atkūrimo šimtmetį. Tai ypač skatina nūdienos kontekste permąstyti idėjas, tradicijas, buvusius kultūros ir meno laimėjimus, taikant laisvą, šiuolaikišką ir sykiu globaliai aprėpiantį požiūrį. Kazys Boruta buvo ryškus tautinio apsisprendimo menininkas. Kūryboje jį traukė mitai, giliosios lietuvių folkloro ir istorijos šaknys. Kas iš Jūsų Tėvo palikimo Jums atrodo labiausiai aktualu ir vertinga ateičiai, jeigu bandytume kultūros raidą prognozuoti į priekį, į būsimąjį laiką? Paspėliokime: kokios tendencijos Kaziui Borutai patiktų, o kas nepatiktų šiandienos Lietuvoje ir lietuvių literatūroje?

Manau, kad Tėvas tikrai džiaugtųsi nepriklausoma Lietuva, išsivadavusia iš Rusijos imperijos. Tėvas tikėjo, kad sovietizmas netruks amžinai. Atsimenu, kartą sekmadienį išėję pasivaikščioti su Tėvu ir Kęstučiu, užlipome ant Stalo ar Bekešo kalno iš Olandų gatvės pusės, ir Tėvas, rodydamas savo kelionę per Vilniaus lagerius, pasakė, kad „Kelionę aplink Vilnių“ reikėtų kada parašyti, ir pridūrė, jog ne amžinai tęsis ši beprotybė.

Aišku, kad dabar jam nepriklausomoje Lietuvoje, kaip ir mums visiems, nepatiktų viešas valstybės apvoginėjimas; skleidžiama tik viena „teisinga“ nuomonė; visuomenės kultūrinis nuopuolis ir abejingumas tam, kas tiesiogiai individo neliečia; auginama mažaraštė jaunoji karta. Bet jis tikrai džiaugtųsi šviesos blyksniais mūsų gyvenime, – kas dabar begali jo mintis atspėti? O dėl literatūrinio gyvenimo, tai tikrai negaliu Tėvui primesti savo nuomonės: gyvenimas keičiasi, keičiasi ir literatūra – šiandien tikrai nesulauksime knygos, panašios į „Dainavos šalies senų žmonių padavimus“, ir ar daug kas dabar pasakys, kas tos knygos autorius?

Ačiū už nuoširdų ir atvirą pokalbį.

Eglę BORUTAITĘ-MAKARIŪNIENĘ
kalbino **Dalia STRIOGAITĖ**

2017, rugpjūtis–lapkritis

Daiva ŠABASEVIČIENĖ

FUTURISTINIS ROMANTIZMAS

Gintaro Sodeikos opera „Post futurum“ Lietuvos nacionaliniame operos ir baleto teatre

Kompozitoriaus Gintaro SODEIKOS opera „Post futurum“ skirta Lietuvos nepriklausomybės 100 metų sukakčiai. Operos libretą sukūrė Sigitas PARULSKIS, spektaklį Lietuvos nacionaliniame operos ir baleto teatre pastatė režisierius Oskaras KORŠUNOVAS. Naujausią šiuolaikinę lietuvišką operą, kurioje ir pagarbiai, ir ironiškai žvelgiama į Lietuvos istoriją, kurioje veikia svarbiausios Lietuvos istorijos asmenybės – Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas, Lietuvos patriarchu vadinamas Jonas Basanavičius, analizuoja teatrologė Daiva ŠABASEVIČIENĖ.

FUTURISTIC ROMANTICISM

The opera Post Futurum was written by the composer Gintaras SODEIKA for the 100th anniversary of Lithuania's independence. The libretto was written by Sigitas PARULSKIS, and the production at the Lithuanian National Opera and Ballet Theatre was directed by Oskaras KORŠUNOVAS. The latest Lithuanian opera looks at history with respect and irony. The most important historical figures in it, Grand Duke Vytautas, and Jonas Basanavičius, who is referred to as the patriarch of Lithuania, are analysed by Daiva ŠABASEVIČIENĖ.

Kovoti būtina net tada, kai, rodos,
jau esame nepriklausomi.

Lietuvos nacionalinis operos ir baleto teatras nesislėpė už konjuktūrinių galimybių reflektuoti Lietuvos valstybės atkūrimo 100-metį, todėl ir jubiliejui praėjus galėsime džiaugtis nauja nacionaline opera – ne tik muzikiniu kūriniu, bet ir įdomiu, šiuolaikišku teatriniu pastatymu.

Gintaro Sodeikos operos „Post futurum“ kontekstas – įvairių kultūros sričių rodomas dėmesys vienam svarbiausių nepriklausomybės siekėjų – Jonui Basanavičiui. Dar pernai rudenį greta Vilniaus miesto teatro (Basanavičiaus g. 13), kur dabar vaidina Rusų dramos trupė, režisieriaus Jono Vaitkaus iniciatyva buvo pasodintas Jono Basanavičiaus ąžuolas – kaip atminimo ženklas visų, kas prisidėjo prie Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Būtent Vilniaus miesto teatre 1917 metų rugsėjo 18–22 dienomis įvyko Vilniaus konferencija – lietuvių politikų su Vokietijos parama organizuotas lietuvių delegatų suvažiavimas, kuris numatė nepriklausomos Lietuvos valstybės sukūrimą, Steigiamojo Seimo sušaukimą ir įkūrė Lietuvos Tarybą.

Rimas SAKALAUSKAS. Vaizdo projekcija Gintaro Sodeikos operai „Post futurum“

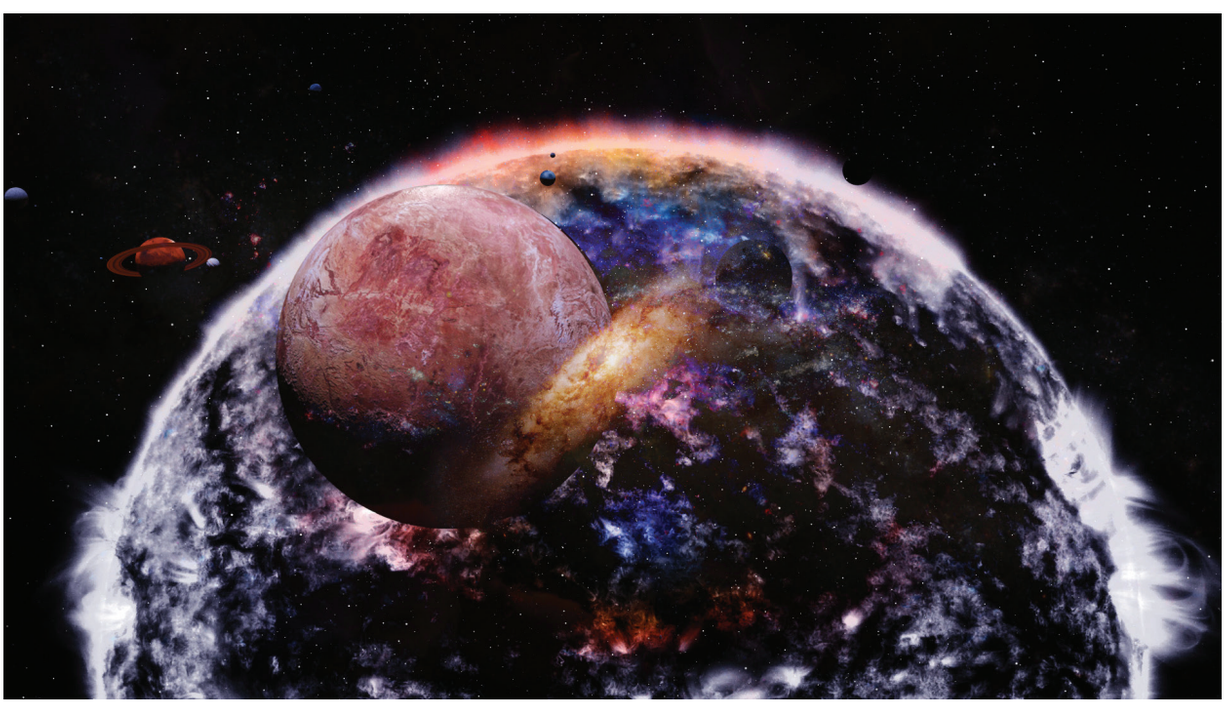

Gintaras Sodeika, opera „Post futurum“. Spektaklio scena. Šėtonas – Mindaugas Jankauskas, Dievas – Liudas Norvaišas. Režisierius – Oskaras Koršunovas, scenografas – Gintaras Makarevičius, kostiumų dailininkė – Agnė Kuzmickaitė, vaizdo projekcijų autorius – Rimas Sakalauskas. Lietuvos nacionalinis operos ir baleto teatras, 2018. Martyno ALEKSOS nuotrauka iš LNOBT archyvo

Pernai aktorė Eglė Tulevičiūtė ir scenografas Kristijonas Siparis sukūrė spektaklių ciklą „Istoriniai Vilniaus arbatvakariai“, kurių svariausiu akcentu tapo spektaklis „Mano tėvynė – prie jo širdies“, skirtas Basanavičiaus asmenybei. O 2018 metų kovo 2 dieną, tarp dviejų Lietuvai svarbiausių švenčių – Vasario 16-osios ir kovo 11-osios – Lietuvos nacionaliniame operos ir baleto teatre įvyko Gintaro Sodeikos operos „Post futurum“ premjera, kuri tapo ryškiausiu teatriniu akcentu, atspindinčiu ne tik istorinius mūsų šalies įvykius, bet ir sutelkiančiu dėmesį į šiuolaikiškiausius lietuvių menininkus, kuriuos šiandien galime vertinti kaip tam tikrą „Lietuvos teatro tarybą“, savo kūryba gebančią paskelbti naują šiuolaikinio Lietuvos teatro deklaraciją. Tai – libreto autorius Sigitas Parulskis, kompozitorius Gintaras Sodeika, režisierius Oskaras Koršunovas, scenografas Gintaras Makarevičius.

Didžiąją teatro formą – operą – kartu su jais kūrė muzikos vadovas Robertas Šervenikas, dirigentas Julius Geniušas, choro meno vadovas Česlovas Radžiūnas, taip pat kostiumų dailininkė Agnė Kuzmickaitė, šviesų dailininkas Eugenijus Sabaliauskas, vaizdo projekcijų autorius Rimas Sakalauskas ir choreografė Vesta Grabštaitė.

Pastaruoju metu dažnai patys kūrėjai pristato savo spektaklius. To tarytum reikalauja šiuolaikinė rinkodarinė sistema, ir menininkai nesunkiai jai paklūsta. Apie „Post futurum“ šnekėta daug, ir taĩ žiūrovų daliai sutrukdė objektyviai įvertinti šio kūrinio visumą. Kad ir kaip būtų, šis darbas – didžiulis teatrinis įvykis. Operoje „Post futurum“ labai didelė žodžio reikšmė, Sigito Parulskio libretas tapo svarbus kuriant visą muzikinę partitūrą. Drama ir muzika čia – tolygios. Net tie, kuriems buvo ar bus sunku atsiplėšti nuo didžiųjų – tokių kaip Richardo Wagnerio – operų kanonų, Gintaro Sodeikos „Post futurum“ išliks svariu lietuviškos operos pavyzdžiu.

Operos veiksmui pasirinkdami trumpą istorinę atkarpą – nuo 1917 metų gruodžio 11-osios iki 1918 metų vasario 16-osios, operos kūrėjai rizikavo, nes konkretūs istoriniai

Gintaras Sodeika, opera „Post futurum“. Spektaklio scena. Vytautas Didysis – Žygimantas Galinis. Režisierius – Oskaras Koršunovas, scenografas – Gintaras Makarevičius, kostiumų dailininkė – Agnė Kuzmickaitė, vaizdo projekcijų autorius – Rimas Sakalauskas. Lietuvos nacionalinis operos ir baleto teatras, 2018. Martyno ALEKSOS nuotrauka iš LNOBT archyvo

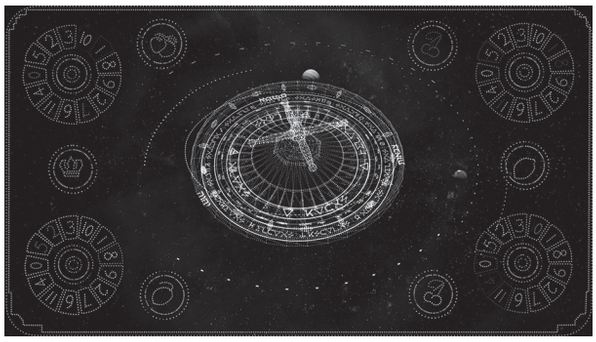

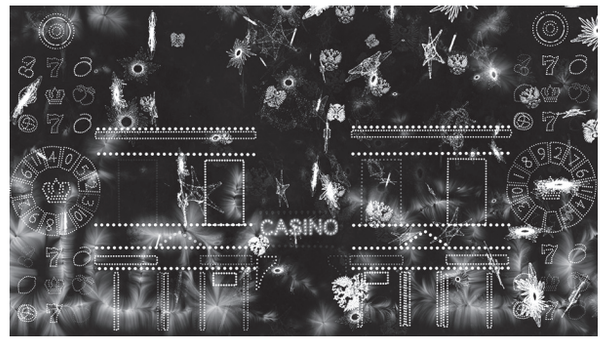

Rimas SAKALAUSKAS. Vaizdo projekcijos Gintaro Sodeikos operai „Post futurum“

faktai tarytum užkerta galimybę netikslumams, užveria duris laisvoms interpretacijoms. Tačiau kartu šis sprendimas savaip išlaisvino kūrėjus, leido perteikti konceptualų sumanymą ne tiesmukai prisirišant prie istorijos, bet sukuriant naujos operinės kalbos dramaturgiją, kuri postinternetinio laikotarpio fone leidžia sukurti atvirą, interaktyvų kultūrinį kontekstą. Ko gero, tai pirmoji opera šiame teatre, kurią žiūrint ir klausant premjeros metu salėje tvyrojo spengianti tyla, ypač antrajame veiksme. Tokio žiūrovų įsiklausymo, noro suprasti tai, ką jie regi ir girdi, dar neteko išgyventi.

„Post futurum“ – bene vienintelė regėta opera, kurios tekstą galima buvo išgirsti taip raiškiai kaip ir dramos teatre. Kūrėjai suprato, kad jei nesigirdės teksto, dings dalis viso kūrinio prasmės. Paprastai taip nebūna. Dainininkai dėl muzikos aukoja teksto turinį. Šį kartą, dainuodami su įgarsinimu, jie pademonstravo unikalų operinės dramos variantą.

Apie Parulskio libretą galima būtų rašyti atskirai, tai yra unikalus kūrinys, kurio pagrindą sudaro Lietuvos istoriniai įvykiai, besiskleidžiantys filosofinėje ir kosminėje viso pasaulio erdvėje. Talentingo rašytojo plunksnos dėka įvykiai ir personažai pateikiami ne tiesmukai, o sukuriant mitinius mikrosiužetus, kurie apskritai visą lietuvių dramaturgiją kilsteli į naują lygmenį. Tarytum žaisdamas „mažo“ ir „didelio“ kategorijomis, svarbius ir svarbiausius įvykius „skandindamas“ šmaikštaus humoro pliūpsniuose, aukštindamas tautą ir čia pat pripažindamas vieno / vienišo žmogaus galią („Juk laisvė – tai vienatvė amžina, didinga, bet vienatvė...“), Parulskis sukuria aktyvų foną, kuriame randasi operos Visata.

Operos „Post futurum“ libretas turi šiokių tokių sąsajų su Parulskio pjese „Iš gyvenimo vėlių“. Jau pirmojoje savo pjesėje, sukurtoje remiantis Jono Basanavičiaus tautosakos rinkiniu „Iš gyvenimo vėlių bei velnių“, rašytojas nestokojo švelnios ironijos ir šmaikštumo. Panašiai ir „Post futurum“ žiūrovui pasiūlyta atsisakyti išankstinių nuostatų, „pasaulio reikalus“ aptarti su Dievu ir Šėtonu pirmiausia pasitelkiant laisvą sąmonę ir išmonę. Parulskis yra tikslus ir skrupulingas, tačiau žiūrovo neįvelia į smulkias peripetijas. Viena vertus, lyg supaprastindamas aplinkybes, Lietuvą „dalindamas“ į dešinę, į kairę, vokiečiams, rusams, jis dialoginiu būdu išryškina pagrindinę 1918 metų vasario 16-osios mintį – tauta subrendo būti nepriklausoma. Įkurdinęs Basanavičių kambaryje, kuriame vaikščioja „balsas iš liaudies“ – Jadvyga su malkomis, jis trumpu dialogu nusako visą istorinį lūžį. „Tai kas gi mus valdys?“ – klausia Jadvyga. Atsakymas – „Patys valdysime, Jadvyga, patys“.

Nors Lietuva šįmet vasario 16-ąją paminėjo gausiai ir puošniai, aplink tvyrojo įvairios nuotaikos, šventė čia pat buvo trypiama mūsų pačių kojomis. Tai, kad labai greit galime prarasti savo nepriklausomybę – taip pat akivaizdu, nedaug trūktų, kad visas entuziazmas greit nuslūgtų ir tarnystė naujiems agresoriams taptų įprastu reiškiniu. Operoje „Post futurum“ tiksliai išryškintas bene svarbiausias mūsų tautos bruožas – sutrikimas, nesugebėjimas savo protu vertinti įvykių. Parulskio librete pasiūlyta sąlyga „opera operoje“ slepia kur kas svarbesnę potekstę. Teatrinis groteskas, ironija, pasakiški personažai, lėlės, kaukės (Žirafa, Ožys), Šėtono tekstas, supainiotas su Dievo tekstu, – visa tai taikliai apibūdina lietuvišką suirutę, kuri tapo lyg ir tam tikru tautiniu bruožu. Iki įsibėgėjant operos repeticijoms į sceną užklysta įvairios būtybės, kažkas kažką atneša, išneša... Ir šiandien kartais atrodo, kad sąmoningai daroma netvarka, sąmoningai provokuojama suirutė, kad prireiktų kuo daugiau valdininkų visa tai atpainioti. Ne Šėtonas tampa baisiausiu tvariniu – patys žmonės save skandina, susiniveliuodami visatos chaose. Liaudis, įpratusi paklusti ir tarnauti, sunkiai beatskiria savo lyderius. Basanavičius spektaklyje iškyla labiau kaip tylusis filosofas, kaip žmogaus būties tyrėjas. Galėdami operiškai išaukštinti tautos patriarchą, kūrėjai nepažeidė istorinės tiesos: pabrėžtinai ilga scena, kai Nepriklausomybės aktą net po kelis kartus pasirašo visi dvidešimt signatarų.

Režisierius Oskaras Koršunovas nelaužo tradicinės operos formos, tęsia savo mokytojo Jono Vaitkaus tradiciją maksimaliai išjudinti visus teatro smagračius ir svarbiausią dėmenį – atlikėją. Šioje operoje nėra apdujusių statulų, kokias gali regėti dažnoje operoje. Net choras visai kitokią energiją spinduliuoja. Porą kartų užtraukęs už širdies griebiančios Česlovo Sasnausko dainos chorui „Kur bėga Šešupė“ parafrazę (žinoma, pagal Sigito Parulskio tekstą), jis iškart tampa publikos numylėtiniu. Vietoj Maironio „Kur bėga Šešupė, kur Nemunas teka, / Tai mūsų tėvynė, graži Lietuva“ scenoje su Vytautu Didžiuoju skamba: „Nuo jūros lig jūros / nuo žemės ligi dangaus / nuo šalto lig karšto / nuo gyvulio ligi žmogaus / maža, bet didelė, gyva / tai Lietuva“. Kažkas salėje net apsiverkia, ir tai nėra antrinimas Maironio peizažui. Vieno poeto sukurtas gamtos grožio modelis, nepakartojamas tautinis koloritas tampa kito poeto atraminiu tašku. Parulskis net

nepolemizuoja su Maironiu, jis išlieka toks pat harmoningas, skaidrus ir šventiškas.

Režisierius turi ne tik paruošti dirvą Parulskio minčių šuoliams, bet ir pateisinti jų prasmes. Koršunovas neatsisako herojinės patetikos, kuri neišvengiama, kai kalbama apie lūžinius tautos istorijos įvykius, toji patetika šioje operoje yra jausminis akcentas, heroikos ekvivalentas. „Neornamentuotos kalbos karta“, kaip pasakytų Algimantas Julius Greimas, Lietuvą vertina laisvai. Menininkai nekonfrontuoja su mūsų tautos herojais, bet ieško naujų išraiškos būdų. Vytautas Didysis (Žygimantas Galinis) – iš tiesų didelis, lyg ant koturnų. Pagrindinis jo aprangos akcentas – žydras sijonas, nes gelbėdamasis jis persirengė moteriškais drabužiais ir paspruko iš Krėvos pilies. Žaisdami su mūsų istorijos archetipais, kūrėjai išlieka laisvi. Pasitelkiant naratyvines istorines struktūras, operoje įvedama nauja tvarka ir ideologija. Laužydama formą dėl turinio, ši menininkų komanda su užsidegimu ryškino vienas kito atradimus. Net Moteris su malkomis, pritrūkus fantazijos, prasmingai sušunka: „Ką veikia choras!“ Bet operos ir baleto teatro choras niekada nemiega. Choro meno vadovas Česlovas Radžiūnas kiekviename naujame darbe taip „išmuštruoja“ savo dainininkus, kad jie visada pasirodo gerai ir įtaigiai. Šį kartą choras pasimėgaudamas atsako Moteriškei su malkomis: „Laisvai gyventi čia trūksta oro“.

„Post futurum“ įtaiga ir intriga glūdi mitinėje praeityje ir šiuolaikinės politikos aktualijose. Ne veltui Seimo „narve“ dirbantys politikai čia tampa nebyliaisiais personažais, juos matome Rimo Sakalausko vaizdo projekcijų kaleidoskope. Šioje operoje tautos problemos sprendžiamos ne stilizuotais vaizdais, dvasingumas ne sakralizuojamas, bebaimiai kūrėjai siekia ne atstatyti socialinę tvarką, bet poetiniu dialogu sukurti pasaulio tvarką. Vien dėl to jiems reikalinga Visata, kurią jie konstruoja iš šviesos dalelių. Pasirodo, Lietuva nėra tamsiausia planeta Visatoje, o Šėtono sukama ruletė sustoja būtent ant Lietuvos.

„Post futurum“ kontekstas puikiai tapatinasi su filosofo Paulo Ricœuro mintimi: „Jeigu iš tikrųjų kūrybinis naujumas pabrėžiamas labiau nei jos senoviškumas, pradžių pradžios mitas gali tapti ne tik jau įvykusio įsteigimo, bet ir visų būsimų įsteigimų mitu. <...> Šiuo požiūriu ritualas, be abejonės, yra mito „futurizavimo“ veiksnys; apmąstymai apie pradžių pradžią gali nukrypti į ateitį, tarpininkaujant ritualui, kuris sugrąžina pradžios situaciją į dabartinę būtį“*. Operos kūrimas lygiagrečiai kuriant sąlyginę valstybę, pasaulio pradžios pakartojimas – tokios yra šio kūrinio prasmės ieškojimo intencijos. Dieviškosios tvarkos kartojimasis ir kitokios tvarkos pažadas šiai operai suteikia nemažai išminties.

Dangaus kūnai Sakalausko projekcijose įgauna augimo, kilimo, fantazijos dimensijas. Griuvėsiai, atskiri namo segmentai jungiami, kryžminami, auginami ir tampa esmine operos metafora. Lyg kubistiniame paveiksle „žaidžiama“ architektūrinėmis formomis, kurios finalinėse operos scenose virsta Signatarų namais, o ši architektūrinė transformacija tampa pagrindiniu pasitikrinimu: ar valstybinių švenčių progomis, stovėdami Pilies gatvėje po garsiuoju balkonu, mes iš tiesų žinome, prie kokio gražaus namo esame? Neorenesansinį pastatą, Kazimiero Štralio lėšomis renovuotą, Makarevičius dekonstruoja, kad reikiamu momentu galėtume vėl jį sudėlioti lyg iš kaladėlių. Ir antro aukšto dekoratyvinės skulptūros, ir trečio aukšto biustai – visa ši puošyba mūsų galvose išsaugoma visiems laikams. Koršunovui svarbiausiu objektu tampa išdidinta plunksna, o Makarevičius visą istorinį paminklą, namus Pilies gatvėje, kur 1918 metų vasario 16-ąją dvidešimt Lietuvos Tarybos narių pasirašė Lietuvos Nepriklausomybės Aktą, įtvirtina kaip išmintingai statomą namą, kaip atskirą valstybę. Dailininko-architekto konstrukcinis mąstymas „sluoksniuoja“ ne tik istorinio įvykio aplinkybes, bet ir visą Lietuvos istoriją. Šalia šių namų pasirodo ir Vytautas Didysis, ir laisvo elgesio moterys, ir šiuolaikinių politikų veidai – tai suformuoja kultūrinį foną, kurį kiekvienas mūsų šiandien reflektuoja skirtingai.

Persikeliant iš kosminės erdvės – pirmosios vaizdinės šios operos sąlygos – į Signatarų namus, juos nesunkiai įprasmini kaip kosminės tvarkos atitikmenį, vietą, kur mes jaučiamės saugūs. Juk ir lietuviškajai etninei kultūrai namai yra vienas svarbiausių simbolių. Dokumentas tampa simboliu ir atvirkščiai: simboliniai ženklai įdokumentina faktus. Spektaklio kulminacija galima laikyti net ne ilgai trunkančią Akto pasirašymo sceną, bet namų surinkimą. Tai tolygu tautos sujungimui, suvienijimui: „Laisvė lygybė brolybė / Už tėvynę aukosim gyvybę“. Namai suvienija visus siekius ir mintis.

Nemažai prasmių šioje operoje atsiranda iš teatrinių technologijų. Vaizdo projekcijų autorius Rimas Sakalauskas kosmoso švieskūnius tarytum paverčia žodžiais, o vėliau – kompiuteriniais vaizdiniais. Iš pradžių atrodo, kad kuriama laikantis Sergejaus Eizenšteino nebyliojo kino tradicijos, kai parinkta medžiaga pagal tam tikrą seką sumontuojama į vientisą judantį vaizdą. Kiek vėliau, auginant įvairias siužetines linijas, vaizdo projekcijos teigia, aiškina, iliustruoja veiksmą, išryškina dramaturgijos prasmes ir potekstes, o Vilniaus architektūros vaizdų asambliažas tampa tvirtu valstybingumo pamatu.

Reikia įsiklausyti į Šėtoną (Rafailą Karpį arba Mindaugą Jankauską), kuris dainuoja: „Opera – tai tikras menas <...>, tai kultūra, natūros priešingybė. <...> opera naivi kaip vaikas“. Parulskio tekstas toks šmaikštus, kad jis ne tiek personažams, kiek patiems kūrėjams suteikė džiaugsmo, leido pasijusti „kuriančiais vaikais“. Visi kūrė atsidavę ir darniai. Kūrybos simboliu tapo Ožys, kuris kadaise davė savo vardą graikų tragedijai ir netikėtai užvaldė naujoviškų jausmų žodyną. Paparacas scenoje – nuobodu. („Paparacai, paparacai, po paraliais, po paraliais.“) Mimanso artistas Tomas Dapšauskas smarkesnis už patį velniuką. Iš pradžių kiek santūrus, aktorius, puikiai jausdamas kai kurias žemyn slūgstančias scenas, stengiasi jas „kilstelėti“ savo žvitrumu. Režisierius neapsikentęs Ožiui galvą nusuka – lyg Berliozui „Meistre ir Margaritoje“ pagal Michailą Bulgakovą, ir Ožio galva keliauja per choro dainininkų rankas.

Kiekviena operos scena išskiria vis kitą tragiškumo aspektą, epizodų politinis aktualumas priklauso nuo asociacijų, kurias formuoja režisūrines situacijas interpretuojantys atlikėjai. Antrajame veiksme ilgą ir statišką Jono Basanavičiaus sceną bandoma „apipinti“ įvairiomis prasmėmis, tačiau šį vaidmenį atliekantiems dainininkams (Eugenijui Chrebtovui arba Dainiui Stumbrui) sudėtinga išvengti savo personažo statiškumo.

Gintaras Sodeika, opera „Post futurum“. Spektaklio scena. Dr. Jonas Basanavičius – Eugenijus Chrebtovas. Režisierius – Oskaras Koršunovas, scenografas – Gintaras Makarevičius, kostiumų dailininkė – Agnė Kuzmickaitė, vaizdo projekcijų autorius – Rimas Sakalauskas. Lietuvos nacionalinis operos ir baleto teatras, 2018. Martyno ALEKSOS nuotrauka iš LNOBT archyvo

Basanavičiaus įvaizdis beveik dokumentinis – barzda, stotas... Rusvas kostiumo koloritas... Rašomasis stalas, ant kurio bus pasirašytas Lietuvai svarbiausias aktas... Tekstas nepasiduoda, išlaiko dinamiką, bet kaip padaryti, kad herojus taptų herojiškas? „Post futurum“ viskas gana nuoseklu, todėl visas krūvis atitenka atlikėjams. Chrebtovui lyg ir labiau pasiseka, tačiau „Nuodėmių išpardavimo“ scenoje („Jūsų paslaugoms / puikiausių nuodėmių išpardavimas / jei imat dvi, parūpinsiu jums / ypatingą nuolaidą“) gyvesnis atrodo Stumbras.

Šėtoniški vaidmenys lengviausiai įkūnijami, nes jų charakteristikos gali būti labai subjektyvios. „Post futurum“ Jankausko Šėtonas yra tikras Johanno Wolfgango von Goethe’s Mefistofelis. Jis kaip vijurkas, stengiasi ne tik savimi užpildyti visą erdvę, bet ir nukreipti Basanavičiaus dėmesį nuo svarbesnių dalykų, aukštesnių siekių. Tai jaunas dabita, daktarui siūlantis grąžinti jaunystę. Karpio Šėtonas labiau primena kipšiuką, kuris Basanavičiui žada, jog jam „pradings plaukai iš nosies ir ausų / kupra išnyks ir šlapinsies kaip žirgas“. Ištartais žodžiais patiki, nes Karpio kipšas ne romantizuotas, o labiau šiuolaikinis verslininkas, kazino klubo savininkas, tipiškiausias Rytų fronto vadas, sėdintis soste, „visas nuo galvos iki subinės apsikarstęs ordinais ir žvaigždėmis“.

Signatarai šioje operoje atrodo gražiausiai. Ir kostiumus jiems Agnė Kuzmickaitė sukūrė tinkamus, ir plastika jų la-

Gintaras Sodeika, opera „Post futurum“. Spektaklio scenos. Dievas – Liudas Norvaišas, Šėtonas – Mindaugas Jankauskas, Ožys – Tomas Dapšauskas. Režisierius – Oskaras Koršunovas, scenografas – Gintaras Makarevičius, kostiumų dailininkė – Agnė Kuzmickaitė, vaizdo projekcijų autorius – Rimas Sakalauskas. Lietuvos nacionalinis operos ir baleto teatras, 2018. Martyno ALEKSOS nuotrauka iš LNOBT archyvo

Gintaras Sodeika, opera „Post futurum“. Spektaklio scena. Šėtonas – Mindaugas Jankauskas, Dievas – Liudas Norvaišas. Režisierius – Oskaras Koršunovas, scenografas – Gintaras Makarevičius, kostiumų dailininkė – Agnė Kuzmickaitė, vaizdo projekcijų autorius – Rimas Sakalauskas. Lietuvos nacionalinis operos ir baleto teatras, 2018. Martyno ALEKSOS nuotrauka iš LNOBT archyvo

biausiai apgalvota (choreografė – Vesta Grabštaitė). Skanduodami: „Tautų apsisprendimo teisė / mums reikia tiktai laisvės / tai pats saldžiausias vaisius“, jie vedžioja didžiąją plunksną, kol „savo darbą padaro“: „tai ne rašalas, tai kraujas / prašom / pasirašom“.

Visiems kūrėjams rūpi kalbėti ne Ezopo kalba, o atvirai, neslepiant ir savo individualumo. Pagražinimai jiems neįdomūs. Garso, muzikos ir spalvų simbiozė „Post futurum“ tapo radikaliai reformatorišku operos pavyzdžiu.

Pagrindinis šio akto „signataras“ – kompozitorius Gintaras Sodeika. Nors muzika operoje – esmė, bet kompozitoriui labiau rūpėjo jo kuriamos muzikos santykis su aplinka. Nuo pat pradžios tapo aišku, kad Sodeikai svarbu buvo sukurti muziką, kuri kontrastuojančiais dariniais įkvėptų naują gyvybę Lietuvos nepriklausomybės šimtmečio apmąstymams. Harmoningos, vientisos, linijinės partitūros įsivaizduoti neįmanoma. Kita vertus, orkestruotėje dažnai skambantys mušamieji Koršunovo režisūrinėje partitūroje atrodo ne kaip kontrastiniai, dramatiniai dariniai, o kaip vienos temos junginys. Ostinatinis, daugiasluoksnis, kartais net pasikartojančių junginių principas visą operą pavertė tam tikru laboratoriniu seansu.

Muzikos ištisinės plėtotės „Post futurum“ nėra. Sodeika, remdamasis Parulskio tekstu, kuria filosofines aplinkybes. Negali nepastebėti, kad jam orkestras lygiai tiek pat svarbus, kiek dainininkai. Kompozitorius vertina kiekvieno kūrėjo pažiūras, leisdamas jiems autonomiškai sukurti „nepriklausomą“ operą.

Kūrėjai kuria operą operoje, o kompozitorius kelis kartus šį sąlygiškumą paryškina vedamas gerai išvystyto humoro jausmo. Visi bendrai kurdami operos dramaturgiją – itin retai operoje pasitaikantį reiškinį – vis dėlto didžiausiu ramsčiu laiko patį draminį tekstą. Tokioje operos struktūroje ypač svarbus atlikėjų muzikalumas, todėl iš karto gali pastebėti tik gražaus balso atlikėją ir atlikėją, valdantį atskirų scenų visumą. Monologų šioje operoje nedaug. Juos keičia dialogai, kuriuos nutraukia choras.

Sodeikai pavyko įgyvendinti savo siekį – jis, nesulaužydamas operos rėmo, sugebėjo įprasminti pastatą, kuriame gimė mūsų laisvė.

Kūrėjai linksminasi, žaidžia su Lietuvos istorija. Kita vertus, tai vyriškas politinis žaidimas. Moterys – libreto autorė Vaiva Grainytė, kompozitorė Lina Lapelytė, režisierė ir scenografė Rugilė Barzdžiukaitė – prieš kelerius metus sukūrė operą „Geros dienos“ apie „Maximos“ pardavėjas, o šįmet – „Saulė ir jūra“, kurios veiksmas vyksta pliaže. Visi bando reflektuoti dabartį kaip kas išmano. Taip įvairėja lietuviška opera.

Sunkiausia užduotis atiteko muzikos vadovui ir dirigentui Robertui Šervenikui, kuris nė vieno „Post futurum“ kūrėjo negalėjo paklausti, kas bus „po ateities“? Visi sukūrė operą ir dingo. O dirigentas liko ir toliau minti operos Visatos dviratį, valdyti rečituojančius Dievą, Šėtoną ir jų svitą.

Daiva ŠABASEVIČIENĖ

* Paul RICŒUR. Mitas. Filosofinė interpretacija // Mitologija šiandien. Antologija. – Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 234.

Nijolė BULOTAITĖ

„VILNIUS – VERTAS GYVENIMO...“

Apie dailininką Ferdinandą Ruščicą

Tapytojas, grafikas, scenografas Ferdinandas RUŠČICAS (Ferdynand Ruszczyc, 1870–1936) – Sankt Peterburgo dailės akademijos auklėtinis, nuo 1897-ųjų dalyvavęs dailės parodose, dėstęs Dailės mokykloje Varšuvoje, Dailės akademijoje Krokuvoje. Nuo 1908 metų jis gyveno Vilniuje, aktyviai dalyvavo Stepono Batoro universiteto veikloje, nuo 1919 metų buvo šio universiteto Dailės fakulteto dekanas. Apie jį rašo Vilniaus universiteto istorijos tyrinėtoja Nijolė BULOTAITĖ.

'VILNIUS: WORTH LIVING...'

The painter, graphic artist and scenographer Ferdynand RUSZCZYC (1870–1936) studied at St Petersburg Academy of Art, participated in exhibitions from 1897, and lectured at Warsaw School of Art and Krakow Academy of Art. He lived in Vilnius from 1908, and became head of the Faculty of Art at Stephen Báthory University in 1919. Nijolė BULOTAITĖ, a researcher of the university's history, writes about him here.

Talentingas, pripažintas dailininkas, atvykęs į Vilnių, daugiau nebetapė, nes tam tiesiog nebeturėjo laiko. Jis labai mylėjo šį miestą ir atidavė jam visą savo energiją, talentą, meilę, sveikatą. Su nepaprastu užsidegimu atsidėjo Vilniui, jo kultūriniam gyvenimui, paminklams, grožiui ir miesto įvaizdžiui puoselėti. Taip, jis buvo lenkas, nepritarė lietuvių norui atgauti Vilnių, bet per daug nesivėlė į politiką, tiesiog dirbo, kūrė, mokė kitus atrasti ir pamilti Vilnių, o visų svarbiausia – pats jį mylėjo ir žavėjosi juo be išlygų. Ferdinando Ruščico kūryba ir veikla Vilniuje buvo labai įvairialypė. Jis kūrė afišas, skelbimus, scenografiją, knygų viršelius, medalius, pašto ženklus, vėliavas, inscenizacijas. Įkvėpė Janą Bułhaką fiksuoti Vilniaus grožį, kurti scenografiją buvo kviečiamas ir į Varšuvą, nepaprastai daug energijos skyrė Vilniaus architektūros, gamtos grožio išaukštinimui, negailėdamas laiko ir jėgų šimtams garbingų Vilniaus svečių pristatė jo architektūrą, istoriją. Buvo puikus ir reiklus dėstytojas, mokytojas, kolega.

Perskaičiusi Ruščico dienoraštį „W Wilnie“ nuoširdžiai panorau pabandyti perteikti jo ypatingą santykį su miestu, kuriame mes gyvename, atkreipti dėmesį į išskirtinę asmenybę, itin daug nuveikusią Vilniaus ir Vilniaus universiteto labui, dėl susiklosčiusių istorinių aplinkybių gerokai primirštą, o jei ir žinomą, tai labiau kaip talentingą tapytoją. Šis menininkas ne tik kūrė Stepono Batoro universiteto Dailės fakultetą, buvo jo dekanu, bet ir visam universitetui jo nuopelnai labai dideli: Ruščicas davė vardus kiemeliams, sukūrė rektoriaus ir dekanų regalijas, padėjo atskleisti senojo ansamblio grožį ir vertę, rūpinosi restauravimo darbais, pridėjo savo ranką ir meninę išmonę prie kiekvieno universitetui svarbaus renginio, jubiliejaus, leidinio, restauruojamo objekto. Kaip rašė dailėtyrininkas, Meno istorijos katedros vadovas Jerzy Remeris – „Pro plačius vartus į Vilniaus Stepono Batoro universiteto mūrus ateina grožis. Ateina Ruščico ir jo įkurto Dailiųjų menų fakulteto dėka“.

Dailininkas gimė 1870 metais Ašmenos paviete (dab. Baltarusija), Bogdanovo dvare. 1890-aisiais aukso medaliu baigė Minsko gimnaziją ir, pageidaujant tėvui, pradėjo teisės studijas Peterburgo universitete. Po dvejų metų įstojo į Peterburgo Imperatoriškąją dailės akademiją. Jo mokytojais buvo žinomi rusų dailininkai Ivanas Šiškinas ir Archipas Kuindži.

Baigęs akademiją keliavo po Europą. Dalyvavo Peterburgo dailininkų grupės „Mir iskusstva“ , Krokuvos dailininkų draugijos „Sztuka“ rengtose parodose. 1904–1907 metais dėstė tapybą Varšuvos meno mokykloje, pas jį mokėsi ir Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. 1907–1908 metais dėstė Krokuvos dailės akademijoje.

Nuo 1908-ųjų apsigyveno Vilniuje. Į šį miestą atvyko būdamas 38-erių, jau žinomas dailininkas. Daugelis jam prikaišiojo, kodėl nebetapo. Žymusis Vilniaus fotografas Bułhakas knygelėje „Kodėl Ruščicas nustojo tapyti“ teigia, jog jis įsikūrė Vilniuje ne gyventi, o tarnauti Vilniui. Anot Bułhako, Ruščicas nustojo tapyti vaizdus ant drobės, nes „norėjo juos kurti iš gyvų žmonių ir reginių, viso savo mylimo Vilniaus“.

Apsistojęs Vilniuje, Ruščicas aktyviai įsiliejo į miesto kultūrinį gyvenimą. 1910–1911 metais su Wacławu Studnickiu leido žurnalą „Tygodnik Wileński“. Turėjo didelės įtakos Vilniaus knygų leidybai, grafikai, scenografijai, organizavo, inscenizavo ir apipavidalino įvairius renginius. Ruščicas greitai pritapo Vilniaus inteligentų aplinkoje. Tai liudija jo priėmimas į slaptą elitinę masonų ložę ir advokato Tadeuszo Wróblewskio 1899 metais atgaivintą draugiją „Szubrawcy“. Apie Vilniuje jo statytų spektaklių sėkmę ir populiarumą nemažai rašė Bułhakas kartu pajuokaudamas, kad iš jo buto vienam spektakliui Ruščico pasiskolinta sofa apkeliavo visą kraštą, pasiekė net Peterburgą, tad „vėliau juokais kalbėta, kad <...> [ši] sofa turi nepaprastą aktorinį talentą, nes vaidino visame pasaulyje“[1]. Kai pagaliau sofa po gastrolių buvo grąžinta, Bułhakui teko ją atiduoti staliui, nes, kaip juokavo fotografas, ji „negalėjo pasigirti išdidžia išvaizda“. Daugeliui pirmųjų spektaklių Ruščicas naudojo savo baldus, nes trūko lėšų, niekas nenorėjo tokių daiktų skolinti.

1914 metais dailininkas pakviečiamas į Varšuvą – naujai pastatytame Lenkų teatre sukurti scenografiją Juliuszo Słowackio tragedijai „Balladyna“. Premjera virto Ruščico triumfu. Jo sukurti scenovaizdžiai pateikė naują modernaus teatro apipavidalinimo koncepciją.

Ruščicas buvo Vilniaus universiteto atkūrimo komiteto narys. 1919 metų rugpjūčio 28 dieną maršalas Józefas Piłsudskis paskyrė penkis VU senato narius, tarp jų ir Ruščicą. Lapkričio 11 dieną universiteto atidarymo proga Ruščicas inscenizavo iškilmingą vakarą Pohuliankos teatre, kur buvo vaidinami fragmentai iš Stanisławo Wyspiańskio pjesės „Žygimantas Augustas“ ir suvaidintas diplomo įteikimas Adomui Mickevičiui. Ruščicui patikėta atkurti Dailės fakultetą, vieną iš šešių Stepono Batoro universiteto fakultetų. Ne visi tokiam fakultetui pritarė, todėl dailininkui teko ypatingai pasistengti, kad universitete rastųsi vietos ir dailės disciplinoms. Daug triūsė rinkdamas Dailės fakulteto muziejaus eksponatus: paveikslus, knygas, grafiką, rankraščius, susijusius su Vilniaus istorija. Susitarė dėl Jono Kazimiero Vilčinskio albumo litografinių akmenų įsigijimo Paryžiuje. Jis rūpinosi universiteto, savo fakulteto reikalais, siekė išsaugoti studijų programas, ilgus vakarus posėdžiaudavo dekanate, o naktimis dar rasdavo laiko kurti plakatus, vėliavas, programas. Pats būdamas nepaprastai pareigingas, darbštus, piktinosi kolegų abejingumu, kai sprendžiant architektūros padalinio likimą iš šimto profesorių į posėdį atėjo tik trys.

Kaip jau pradžioje minėjau, Ruščicas rūpinosi universiteto rūmų restauravimu, suteikė vardus universiteto kiemeliams: Petro Skargos (dabar Didysis), Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus, Martyno Počobuto (Observatorijos), Pranciškaus Smuglevičiaus (Simono Daukanto), Adomo Mickevičiaus. Stepono Batoro universitete iki 1932 metų jis pakaitomis ėjo Dailės fakulteto dekano ir prodekano pareigas, visą laiką buvo universiteto senato narys. Ruščicas sukūrė visas universiteto insignijas, atributiką: skeptrą, grandines, togas, atminimo lentas, antspaudus, kvietimus, programas. Suprojektavo rektoriaus grandinę, kurioje augalinių motyvų segmentai jungia septynis medalionus, simbolizuojančius rektoriaus valdžią ir šešis universiteto fakultetus. Grandinės apačioje – Vytis ir Stepono Batoro erelis. Pirmoji rektoriaus grandinė išdrožta iš kriaušės medžio. Kiekvieno padalinio dekano grandinėje jis įkomponavo vis po kitokį medį ar gėlę ir planavo, kad, ateityje fakultetams įsikūrus atskirai, ten būtų pasodinti ir jų medžiai, o iškilmėse naudojamos numatytos gėlės kaip skiriamasis ženklas. Šios insignijos dabar saugomos Vilniaus universiteto Tarybos salėje. Ruščicas prižiūrėjo ir planavo Kolonų (Mažoji aula), Sniadeckių (Teatro), Dailės salių įrengimą. Pasirodo, projektavo ir į dabartinę Mažąją aulą bei kaimynines patalpas vedančias duris, puoštas medalionais.

Labai įdomu atsekti Ruščico darbo ir gyvenimo vietų Vilniuje lokalizaciją. Iš Užupio atsikėlęs į Pilies gatvės namą Nr. 22, buvusį Juliuszo Słowackio butą, jis pasirūpino ir atminimo lenta bei poeto biustu, kurį matome ir šiandien. Dailės fakultetas buvo Bernardinų vienuolyne (čia dabar įsikūrusi Vilniaus dailės akademija), todėl su studentais dažnai tapydavo Bernardinų sode. Dailės fakulteto dekanatas iš pradžių buvo Sarbievijaus kieme, kur dabar Filologijos fakulteto dekanatas. Vėliau jis perkeltas į Centrinius universiteto rūmus, Universiteto 3, į buvusią gotikinę salę pirmame pastato aukšte. Todėl Ruščicas nuolat keliaudavo maršrutu tarp Bernardinų, savo buto Pilies gatvėje ir dekanato. Šeima daugiausia laiko gyveno Bogdanove, tad vos radęs laisvų dienų vykdavo ten.

Dirbdamas universitete, Ruščicas nepamiršo ir anksčiau plėtotos meninės veiklos: projektavo knygų viršelius ir vinjetes, piešė pašto ženklus bei aukų rinkimo korteles, kūrė asmeninius medalius ir įvairias vėliavas kariuomenei, draugijoms, cechams ir mokykloms – menininkas visuomet siekė pagražinti net eilinius, kasdieniškus gyvenimo įvykius. Jis prisidėjo ir prie dviejų didelių dailės parodų organizavimo: 1921 metais buvo vienas pirmosios lenkų dailės parodos Paryžiaus „Grand Palais“ organizatorių ir apipavidalintojų, o 1928 metais surengė regioninę parodą Vilniuje, Bernardinų sode. Ruščico kūrinių turi Lietuvos dailės, Lietuvos nacionalinis muziejai, Varšuvos ir Krokuvos nacionaliniai muziejai, Torunės krašto muziejus.

Ferdinando Ruščico sukurta Stepono Batoro universiteto Matematikos-gamtos fakulteto dekano grandinė. Edgaro KURAUSKO nuotrauka

Ferdinando Ruščico sukurta Stepono Batoro universiteto Teologijos fakulteto dekano grandinė. Edgaro KURAUSKO nuotrauka

Įdomus faktas, jog jis sakė kalbą per Mikalojaus Konstantino Čiurlionio laidotuves. Nors buvo visai kitokios meno krypties atstovas ir jam Čiurlionio tapyba nebuvo artima, kalboje gyrė jo talentą, vaizduotę, kūrybiškumą, laikė ankstyvą menininko mirtį didžiule meno netektimi.

Tik gyvendamas Vilniuje Ruščicas atsiskleidė kaip puikus leidybinės grafikos žinovas. Jo sugalvotuose ir atliktuose leidybiniuose projektuose atsispindėjo moderni forma. Stebėdamas „įgimtą Vilniaus grožį“, skatino ir kitus džiaugtis jo žavesiu, fiksuoti nykstančius architektūros paminklus. 1912 metais jo iniciatyva buvo pradėtas kaupti miesto fotografijos archyvas. Šiam darbui Ruščico pakviestas fotografas Janas Bułhakas pats jo įkvėptas tarsi atrado save, meniškose fotografijose įamžino daugybę unikalių Vilniaus vaizdų. Savo pagarbą bei rūpinimąsi Vilniumi Ruščicas išreiškė apipavidalindamas albumą „Wilno z przed stu lat“. Jame buvo reprodukuotas Pranciškaus Smuglevičiaus XVIII a. pabaigoje pieštas Vilniaus vaizdų ciklas, fiksuojantis apleistą ir nykstantį Vilniaus pilių ansamblį, įspūdingus miesto vartus bei gynybinę sieną. Ferdinando Ruščico rūpesčiu Varšuvoje saugomi piešiniai buvo išleisti atskiru albumu.

Profesorius ne kartą ėmėsi apipavidalinti įvairaus pobūdžio leidinius, ir jie išsiskyrė elegancija bei subtilia grafika, taip pat pridėjo ranką prie universiteto plakatų, iškabų, kvietimų.

Ruščicas aktyviai dalyvavo švenčiant universiteto 350 metų sukaktį ir sugrąžinant istoriko Joachimo Lelevelio palaikus į Vilnių. Atrodė, kad jis būdavo visur, kur vykdavo kas nors reikšminga.

Menininkas dalyvavo visuose Vilniaus visuomeninio kultūrinio gyvenimo įvykiuose, išrinktas miesto municipaliteto nariu, juo buvo 1919–1927 metais, vadovavo miesto gatvių ir aikščių pavadinimų suteikimo komisijai. Jis buvo Vilniaus mylėtojų draugijos įsteigimo iniciatorius ir pirmasis draugijos pirmininkas, Adomo Mickevičiaus paminklo statymo komiteto pirmininkas. 1929 metais dalyvavo paminklo Adomui Mickevičiui atidaryme Paryžiuje.

Dailininkas prisidėjo prie kiekvienos svarbesnės miesto šventės: 1922-aisiais minint šv. Kazimiero 400-ąsias kanonizacijos metines, suprojektavo sarkofagą, kuriame miesto gatvėmis iškilmingai buvo nešamos šventojo relikvijos; 1927-aisiais dalyvavo Aušros Vartų Dievo Motinos stebuklingojo paveikslo karūnavimo komiteto veikloje, sukūrė paveikslui ištaigingus neštuvus, iliuminavo ir papuošė miestą; 1931-aisiais dalyvavo atidengiant karališkuosius karstus Vilniaus katedros požemiuose, dekoravo katedrą iškilmėms, sukūrė karaliaus Aleksandro ir abiejų Žygimanto Augusto žmonų – Elžbietos Habsburgaitės ir Barboros Radvilaitės – palaikų piešinius.

Noras išsaugoti Vilniaus kultūros paveldą, jį įprasminti, priartinti prie miestiečių skatino menininką savo darbais nuolat palaikyti istorinės atminties giją. Kaip sakė Bułhakas, jis tam paskyrė visą savo laiką, dirbo iki išnaktų, tapo tarsi Vilniaus sąžine ir nebeturėjo kada tapyti. Jis rašė straipsnius, kalbėjo, dėstė, piešė, kūrė[2].

Ruščicas tapo tikru Vilniaus ambasadoriumi. Apie šio miesto grožį, jo architektūros paveldą kalbėjo per Vilniaus radiją, su Vilniaus architektūra supažindindavo gausias delegacijas, kartais netikėtai turėdavo visą dieną lydėti, šefuoti svarbius miesto, universiteto, valstybės, užsienio svečius.

1927 metų gegužės 24–27 dienomis Vilniuje lankėsi anglų rašytojas Gilbertas Keithas Chestertonas (romanų „Žmogus, kuris buvo Ketvirtadieniu“, „Tėvo Brauno nuotykiai“ autorius). Jį Ruščicas šefavo, kartu lankėsi Literatūriniame trečiadienyje, praleido drauge visą dieną, pasitiko ir išlydėjo rašytoją Vilniaus geležinkelio stotyje.

Ferdinandas Ruščicas. Vilniaus universiteto Senato stalas su fakultetų simboliais. Edgaro KURAUSKO nuotrauka

Namas Vilniuje, Pilies g. Nr. 22, kur gyveno Ferdinandas Ruščicas. Edgaro KURAUSKO nuotrauka

Savo dienoraštyje menininkas prisimena ne vieną tokį pasivaikščiojimą ir nuoširdžiai džiaugiasi išgirdęs svečių susižavėjimo šūksnius. 1929 metais Vilnių rodė septyniems Italijos žurnalistams: „Italai susižavėję Vilniumi, [jiems] primenančiu Italiją. ‘Dabar suprantame, kodėl ponas Voldemaras nori Vilniaus. Iš visų Lenkijos grožybių Vilnius – pats gražiausias’“[3].

Savo dienoraštyje prisimena pasivaikščiojimą su Vengrijos atstovu 1932 metais, apie tai rašo laiške žmonai: „Svečias kartkarčiais sušukdavo: ‘Fantastiška!’ Paguldžiau jį ant menčių. Pribaigiau Šv. Petro bažnyčia. Įsimylėjo besišypsančią mergaitę. Pasakiau, kad susipažino bent su viena vilniete, nors ir trijų šimtų metų amžiaus. <...> Vis kartojo: „‘Kas būtų, jei lankydamasis Lenkijoje nebūčiau pažinęs Vilniaus?’ <...>“

Vilniečiai labai mylėjo ir gerbė profesorių. Jis pats irgi nevengdavo pasikalbėti, išklausyti žmones, kiekvienam rasdavo laiko. Dienoraštyje rašo: „Kai eidavau Pilies gatve, mane vis kas sustabdydavo. Prie savo buto kiemo Pilies 22 pastebėjau į mane žiūrintį sargą. Praeinantį mane užkalbino: ‘O ponas dievas (ant Šv. Jonų bažnyčios) žiūri į poną dekaną – kada jį atnaujinsite ir paauksuosite?’ Tie trumpi netikėti susitikimai su nepažįstamais – man maloniausios akimirkos.“

Profesorius buvo nuolat įsipareigojęs, užsivertęs darbais, nes tiesiog negalėdavo atsakyti prašantiems pagalbos, bet visi tie darbai buvo persmelkti meilės Vilniui.

1932 metais sunki liga privertė Ruščicą pasitraukti iš aktyvaus visuomeninio gyvenimo ir persikelti į Bogdanovą. Čia 1936-aisiais menininkas mirė, čia ir palaidotas.

Kažkada galvodamas apie mirtį Ferdinandas Ruščicas rašė: „Tikiu dvasių bendryste ir todėl žinau, kad darbo ir kovos valandomis būsiu su Jumis. O kai safyriniame Vilniaus danguje plauks balti debesys ir Jums bus linksma, tada prisiminkite mane...“

Gaila, šiandien Vilniuje nedaug vietos liko jo atminimui.

Nijolė BULOTAITĖ

[1] Jan BUŁHAK. Dvidešimt šešeri metai su Ruščicu. – Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2014, p. 86.
[2] Jan BUŁHAK. Dlaczego Ruszczyc „przestał malować“.
[3] Ferdynand RUSZCZYC. Dziennik. Część druga. W Wilnie 1919–1932. – Warszawa: Secesja, 1996, s. 493.

Romualdas KVINTAS. Atminimo lenta Ferdinandui Ruščicui. Edgaro KURAUSKO nuotrauka

Ilma MAZRIMIENĖ

PRIE SAVO UPĖS

Autorinio *aš* eseistinė raiška Vytauto Šerio poezijoje ir piešiniuose

Laisvė, kūryba ir mirtis, pasak literatūrologės Ilmos MAZRIMIENĖS, yra eseistinių apmąstymų temos, pritraukiančios Niekio filosofiją ir formuojančios autorinio aš *raišką skulptoriaus, tapytojo ir poeto Vytauto ŠERIO (1931–2006) eilėraščiuose ir piešiniuose. Šie kūriniai nėra esė, tačiau eseistinio mąstymo principas nepaiso žanro ribų ir priklauso visų kultūros sričių eseizacijos procesui, prasidėjusiam XX amžiuje. Šiame straipsnyje pirminis ir didžiausias dėmesys skiriamas poezijos tekstams, kuriuose atskleidžiama autorinio* aš *eseistinė raiška, ir šitaip randamas raktas į piešinių prasminius klodus.*

BY YOUR RIVER. THE ESSAYISTIC EXPRESSION OF THE ARTIST'S SELF IN POETRY AND ART BY VYTAUTAS ŠERYS

According to the literary scholar Ilma MAZRIMIENĖ, freedom, creation and death are themes of essayistic reflection attracting the philosophy of nothing and forming the expression of the author's self in the poetry and art of the sculptor, painter and poet Vytautas ŠERYS (1931–2006). Although the works in question are not essays, the principle of essayistic reflection disregards the boundaries between different genres, and is part of the process of writing essays in all cultural fields that began in the 20th century. This article focuses on poetry, which reveals the essayistic expression of the author's self, which is how the key to meaningful codes of paintings is found.

Vytautas ŠERYS. Skulptūros eskizas. 1989.VII.9. Popierius, tušas. 42 x 30 cm. Dailininko šeimos nuosavybė. Fotografas Antanas Lukšėnas

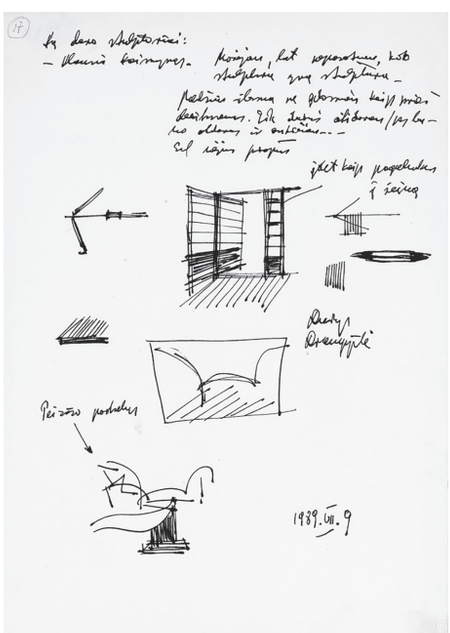

Savęs niekada nelaikęs menininku, o vadinęs *žmogumi, ir tiek*, skulptorius, tapytojas ir poetas Vytautas Šerys kūrė asmenybės, esančios čia ir dabar (kūrybos procese), išraiškos meną. Nenoras priklausyti konkrečiai meno srovei ir žmogaus, kaip centro, iškėlimas veda prie universalijų, vientisumo siekio. Kiekvienas kūrinys – tarsi miniatiūrinė esė, kuriai negalioja žanro ribos ir reikalavimai, o svarbiausias yra eseistinio mąstymo principas skirtingų meno rūšių kūriniuose perteikiant turinį, pripildytą savęs paties. Šio autorinio *aš* nuolatinė kaita lemia plastiškumą, abstrakciją, atsitiktinumo momentą ir byloja apie kiekvieną gyvą, nestatišką šio menininko kūrinį.

Gyva tėkmė

Kalbėdami apie Vytauto Šerio abstrakčią tapybą ir plastišką skulptūrą menotyrininkai pabrėžia jų poetišką pradą. Iš tiesų, atrodo, kad, pajutus ir atrakinus Vytauto Šerio poezijos tekstų prasminius klodus, galima labiau priartėti prie jo vaizduojamojo meno kūrinių.

2009 metais išleistoje knygoje „Visa apie nieką“ pateikiami šio menininko eilėraščiai ir piešiniai tarsi atitinkamai įvaizdina arba įžodina vienas kitą. Vytautas Šerys žodį „upė“ pasirenka pagrindiniu eseistinių apmąstymų terminu, iš kurio kyla visų kitų žodžių jo kūryboje principinis vartojimas (gausu veiksmažodžių, kuriais nusakomi tekėjimo, plaukimo, skendimo, atspindėjimo ir panašūs veiksmai). Konkretaus vaizdo ir apibendrintos idėjos jungties atitiktis tikrovei iškeliama kaip hipotezė. Upė – čia viena pagrindinių metaforų, išreiškiančių gyvenimo kaitos neišvengiamybę („O vanduo – / tekėjo į saulėleidį“[1]), pastovią būties ir nebūties jungtį („Tekėjimu kvapni, / Ir amžina, / Ir „amžinai“[2]), dvasinio gyvenimo pagrindą („Ir krikštys, kol upės bus“[3]) ir kūrybos šaltinį („Plauna mano tuščią lapą“[4]).

Eilėraščiuose tekančio vandens motyvų gausa panaikina statiką, kuriamas nuolatinis judesys („Plaukia ir plaukia, / Čiulba vanduo“[5]). Piešiniuose natūralią upės (upių) vagą formuoja dažų tėkmė, neturinti nei aiškios pradžios, nei pabaigos. Plastiškos, kartais lūžtančios horizontalės ir vertikalės, atsišakojimai, linkiai primena susipynusius upių kelius, žmonių gyvenimus, žmogaus kraujagyslinį audinį ar sudėtas, sukryžiuotas medžio šakeles. Upės, medžio ir žmogaus vaizdinių sintezė, jų metaforinė prasmė sudaro vientisą individo erdvę, kuriama asmeninė mitologija, kurioje tiesa yra apibrėžta ją išreiškusio asmens egzistencijos ribų. Aiškus šios visumos pavyzdys yra Vytauto Šerio piešinys „96.VIII.15“[6]. Tai menininko autoportretas, kuriame matyti upės, medžio šakų ir žmogaus kraujagyslių susipynimas, parodantis prasmės daugiakompleksiškumą. Svarbios tampa semantinės paralelės ir analogijos.

Visos kūrybos centre atsiduria autorinis *aš*. Eseistinis mąstymo principas lemia, kad *aš* tekste „pasireiškia ne kaip vientisa, nepertraukiama, į pasakojimą patalpinta tema, o kaip trūkiai pasakojime: aš taip skiriasi nuo paties savęs, kad apskritai gali pasirodyti kaip ne-aš, kaip viskas pasaulyje, kaip būnantis už kadro, pasireiškiantis įmantriu požiūrio keitimu, netikėtais šuoliais nuo vieno prie kito dalyko“[7]. Ryški *aš* temos transformacija matoma eilėraščių tekstuose: vienur *aš* – tai upė („Aš tik maža upelė“[8]), kitur *aš* – turintis savo upę, esantis šalia jos („Stoviu vis prie savo upės“[9]), dar kitur atsiranda *aš* ir kito bendražmogiška prigimtis („Neužšąla mūsų upė“[10]). Vaizdas ir koncepcija lieka atviri naujoms sankaboms. Svarbi yra kintanti būtis, kuri kiekvieną kartą, pabandžius asmenybei save apibrėžti, išauga ir tampa naujos savęs apibrėžties objektu. Taip atsiranda begalybės ratas (amžinos dabarties procesas), kur pabaiga vėl virsta pradžia, rodomas nuolatinis savęs neišbaigtumas ir atvirumas.

Abstraktaus ekspresionizmo bruožų turinčiais piešiniais (iš dalies primenančiais veiksmo tapybą) sprendžiami vidiniai klausimai, sukuriama kintančios prasmės erdvė. Kalbėdamas apie tapybą, Vytautas Šerys yra pabrėžęs būsenos svarbą kūrybos procese: „<...> mąstau, ir lekia mintis į darbą. Kai pradedi gilintis, tai pradedi gadinti“[11]. Tai, kas dabar yra matoma, mąstoma, lemia kūrybinį impulsą. Tačiau niekada nežinai, koks bus galutinis rezultatas, todėl atsiranda intriga, jaudulys, o galiausiai – numatomas prasmės kintamumas. Čia ir dabar, tėkmė tik į priekį ir tylus klausimas: kas bus?

Eseistine *aš* raiška Šerys apmąsto ir perteikia dabartyje išgyvenamą kūrėjo būtį. Eilėraščiuose upė tampa autentiškos autoriaus patirties liudytoja. Šalia metaforinės, mitinės upės yra ir realiai fiziškai tikrovėje egzistuojančios upės, susijusios su autoriaus gyvenimu (ant Vilnelės kranto buvo dailininko dirbtuvės), vaizdinys: „Sausio mėnesį lyja / Ant Vilnios / balta suknelė“[12]. Piešiniuose autobiografiškumas patvirtinamas datų, įvykių nuorodomis, kurios primena dienoraščio fragmentus: „1992.II.23 (Ramybė. Sekmadienis)“[13]; „1996.X.24 (Algirdo laidotuvės)“[14]; „01.XI.5 (Tokia buvo laiminga diena)“[15]; „Iš ciklo „Dienraščiai“. 03.XII“[16]). Šitoks tikroviškumas fantazijas sutikrovina, išryškindamas eseistinę tiesą, kurioje pripažįstamas subjektyvumas virsta objektyvumu.

Apgaubta nebūties

Vytauto Šerio deklaruota laisvė nuo visokiausių žaltvykslių meną išveda į žmogaus gyvenimą, kuris yra įvairialypis. Pakilimas į viršmeninį lygį leidžia sujungti istorinį, religinį ir filosofinį kontekstus, kuriuose menas ne tik nepraranda savo specifiškumo, bet dar labiau jį išryškina.

Kad ir kaip paradoksaliai skambėtų, laisvė siejama ir su tam tikra izoliacija. Vytauto Šerio žodžiais tariant, tai – vienatvės kalėjimas[17]. Tačiau šios vienatvės yra siekiama. Tam reikalinga tuštumos erdvė, kurioje tik autorinis *aš* (pats su savimi) ir daugiau nieko:

Tik aš vienas
Tuščią lapą pasiėmęs,
Persivalgęs, persigėręs –
Stoviu vis
Prie savo upės.[18]

Pasak Jeano Paulio Sartres'o, žmogus jo būtyje sau yra radikali laisvė be prieš tai esamo susietumo su esme ir būtimi, pirmapradis niekas[19]. O Martino Heideggerio žodžiais tariant, „be pirmapradės Niekio atverties nėra jokios Būties sau ir jokios laisvės“[20]. Meno kūrinio atsiradimas iš Būties sau ir yra jo turinio pripildymas savęs paties. Vytauto Šerio poezijoje „Niekas“, rašomas didžiąja raide, yra išskiriamas ir viską sujungia į asmeninę visumą. Taip atsiranda šio „Nieko“ paradigmos, išsišakojančios į pradžios ir pabaigos paradigmas, organizavimas ir išraiška tekste. Niekas – pradžia („Miega ir miega baltas popierius“[21]), ir niekas – pabaiga („Rainučių tinkluos / Išvarginta paletė / Mirties kvapu“[22]), o tarp jų – viso pasaulio atvertis (būtis savaime) ir kūrybinis procesas:

Šaknim apdžiūvusiom. –
Kerčioj – kandu.
Dėl gražumo
dėlioju žodžius:
Kišenėj veidrodėlis,
laikrodis ant kairės…
Visa apie Nieką.
Šiaip degančioj dienoj –
Plaukioju vidurnakčiuos.[23]

Vytauto Šerio kūriniuose laisvė glaudžiai siejama su kūrybos procesu. Laisvės dėsnis gamtoje ir jos kūrybinė galia yra vyraujančių motyvų ir metaforų šaltinis. Išvedamos gamtos ir menininko, kaip kūrėjų, paralelės. Kuriantis individas siekia organiškos vienybės su gamta, tačiau, būdamas kultūros subjektu, sudaro su ja visumą, pilną trūkumų ir atskirčių: „Žemė žalius laiškus išrašė / Be adresų atgal“[24] ir „Vandens lelijos vysta nuo rankų šilumos“[25] („Iš ciklo „Dienraščiai“. 05. gegužė“).

Ir gamta, ir *būtis sau* yra pirminė laisvė, apgaubta nebūties. Su šia nebūtimi iškyla atramos taško problema, kuri sprendžiama kuriant asmeninį mitą, nes tik pats sau gali atsakyti, kas esi:

Prieš beviltišką medžių žaliavimą
Išeisiu, sakau, į aušras,
Ant miesto,
Išplaukiančio ievomis,
Geltonus smėlynus,
Ašarotas upes
Surinksiu. –
Palaidojęs Dievą.

Rankos neplautos,
Obuoliai neapkartę. –
Paaugėkit gražyn –
Be vilties būti gražūs.

Išeisiu, sakau, į aušras.[26]

Tarti „aš esu“ – tai deklaruoti savo laisvę. Autorinis *aš* negrįžta į praeitį (nes upių pradžios neaiškios), o ateities dar nėra, yra tik amžina dabartis, kurioje jis pasirodo kaskart iš naujo, kurdamas savo kintančią tiesą, pažymėtą laikinumo nuojauta ir *klajojančiu* liūdesiu.

Nieko nėra
didingesnio už šviesą.
Šviesiai noriu postringaut.

Tik manyje – tamsus kamputis –
Ir šviesa jos neapsemia.
Tai gal tamsa
didingesnė už šviesą.
Tamsiai noriu postringaut.
Nakty – žiburėlis.
Tamsa jo neapsemia.

Duokit pavasarį
Patį ankstyvąjį.
Ranką tiesiančiąją
Laimei neklystančiajai.
Tik brangią žinią sakydamas
Ateik, nuriedėk beržo kaspinu.
Sudužk į smėlį lakųjį.
Į klajojantį liūdesį.[27]

Viskas apie nieką – tai viskas apie mirtį, nes tik žmogaus mirtingumas yra nenuginčijama tiesa, o visa kita – abejonės, kaip žmogaus sąžinės balsas, kuris Vytauto Šerio kūriniuose beldžiasi į kiekvieno širdį.

Ilma MAZRIMIENĖ

[1] Vytautas ŠERYS. Visa apie nieką. – Vilnius: Dailininkų sąjungos leidykla, 2009, p. 82.
[2] Ten pat, p. 40.
[3] Ten pat, p. 52.
[4] Ten pat, p. 40.
[5] Ten pat, p. 105.
[6] Ten pat, p. 78.
[7] Михаил ЕПШТЕЙН. На перекрестке образа и понятия. Парадоксы новизны: О литературном развитии XIX–XX веков. – Москва, 1988, с. 338–339.
[8] Vytautas ŠERYS. Visa apie nieką, p. 69.
[9] Ten pat, p. 72.
[10] Ten pat, p. 113.
[11] Dokumentinis filmas „Dailininkas Vytautas Šerys“. Iš ciklo „Menininkų portretai“, 1999.
Žr.: https://www.youtube.com/watch?v=WIA8AOJxhPQ
[12] Vytautas ŠERYS. Visa apie nieką, p. 101.
[13] Ten pat, p. 38.
[14] Ten pat, p. 50.
[15] Ten pat, p. 112.
[16] Ten pat, p. 117.
[17] Ten pat, p. 7.
[18] Ten pat, p. 72.
[19] Alois HALDER. Filosofijos žodynas. – Vilnius: Alma littera, 2002, p. 145.
[20] Martynas HEIDEGERIS. Rinktiniai raštai. – Vilnius: Mintis, 1992, p. 120.
[21] Vytautas ŠERYS. Visa apie nieką, p. 107.
[22] Ten pat, p. 108.
[23] Ten pat, p. 119.
[24] Ten pat, p. 66.
[25] Ten pat, p. 115.
[26] Ten pat, p. 27.
[27] Ten pat, p. 16.

Vytautas ŠERYS. Iš ciklo „Dienraščiai“. 05. gegužė (Vandens lelijos vysta nuo rankų šilumos). Popierius, mišri technika, 90 x 70 cm. Dailininko šeimos nuosavybė. Fotografas Kęstutis Stoškus

Vytautas ŠERYS. 99.IX.19–X.3 (Tobula vienatvė). Popierius, mišri technika, 40 x 29 cm. Dailininko šeimos nuosavybė. Fotografas Kęstutis Stoškus

Vytautas ŠERYS. 96.VIII.15. Popierius, mišri technika, 53 x 43 cm. Dailininko šeimos nuosavybė. Fotografas Kęstutis Stoškus

Skaidrė BARANSKAJA

IŠ OPERŲ DINGSTANTIS BALETAS

Šlovinga praeitis, intriguojanti ateitis

Iš operų dingstantys baleto inkliuzai – šių dienų realija. Peržvelgus LNOBT repertuarą tampa akivaizdu, kad XVII ir XVIII amžių sandūroje susiformavusi tradicija liko tik šlovinga praeitimi. Vis dėlto baletas nepanoro likti operos paraštėse ir surado būdų, kaip operos rėmuose išlaikyti akivaizdžias šių dviejų žanrų sąsajas. Iš operų transformuoti baletai dabar tampa nauja, madinga tendencija pasaulio muzikiniuose teatruose. Straipsnio autorė tyrinėja galimas naujo reiškinio priežastis, trumpai apžvelgia proceso chronologiją, pateikia tikėtino operos ir baleto sambūvio vienoje scenoje teorines prognozes.

BALLET DISAPPEARING FROM OPERA.
A GREAT PAST, AN INTRIGUING FUTURE

The disappearance of ballet from the opera stage is a reality nowadays. It seems that the glorious tradition now lies in the past. Nevertheless, ballet has not remained on the margins of the opera genre, but has found ways to continue the integrity and collaboration between opera and ballet. Opera's transformation into ballet is becoming a new trend in the musical theatres of the world. The ballet historian and critic Skaidrė BARANSKAJA looks at this new phenomenon, reviews its evolution, and shows possible ways for its development.

Baletas operoje – per amžius susiformavusi tradicija, dažnai tik paryškinanti operos fenomeno žavesį, o kartais tampanti savarankiška veikalo dalimi, be kurios kai kurie šedevrai prarastų didžiumą savo meninės vertės. Opera su baletu – reiškinys, atsiradęs XVII ir XVIII amžių sandūroje, vėliau išgyveno įvairias transformacijas ir daugiausia mus pasiekė baleto operoje pavidalu. Sunkiai galime įsivaizduoti Charles'io Gounod operą „Faustas“ be Valpurgijos nakties veiksmo ar Aleksandro Borodino „Kunigaikštį Igorį“ be Poloviečių šokių, tačiau procesai, vykstantys operos žanre, jau pateikia siurprizų ir šioje srityje. Baletas iš operų dingsta.

Dėmesys į problemą buvo atkreiptas visiškai atsitiktinai. Turbūt visi dar gerai prisimena 2016 metais Lietuvoje plačiai nuskambėjusią, keletą auksinių scenos kryžių susižėrusią Giuseppe's Verdi operos „Don Karlas“ premjerą. Galbūt režisieriaus Günterio Krämerio interpretuotas veikalas ir būtų atmintyje išlikęs tik kaip dar viena intriguojanti klasikinės operos šiuolaikinė interpretacija, jeigu ne vieši, operos koncepciją grindžiantys šio režisieriaus komentarai.

Spektaklį sukūręs garsus vokiečių režisierius Günteris Krämeris sako, jog pagrindinis jo tikslas buvo įsigilinti į Verdi veikalą ir apvalyti operą nuo pat XIX amžiaus ją lydinčių klišių... „Paryžius XIX amžiuje buvo buržuazinės operos centras. Operai reikėjo daug pinigų, o dosniausi rėmėjai buvo tokia vyrų grupė – „Žokėjų klubas“ („Jockey Club“); klubo nariai primygtinai reikalavo laikytis tam tikrų taisyklių. Pirmiausia, antrajame operos veiksme turėjo būti baletas. Kas, kad kitame veiksme bus rodoma autodafė scena, antrajame turi būti šokamas baletas. Kodėl? Nes per pirmąjį veiksmą šie vyrai, iš tiesų labai dosniai rėmę operą, drauge vakarieniaudavo. O po vakarienės norėdavo scenoje išvysti ką nors miela, labiausiai – savo meilužes balerinas, šokančias scenoje...“ Pasak Krämerio, klausantis „Don Karlo“ baleto scenos ir eisenos muzikos nesunku pajusti, kad tai – 'tuščia muzika'; G. Verdi žinojo konvencijas ir rašė šias scenas Paryžiaus buduarui...“[1]

Verta pastebėti, kad minėtas režisierius tokiu būdu gynė savo interpretacijos projekciją į autentiškumą, įvardydamas baleto ir eisenos muzikines scenas kaip nereikalingą balastą. Patrumpėjusi opera galėjo sukelti vadinamųjų ortodoksų[2] nesupratimą, o gal net ir pasipiktinimą. Taip baletas operoje buvo įvardytas kaip blogis ir klišė.

Antras pavojaus signalas nuskambėjo iš priešingos pusės, spaudos konferencijos LNOBT metu, kai buvo aptarinėjamas būsimas 2017–2018 metų sezonas. Į klausimą „Ar numatomose operų premjerose bus baletas?“ baleto tarnybos direktorė Rūta Butvilienė atsakė, kad tikrai ne, kad baletas neturi fizinių galimybių tarp gausių baleto spektaklių dalyvauti dar ir operose. Repertuaro ypatumai lemia, kad baleto trupei tenka ir taip labai didelis krūvis. Taigi opera buvo įvardyta kaip visai neįdomi vieta skleistis baleto raiškai.

Abu minėti pareiškimai tapo iššūkiu atidžiau pažvelgti į santykį opera–baletas, patyrinėti genezę ir procesus, kurie vyksta šiuo metu Lietuvoje ir už jos ribų. Kokios priežastys lemia baleto operoje nunykimo tendencijas? O galbūt formuojasi kažkokios kitos tendencijos ir užtenka tik konstatuoti laikiną reiškinį, viliantis ateityje išvysti buvusią žanrų draugystę?

Šlovinga praeitis

„1636 metų rugsėjo 4 dieną Vilniaus Žemutinės pilies rūmuose buvo parodyta karališkosios kapelos dirigento ir kompozitoriaus Marco Scacchi (1602–1685) opera pagal Vladislovo Vazos sekretoriaus bei rūmų poeto ir dramaturgo Virgilijaus Puccitelli libretą „Elenos pagrobimas“ („Il ratto di Helena“), kurioje pasirodė ir šokėjai. <...> Paskutinioji Vilniaus Žemutinėje pilyje pastatyta opera – „Apviltoji Kirkė“ („Circe delusa“, 1648, balandžio 16) – buvo skirta antrosios Vladislovo IV žmonos Mantujos kunigaikštytės Marijos Liudvikos Gonzagos atvykimo į Vilnių garbei. Kaip ir kitos to meto operos, ši taip pat baigėsi baleto trupės šokiais“[3].

Baletas operoje iš tiesų turi labai senas, dar XVII amžių siekiančias tradicijas, ir reta itališka opera išsiversdavo be baleto intarpų. Tuo tarpu Prancūzijoje pats operos fenomenas gimė baleto rėmuose, Karaliaus Saulės – Liudviko XIV preferencijos baleto atžvilgiu yra istorinis faktas. Būtent „Ballet de cour“

suformavo *opéra-ballet* ir savarankišką *comédie-ballet* žanrus. Peržvelgus „Opéra National de Paris“ repertuarą, tampa akivaizdu, kad vienaip ar kitaip tradicija yra palaikoma ir šiandien. Beveik kiekvienos operos statytojų sąraše rasime choreografo pavardę, o Christopho Willibaldo Glucko opera „Orfėjas ir Euridikė“ rodoma nuostabaus Pinos Bausch sukurto baleto pavidalu.

Sprendžiant iš čia paminėtos istorinės medžiagos, Lietuvoje mes taip pat iki tam tikro laiko turėjome gilias baleto operoje tradicijas. Tyrinėti visais istoriniais tarpsniais pasireiškusį fenomeną nėra šio straipsnio tikslas, tačiau ties kai kuriais epizodais apsistoti būtina. Atskaitos taškas galėtų būti nacionalinės operos 1920 metais gimimo laikotarpis.

Taigi, legendinė 1920 metų gruodžio 31 dienos „Traviata“. Dainuoja Adelė Nezabitauskaitė-Galaunienė, Kipras Petrauskas ir kt., šoka E. Gailevičaitė, Jadvyga Jovaišaitė, A. Radvilavičaitė, Eugenija Žalinkevičaitė, N. Rivkaitė, Olga Malėjinaitė, Marija Sarnauskaitė, Pavelas Petrovas; baletmeisteriai – Olga Dubeneckienė-Kalpokienė, Pavelas Petrovas[4].

Teatro archyvas pateikia kažkokius neįtikėtinus duomenis. Pavelas Petrovas tuo metu dar aktyviai veikė Sankt Peterburgo teatruose, ir jo dalyvavimo pirmoje „Traviatoje“ faktas intriguoja ir atrodo menkai tikėtinas, o Olga Malėjinaitė tuo metu tebuvo 13-metė ir mokėsi Sankt Peterburge. Egzistuoja taip pat versija, kad baleto šokius šiame spektaklyje kūrė pats Kipras Petrauskas[5]. Apskritai apie baletą pirmosiose Valstybės teatro operose yra mažai duomenų, nors kaip tik operos scena teikė galimybę Olgos Dubeneckienės baleto studijos mokiniams rodytis profesionaliame teatre iki pat 1925 metų, kai kartu su Léo Delibes'o „Kopelija“ gimė ir profesionalus Lietuvos baletas. Opera „Traviata“, kaip temos tyrimo objektas, pasirinkta neatsitiktinai. Dėl savo ypatingos padėties Lietuvos visuomenės mentalinėje sąmonėje ir pastatymų gausos „Traviatos“ virsmai gali puikiai atspindėti visus procesus, susijusius su operos gyvenimu teatre apskritai.

Baleto inkliuzai „Traviatoje“, kaip ir kitose Verdi operose, atlieka labiau dekoratyvinę funkciją, kuria paveikslo nuotaiką, bet neturi įtakos paties veiksmo fabulai. Reprezentatyvumas, judesio grožis, dinamikos operai suteikimas – pagrindinis tikslas ir baleto egzistencijos operos pasaulyje prasmė. Neatsitiktinai didžiausi baleto meistrai nevengdavo save parodyti ir operos spektakliuose. Tereikia prisiminti Franco Zeffirelli filmą operą „Traviata“ su Jekaterina Maksimova ir Vladimiru Vasiljevu Ispanų šokyje ar Roberto Bolle „Aidoje“. Beje, Milano „La Scala“ teatre baletą galima išvysti daugelyje operų.

Lietuvos operos teatre 1952-aisiais „Traviatos“ pastatyme taip pat veikė didžiausi to meto meistrai. Šokius statė Michailas Moisejevas, šoko Genovaitė Sabaliauskaitė, Henrikas Banys, Tamara Sventickaitė, Henrikas Kunavičius[6]. Vėlesniuose pastatymuose nesibodi pasireikšti vyriausieji teatro baletmeisteriai Elegijus Bukaitis ir Vytautas Brazdylis. Įdomi, visą scenos erdvę išnaudojusi Henriko Banio čigonių ir ispanų šokių kompozicija 1980 metais buvo labai mėgstama žiūrovų. Šoko Aušra Gineitytė, Vijolė Parutytė, Skaidra Paškevičiūtė, Voldemaras Chlebinskas, Egidijus Domeika. Pastarajame pastatyme teko dalyvauti ir šių eilučių autorei. Ispanų šokis su partneriu Egidijumi Domeika tapo nemenku iššūkiu pradedančiai balerinai, o ir choreografijai tikrai niekas negalėjo prikišti primityvumo.

Apskritai tame teatro gyvenimo laikotarpyje ir iki pat XXI amžiaus opera be baleto sunkiai įsivaizduojama. Buvo šokama visur – „Traviatoje“, „Kunigaikštyje Igoryje“, „Karmen“, „Tanhoizeryje“, „Rigolete“, „Fauste“, „Likimo galioje“, „Aidoje“ ir kt., taip pat, žinoma, operetėse „Vienos kraujas“, „Linksmoji našlė“, „Šikšnosparnis“.

Jau 2003 metais pasirodo Gintaro Varno interpretuotas „Rigoletto“, kuriame baleto trupė demonstruoja gražiuosius paveikslus ir truputėlį šoka, 2005-aisiais Dalia Ibelhauptaitė LNOBT scenoje pristato savo „Likimo galios“ viziją, kurioje choreografas Arthuras Pita stengiasi panaudoti trupės galimybes, ir baletą čia tikrai smagu žiūrėti. 2008 metais Eglė Špokaitė sukūrė Euridikės antrininkės vaidmenį Glucko operoje „Orfėjas ir Euridikė“ (rež. Jonas Jurašas, choreogr. Vesta Grabštaitė). Šioje tiesiog neįsivaizduojamoje be baleto operoje primabalerina žavi labiau savo povyza nei baletine technika. Vis dėlto režisierius džiaugėsi choreografės gebėjimais naujoviškai pažvelgti į judesį scenoje.

Dar kurį laiką buvo rodomas ir 1998 metais pastatytas Gounod „Faustas“, kuriame Valpurgijos naktį įgyvendino Elegijus Bukaitis. Teisybės dėlei reikėtų pastebėti, kad ši Bukaičio versija mūsų teatre – klasikinio, Michailo Lavrovskio 1949 metais sukurto šedevro kopija, kuri iki šiol gyvuoja Didžiajame ir Marijos teatruose Rusijoje ir kartais rodoma kaip atskiras vienaveiksmis baletas. Nuo pat sukūrimo pradžios Valpurgijos scenose nesibodėdavo rodytis patys garsiausi to meto baleto meistrai – Olga Lepešinskaja, Maja Pliseckaja, Jekaterina Maksimova, o Vladimiras Vasiljevas tiesiog dievino Pano vaidmenį.

Įspūdžiui sustiprinti ištrauka iš Lietuvos choreografijos korifėjaus Vytauto Grivicko prisiminimų:

> „...Jau – plojimai Venerai. Pirmi velnių akordai. Ir aš jau scenoje. Ir man jau nerūpi – yra įkvėpimas ar ne, gerai surepetuota ar ne. Tik lyg per miglas jaučiu, kad publiką pagavau. Laisvai sukinėju Bakchantę... Šuoliai. Geri. Jaučiu, kad šoku, šoku kaip reikia. Šokiai eina į pabaigą. Publika lyg ploti pradeda. Muzika stiprėja. Griebiu savo šokėją, muzika dar stipresnė, paskutiniai akordai, visu kūnu šoku į vidurį scenos ir su Bakchante krentu žemėn. Publika ploja....Publika dar ploja. Išeinam pro uždangos tarpą. Stoviu tiesus. Pastebiu primas, prisidėjusias rankas prie širdies, darančias giliausius reveransus. Man keista ir malonu, jaučiuosi laisvai ir kukliai, stoviu paprastai palenkęs galvą, o jaučiu – čia geriausiai vaidinau aš!!!
>
> Einu namo, jaunas, nežinomas, bet jaučiu, kad artistas tikrai būsiu.“[7]

Prisimenami 1945 metų įvykiai, Grivicko menininko kelio pradžia. Įdomu, kas buvo tos „primos“ to meto Gounod operos „Faustas“ pastatyme?

Realijos

Šiandien Gounod „Faustas“ ištremtas į Vilniaus kongresų rūmus, ir jokios baletinės ar net šiuolaikinio šokio Valpurgijos nakties tenai nėra. Muzikiniai šios scenos audinio fragmentai įvaizdinti kūno plastiką propaguojančių mėgėjų pasirodymu, kuris nė iš tolo neprilygsta operoje dainuojančių solistų ir paties pastatymo profesionalumui. Galima suprasti ir režisierę Dalią Ibelhauptaitę – Valpurgijos naktis pareikalautų nemenkų finansinių investicijų, ir operos kūrėjai greičiausiai susidurtų su problemomis žmogiškųjų išteklių klausimu.

Leokadija Aškelovičiūtė – Bakchantė Charles'io Gounod operos „Faustas" paveiksle „Valpurgijų naktis". Apie 1974.
Sauliaus Razmos nuotrauką retušavo Albinas Šimanauskas

Kinų režisieriaus interpretuota „vinilinė" „Traviata" puikiai išsiverčia su trepsinčiais apie kortų stalą mimanso ir choro artistais, niekas nepasigenda profesionalaus čigoniško ir ispaniško *Pas*.

Georges'o Bizet „Karmen" su profesionalaus baleto kvapu galima išvysti tik Klaipėdoje, tuo tarpu LNOBT – choreografo pavardė afišoje, ir jokios choreografijos.

Piotro Čaikovskio „Eugenijus Oneginas" Vasilijaus Barchatovo interpretacijoje turbūt prarastų dalį savo chaotiško žavesio, jeigu ten staiga atsirastų iškilmingas baleto meistrų šokamas polonezas. Galų gale visi jau ir pamiršo, kad šis polonezas kažkada buvo baleto privilegija.

Kaip anksčiau minėta, visos numatomos operų premjeros taip pat išsivers be baleto ar šiuolaikinio šokio meistrų dalyvavimo.

Vis dėlto LNOBT repertuare dar „kabo" nuostabi Onutės Narbutaitės opera „Kornetas", kurią režisavo Gintaras Varnas. Šis režisierius anaiptol nesipurto baleto operos scenoje, atvirkščiai – pasitelkia jį kaip estetinio poveikio instrumentą. Šiuo požiūriu „Kornetas" yra unikalus, baleto inkliuzai operoje įtaigiai jungiasi ne tik su muzika, bet ir su scenografija bei dramaturginiu tekstu.

Muzikologė ir kritikė Jūratė Katinaitė po „Korneto" premjeros rašė: „Kaip vis dėlto pasiilgta muzikos ir veiksmo dermės muzikiniame teatre! Kaip išvargino įsiviešpatavęs režisierių egocentrizmas... Kartais atrodo, kad jie su džiaugsmu užvožtų dangtį ant orkestro duobės, kad niekas iš ten nesklistų ir netrukdytų JŲ spektakliui. Tačiau opera savo sąlygiškumu ir iliuzine prigimtimi yra daug tikresnis teatras... Įstabūs reginiai, kerinti vaizdų ir judesių plastika – darnus visų spektaklio kūrėjų – scenografės Medilės Šiaulytytės, videoprojekcijų dailininko Rimo Sakalausko, grimo ir kostiumų kūrėjo Juozo Statkevičiaus, šviesų dailininko Levo Kleino, choreografės Elitos Bukovskos – darbas"[8].

Kritikė žvelgia tiesiai į esmę – būtent dramos režisierių įsigalėjimas muzikinėje scenoje keičia daugelį dalykų operų audinyje. Šiuolaikinę Vokietijos operos sceną tyrinėjantis nepriklausomas teatro ir operos kritikas Borisas Kehrmannas pastebi: „XX a. pabaigoje Vokietijos teatrų vadovai, siekdami atgaivinti operą kaip gyvą spektaklį, ėmė samdyti dramos režisierius, kad šie, pasitelkę vizualiąsias ir teatrines priemones, sugrąžintų bent dalį 'prarastos' siužeto prasmės... Šie režisieriai maištavo prieš savo pirmtakų tradicionalizmą. Siekiamybe tapo ne visų elementų – muzikos, teksto, draminės situacijos ir scenografijos – vientisumas, bet pabrėžtinis jų atotrūkis vienas nuo kito"[9].

Turbūt neatsitiktinai vieninteliai mūsų teatre matomi spektakliai, kurie tiesiog alsuoja baletinėmis kompozicijomis, yra operetės „Vienos kraujas" ir „Linksmoji našlė", kurias 1998 ir 2003 metais pastatė režisierė choreografė Monika Wiesler.

Reikėtų dar įvertinti operos, kaip kultūros produkto, aktyvų reiškimąsi kultūrinių industrijų veikimo lauke, ir turėsime visais verslo dėsniais paremtą postmodernų meninį reiškinį. Kaip žinia, verslo pasaulyje sėkmingu projektu laikoma tai, kas pareikalauja mažų investicijų ir didelės įdėto kapitalo grąžos. 2007 metais atliktos Europos ir Šiaurės Amerikos operos teatrų veiklos lyginamosios analizės išvados, kurios apibrėžė du teatrų finansavimo ir biudžeto sandaros modelius, tik patvirtino, kad operos teatrų programinė politika yra glaudžiai susijusi su pajamų gavimo modeliais. Mūsų klausimu tai reikštų, kad baletas operoje publikai gal ir labai patrauklu, bet kai kuriems teatrams yra per brangu arba nerandamas būdas patenkinti teisėtus visų „sandorio" dalyvių finansinius lūkesčius.

Todėl į LNOBT baleto tarnybos direktorės Rūtos Butvilienės pastebėjimus apie baleto trupės negalėjimą dėl didelio krūvio dalyvauti operose reikėtų pažvelgti ir per minimą finansinę prizmę. Buvusi baleto trupės meno vadovė Tatjana Sedunova teisingai įvertino susiklosčiusią situaciją, ir operetės „Vienos kraujas", „Linksmoji našlė", opera „Rigoletas", „Pasija pagal Joną" sublizgėjo baletu scenoje. Tiesiog su kiekvienu baleto artistu buvo pasirašytos autorinės sutartys, sumokėti honorarai ir numatytas pakankamas finansinis palaikymas ateityje už dalyvavimą minėtuose veikaluose. Turint omenyje šio palaikymo virsmus dabartinės finansinės situacijos kontekste, nevertėtų stebėtis, kad baletas iš operų dingsta.

Naujos tendencijos

Pastebimos ir naujos, tiesiogiai su opera susijusios tendencijos paties baleto žanre. Choreografai pradėjo aktyviai reikštis operos žaidimo aikštelėje, įvairiai plėtodami ir interpretuodami žinomus operos veikalus. Kitaip tariant, operų partitūras ir siužetus panaudodami savarankiškam veikalui – baletui sukurti. Ši tendencija pastaruoju metu tampa vis labiau pastebima ir aktuali visame pasaulyje. Tendencijos pradininku turbūt reikėtų laikyti Johną Neumeierį, kuris dar 1978 metais sukūrė baletą „Dama su kamelijomis" pagal Frédérico Chopino muziką. Operos įspaudas, kaip teigia muzikologė Beata Baublinskienė, šiame balete labai ryškus ir neabejotinas[10]. Dar ir dabar galima pamatyti šį baletą Milano „La Scala" operos teatre. Apie „Damos su kamelijomis" atsiradimą ir LNOBT repertuare buvo kalbama prieš gerą dešimtmetį, dar Eglės Špokaitės intensyvios kūrybinės veiklos laikais. Iš tiesų, labai gaila, kad derybos nepavyko ir Neumeierio šedevras su mūsų primabalerina nesusitiko.

Tuo tarpu Johnas Neumeieris ėmėsi operos „Orfėjas ir Euridikė" ir šį veikalą operos-baleto forma galima išvysti „Lyric Opera of Chicago" teatre, jį atlieka „The Joffrey Ballet" trupė.

Paryžiuje šoka ir dainuoja Pinos Bausch „Orfėją ir Euridikę", Johno Cranko „Oneginą", Londono „Royal Opera House" Kennethas McMillanas pastatė baletą „Manon" pagal Jules'io Massenet muziką, o Frederickas Ashtonas žengė Neumeie-

rio pramintu keliu ir pastatė savą „Traviatos“ versiją – baletą „Margarita ir Armandas“ pagal Ferenzo Liszto muziką.

Madingos tendencijos neaplenkė ir Lietuvos baleto teatro. 2012 metais choreografas Krzysztofas Pastoras Lietuvos žiūrovams pateikė naujovę – baletą „Tristanas ir Izolda“ pagal Richardo Wagnerio muziką (Henko de Vliegerio aranžuotė), o 2013 metais choreografė Didy Veldman pastatė baletą „Carmen“ pagal George'o Bizet muziką (Johno Longstaffo aranžuotė). 2012-aisiais reiškinio garbei buvo surengtas net operos seminaras – „Tristanas. Tarp operos ir baleto“. Diskusijos, kuri vyko tuo metu, klausimai turbūt išlieka aktualūs ir šiandien: ką baletams suteikia klasikinių operų temos, muzika? kodėl choreografai renkasi tokias temas, ir ar operos ir baleto sąsaja kaip nors papildomai veikia žiūrovus, plečia jų gretas? kieno tai teritorija?

Taigi, viena vertus – talentingi, garsūs režisieriai eksperimentatoriai operos scenoje, kita vertus – baleto elitiškumas ir brangumas nulėmė laikinas operos ir baleto skyrybas. Žvelgiant per postmodernaus meno prizmę, įvertinant finansinius aspektus, kurie šiandien glaudžiai susiję su įvairių kultūrinių fenomenų raiška, minimos skyrybos neturėtų labai stebinti. Tradicijos lieka paraštėse.

Vis dėlto reiškiniai, vykstantys didžiausiuose, madas diktuojančiuose pasaulio teatruose, leidžia tikėtis, jog baletas sugrįš į operos sceną. Gal net pačiu netikėčiausiu pavidalu.

Skaidrė BARANSKAJA

[1] https://www.vz.lt/laisvalaikis/akiraciai/2016/03/04/don-karlo-rezisierius-nebus-nei-madonos-nei-paleistuves

[2] Muzikos pasaulyje egzistuoja negausi grupė vadinamųjų ortodoksų, kurie postmodernaus meno akivaizdoje išdrįsta vartoti autentiškumo sąvoką klasikinės muzikos atžvilgiu. Ypač stipriai šios ortodoksinės nuostatos reiškiamos baroko epochos muzikos ir operos atžvilgiu.

[3] Helmutas ŠABASEVIČIUS. Trumpa Lietuvos baleto istorija. – Vilnius: „Krantų“ redakcija, 2010, p. 8–9.

[4] http://www.opera.lt/archyvas/spektakliai-archyvas/operos/traviata

[5] Balys SRUOGA. Mūsų teatro raida // Raštai, 11 t. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 497.

[6] http://www.opera.lt/archyvas/spektakliai-archyvas/operos/traviata

[7] Vytautas Grivickas: Baletmeisterio užrašai. – Vilnius: Tyto alba, 2005, p. 38.

[8] https://kultura.lrytas.lt/scena/opera-kornetas-ziurekite-tol-kol-pradesite-matyti.htm

[9] Boris KEHRMANN. Šiuolaikinė Vokietijos operos scena: ten ir atgal // Opera naujųjų medijų amžiuje. – Vilnius: Lietuvos nacionalinis operos ir baleto teatras, 2015, p. 143.

[10] Beata BAUBLINSKIENĖ. Šokame Chopiną: Johno Neumeierio baletas „Dama su kamelijomis“ // Opera naujųjų medijų amžiuje. – Vilnius: Lietuvos nacionalinis operos ir baleto teatras, 2015, p. 129.

Kipras Chlebinskas šoka Onutės Narbutaitės operoje „Kornetas“. Režisierius – Gintaras Varnas, choreografė – Elita Bukovska, scenografė – Medilė Šiaulytytė, kostiumų dailininkas – Juozas Statkevičius, vaizdo projekcijų autorius – Rimas Sakalauskas. Lietuvos operos ir baleto teatras, 2014. Martyno ALEKSOS nuotrauka iš LNOBT archyvo

Helmutas ŠABASEVIČIUS

BALETO ATMINTIS

Restauruotų Lietuvos choreografų kūrinių koncertas

Į choreografiją kaip kultūros paveldą pradėta žvelgti XX a. antrojoje pusėje, kai imtasi tyrinėti garsių baletmeisterių kūrybą ir šių tyrimų pagrindu restauruoti jų statytus spektaklius ar smulkesnės formos choreografinius kūrinius. Lietuvos baleto istorijos aktualizavimui buvo skirtas Lietuvos kultūros tarybos finansuotas projektas „Baleto atmintis“, kurio tikslas – surinkti kuo daugiau medžiagos apie XX amžiuje Lietuvoje dirbusius choreografus ir parengti retrospektyvinį koncertą, iš užmaršties prikeliant dabar jau neberodomų baleto spektaklių fragmentus ar choreografines miniatiūras. Šį projektą įgyvendino Nacionalinės M.K. Čiurlionio menų mokyklos Baleto skyriaus pedagogai ir moksleiviai, koncertai vyko Šokio teatre Vilniuje (2016-12-03), Kauno valstybiniame muzikiniame teatre (2017-10-18) ir Žvejų rūmuose Klaipėdoje (2017-11-26).

MEMORY OF BALLET. A CONCERT OF CHOREOGRAPHERS' WORKS FROM RESTORED LITHUANIA

Choreography has only been seen as part of the country's cultural heritage since the second half of the 20th century, when research began into the work of famous ballet-masters, and the restoration of their directed plays and smaller-scale works of choreography commenced based on these findings. The project 'Memory of Ballet' was devoted to actualising Lithuanian ballet history. The aim was to gather as much material as possible on choreographers who worked in Lithuania in the 20th century, and to present a retrospective concert by rescuing from oblivion fragments of no longer played works or choreographic miniatures. The project was made possible by the support of the Lithuanian Council for Culture, the magazine Krantai, and the staff and pupils of the Ballet Department at the National M.K. Čiurlionis School of Arts. Concerts took place at the Dance Theatre in Vilnius (3 December 2016), Kaunas State Musical theatre (18 October 2017), and the House of Fishermen in Klaipėda (26 November 2017).

2016–2017 metais „Krantų“ redakcijos rengtas projektas „Baleto atmintis“ – pagarbos ženklas Lietuvos baleto istorijai ir ją kūrusiems žmonėms, visų pirma choreografams, savo darbais suteikusiems progą atsiskleisti baleto artistų talentui. Šio projekto rezultatas – trys koncertai, surengti Vilniuje (Šokio teatras, 2016, gruodžio 3), Kaune (Kauno valstybinis muzikinis teatras, 2017, spalio 18; skirtas baleto artistės, istorikės ir kritikės Aliodijos Ruzgaitės atminimui) ir Klaipėdoje (Žvejų rūmai, 2017, lapkričio 26). Projektą „Baleto atmintis“ „Krantų“ redakcija įgyvendino kartu su Lietuvos nacionalinės M.K. Čiurlionio menų mokyklos Baleto skyriumi, bendradarbiaudami su Lietuvos nacionaliniu operos ir baleto teatru, Valstybiniais Kauno ir Klaipėdos muzikiniais teatrais; projektą rėmė Lietuvos kultūros taryba.

Pirmoji Lietuvoje baleto menu žiūrovus stengėsi sudominti iš Sankt Peterburgo į Kauną atvykusi Olga Švede-Dubeneckienė (1891–1972), kuri dar 1921 metais įsteigė baleto studiją, 1922-aisiais surengė mokinių koncertą, statė šokius Valstybės teatre rodomiems operos spektakliams, kūrė scenovaizdžius ir kostiumus. 1924-aisiais į Kauną atvykęs rusų baletmeisteris Pavelas Petrovas (1882–1936) taip pat įsteigė studiją, surengė kelis baleto koncertus. 1925-ųjų gruodžio 4 dieną įvyko Léo Delibes'o baleto „Kopelija“ premjera, kuri ženklina Lietuvos baleto trupės veiklos pradžią. Tačiau nei Olgos Dubeneckienės, nei Pavelo Petrovo choreografinių kūrinių iki mūsų dienų neišliko.

1931–1935 metais Lietuvos baleto trupei vadovavo baletmeisteris Nikolajus Zverevas, kartu su juo Valstybės teatre dirbo Europoje išgarsėję baleto solistai, Sergejaus Diagilevo sezonų dalyviai Vera Nemčinova ir Anatolijus Obuchovas, kuris vadovavo baleto studijai. 1935 metų sausio–kovo mėnesiais Valstybės teatro baleto trupė sėkmingai gastroliavo Monte Karle ir Londone, kur buvo parodyti baletai „Gulbių ežeras“, „Raimonda“, „Žizel“, taip pat Balio Dvariono „Piršlybos“, kiti spektakliai bei koncertinės programos. Į gastrolių programą buvo įtrauktas ir Zverevo pastatytas Delibes'o baletas „Kopelija“ (premjera Valstybės teatre – 1934). Vėliau šis baletas ne kartą buvo atnaujintas, jo fragmentai buvo rodomi Nacionalinės M.K. Čiurlionio menų mokyklos Baleto skyriaus koncertuose.

Projektui „Baleto atmintis“ Svanildos variaciją iš „Kopelijos“ padėjo restauruoti buvusi baleto solistė, vėliau – Baleto skyriaus pedagogė Leokadija Šveikauskaitė-Dumšaitienė ir šią variaciją šokusi Rūta Kudžmaitė-Daraškevičienė. Visuose koncertuose ją atliko Baleto skyriaus moksleivė Gabrielė Ilčiukaitė (mokytoja – Jolanta Vymerytė).

Beveik neišliko pirmojo Lietuvos choreografo Broniaus Kelbausko (1904–1975) kūrinių. Prieškariu jis pastatė baletus „Šecherezada“, „Bachčisarajaus fontanas“, „Kaukazo belaisvis“, o Antrojo pasaulinio karo metais (1943, gruo-

Juozas Pakalnis. Baleto „Sužadėtinė“ scena. 1943. Choreografas – Bronius Kelbauskas, scenografas – Viktoras Andriušis. Nuotrauka iš Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejaus rinkinių

džio 4) Valstybės teatre Kaune įvyko Juozo Pakalnio baleto „Sužadėtinė“ premjera – tai buvo pirmasis didelės apimties Kelbausko darbas. Šio baleto fragmentai vėliau buvo rodomi įvairiuose koncertuose. Choreografas Vytautas Brazdylis restauravo jo paties kadaise šoktą *Adagio* iš „Sužadėtinės“. Koncerte Vilniuje šį epizodą atliko Lietuvos nacionalinio operos ir baleto teatro baleto solistai Olga Konošenko ir Jeronimas Krivickas; Kaune kartu su Krivicku *Adagio* šoko moksleivė Dominyka Vosyliūtė (mokytoja – Loreta Bartusevičiūtė-Noreikienė); koncerto Klaipėdoje metu buvo rodomas pirmojo koncerto vaizdo įrašas.

Į koncerto Kaune programą buvo įtrauktas ir vienas šiuolaikinio šokio pavyzdys: juk būtent Kaune savo kūrybinę veiklą pradėjo po mokslų Berlyne pas garsią moderniojo šokio choreografę Juttą Klamt grįžusi Danutė Nasvytytė: įkūrusi savo studiją, ji skleidė naujojo išraiškos šokio idėjas. Nors šios studijos veiklą nutraukė okupacija, šiuolaikinio šokio formas net ir sunkiomis sąlygomis puoselėjo Nasvytytės mokinė Kira Daujotaitė (1921–2013), subūrusi išraiškos šokio kolektyvą „Sonata“. Šios studijos auklėtinė choreografė Birutė Letukaitė atkūrė savo mokytojos darbą – „Valsą“ pagal Frédérico Chopino muziką, kurį Kaune ir Klaipėdoje atliko Miglė Čaplinskytė (mokytoja – Lina Puodžiukaitė-Lanauskienė).

Kaip XX a. ketvirtajame dešimtmetyje, taip ir vėliau Lietuvos baletas buvo stipriai susijęs su rusų šokio meno tradicijomis. Kurį laiką Lietuvoje dirbo baletmeisteris Michailas Moisejevas (1882–1955). Jo pastatytas Igorio Morozovo „Daktaras Aiskauda“ (premjera – 1954, vasario 13) – pirmasis Lietuvoje baletas vaikams, jis ilgai buvo rodomas Vilniuje, vėliau statytas Kaune ir Klaipėdoje.

Dabar Vanios ir Tanios duetą iš šio spektaklio Vilniuje šoko Pijus Ožalas ir Patricija Mikuckaitė; pastarąją koncertuose Kaune ir Klaipėdoje pakeitė Anastasija Semaško (mokytojai – Gražina Dautartienė ir Aleksandras Semionovas). Kregždutės variaciją iš to paties baleto visuose trijuose „Baleto atminties“ koncertuose atliko Marina Filipova (mokytoja – Loreta Bartusevičiūtė-Noreikienė).

Valstybės teatre Kaune artisto karjerą pradėjo choreografas Vytautas Grivickas (1925–1990), draminio baleto šalininkas, choreografijos mokęsis Teatro institute Maskvoje. Kaip baletmeisteris Grivickas išgarsėjo jau Vilniuje, pastatęs Juliaus Juzeliūno baletą „Ant marių kranto“ (1953, gegužės 10). Statant šio spektaklio šokius, choreografui padėjo garsus XX a. pirmosios pusės baleto artistas ir pedagogas vilnietis Asafas Messereras (1903–1992), pasaulinio garso balerinos Majos Pliseckajos dėdė. Baletas „Ant marių kranto“ anuomet buvo pastatytas ne tik Vilniuje, bet ir Rygoje bei Taline. „Baleto atminties“ koncerto programoje buvo parodyti du baleto „Ant marių kranto“ fragmentai. Visuose trijuose koncertuose Onės šokį atgaivino Rūta Karvelytė (mokytoja – Gražina Dautartienė). Jonio šokį su irklu, kurį restauravo Vytautas Brazdylis, koncerte Vilniuje atliko Arnas Kunavičius – vieno garsiausių XX a. antrosios pusės Lietuvos baleto solistų Henriko Kunavičiaus sūnus. Kaune jį pakeitė LNOBT baleto solistas Mantas Daraškevičius.

Česlovas Žebrauskas (1930–2016) buvo ir baleto solistas, ir choreografas, sukūręs ne vieną koncertinį numerį Lietuvos baleto šokėjams. Tarp tokių kūrinių – ir nuotaikinga miniatiūra „Palangos Juzė“ pagal Miko Vaitkevičiaus muziką, kurią yra šokę daugelis vyresniosios kartos baleto artistų. Visuose trijuose „Baleto atminties“ koncertuose šią nuotaikingą miniatiūrą atliko moksleiviai Paulina Čistovaitė ir Šarūnas Valiūnas; choreografiją atkūrė ir su jais dirbo mokytojai Gražina Dautartienė ir Aleksandras Semionovas.

Iš anuometinio Leningrado į Lietuvą atvykusi Natalija Topčevskaja-Šiekštelienė (1936–2013), baigusi šokėjos karjerą, ilgus metus dirbo Nacionalinės M.K. Čiurlionio menų mokyklos Baleto skyriaus pedagoge, statė choreografines miniatiūras baleto artistams ir moksleiviams. Iki šiol koncertuose rodomas pagal Wolfgango Amadeus Mozarto muziką jos sukurtas „Mano pirmasis *pas de deux*“ (premjera – 2003, balandžio 8). Koncerte Vilniuje solo partijas šoko Jonas Bernardas Kertenis ir Anastasija Semaško; Kaune ją pakeitė Adrijana Jakonytė, Klaipėdoje – Džesika Vienažindytė (vaikų mokytojai – Marija Kiršienė, Gražina Dautartienė, Danielius Kiršys, Liudmila Grava, Jolanta Liaugminienė ir Neli Beredina).

Klasikinio baleto tradicijas ir naujas išraiškos priemones choreografijoje derino Elegijus Bukaitis (g. 1941), baigęs choreografijos mokslus tuometinio Leningrado konservatorijoje. 1971-aisiais pagal Antano Rekašiaus muziką sukūręs novatorišką baletą „Aistros“, vėliau šį spektaklį, pavadinęs „Aura“, pastatė iš naujo (premjera – 1986, lapkričio 28). Koncerte Vilniuje duetą iš šio baleto šoko Ūla Girdziušaitė (mokytoja – Beatričė Tomaševičienė) ir LNOBT baleto artistas Arnas Kunavičius.

Naujųjų Lietuvos operos ir baleto teatro rūmų Antano Vienuolio gatvėje atidarymui Bukaitis parengė naują Piotro Čaikovskio baleto „Gulbių ežeras“ redakciją (premjera – 1974, lapkričio 9). Dabar „Baleto atminties“ koncertuose Kaune ir Klaipėdoje Juokdario šokį iš „Gulbių ežero“ II veiksmo atliko Deividas Dulka (mokytojas – Aleksandras Semionovas).

Šiuolaikiškų formų savo kūryboje ieškojo baletmeisteris Alfredas Kondratavičius (g. 1944), taip pat Leningrado konservatorijos auklėtinis. Susidomėjęs Juliaus Juzeliūno „Afrikietiškais eskizais“, pagal šį kūrinį Kauno muzikiniame teatre pastatė vienaveiksmį baletą „Terra Archegon“ (premjera – 1972, rugsėjo 29), kuris kiek vėliau būdavo įtraukiamas į Baleto skyriaus absolventų koncertus. Šio baleto fragmentą „Baleto atminties“ koncertuose šoko vyresniųjų klasių mokinės ir solistė Emilija Šumacherytė (mokytojos – Aušra Gineitytė ir Loreta Bartusevičiūtė-Noreikienė).

Net trisdešimt metų Kauno valstybinio muzikinio teatro scenoje kūrė ir baleto trupei vadovavo choreografė Irena Ribačiauskaitė (g. 1945), baigusi Teatro institutą Maskvoje. Vyresnieji žiūrovai prisimena jos „Aušrinę“, „Amerikietį Paryžiuje“, „Tarnaitę ponią“, o su jos pastatytais baletais vaikams užaugo kelios kauniečių kartos.

Tarp šių spektaklių – Piotro Čaikovskio „Spragtukas“ (premjera – 1999, sausio 30). Kaune ir Klaipėdoje *Adagio* iš šio spektaklio šoko Kauno valstybinio muzikinio teatro baleto solistai Auksė Mikalajūnaitė ir Aurimas Sibirskas (choreografiją atkūrė Aleksandras Jankauskas).

Leningrado konservatorijos absolvento Vytauto Brazdylio (g. 1947) choreografinė kūryba svyravo tarp klasikinių ir

Svanildos variacija iš Léo Delibes'o baleto „Kopelija". Nikolajaus Zverevo choreografiją atkūrė Leokadija Šveikauskaitė-Dumšaitienė ir Rūta Kudžmaitė-Daraškevičienė. Šoka Gabrielė Ilčiukaitė. Martyno ALEKSOS nuotrauka

Juozas Pakalnis. *Adagio* iš baleto „Sužadėtinė". Broniaus Kelbausko choreografiją atkūrė Vytautas Brazdylis. Šoka LNOBT baleto solistai Olga Konošenko ir Jeronimas Krivickas. Martyno ALEKSOS nuotrauka

šiuolaikinių spektaklių, jis sukūrė ne tik originalią klasikinę „Kopeliją", bet ir „Baltaragio malūną", kuriame taikė postmodernistinės stilistikos elementus ir režisūroje, ir šokyje. Šiuolaikinis baletas „Amžinai gyvi" (premjera – 1982, lapkričio 26) buvo sukurtas pagal Antano Rekašiaus muziką ir žinomo XX a. pabaigos grafiko Stasio Krasausko kūrybą.

Koncertui „Baleto atmintis" pats choreografas atkūrė spektaklio „Amžinai gyvi" sceną „Moters gimimas", kurią visuose koncertuose atliko vyresniųjų klasių moksleivės bei solistės – vyresniokė Justė Petrauskaitė ir pradinukė Adrija Čobotaitė.

XX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais klasikinio baleto paveldą originaliai interpretavo choreografas Egidijus Domeika (1954–1998), choreografijos mokslus baigęs Teatro institute Maskvoje. Jis nedaug spektaklių sukurti tespėjo (pastatė „Kaligulą", „Eglę žalčių karalienę"), tačiau XX a. paskutiniajame dešimtmetyje dažnai kūrė Baleto skyriaus moksleiviams; iš jo darbų pavyko restauruoti du choreografinės scenos „Metų laikai" pagal Giuseppe's Verdi operos „Sicilijos mišparai" muziką fragmentus.

Vilniuje buvo rodytas epizodas „Žiema" (šoko Aušrinė Januškytė, Paula Krivickaitė, Kamilė Pilibaitytė; Kaune ir

Julius Juzeliūnas. Fragmentas iš baleto „Terra Archegon" (iš „Afrikietiškų eskizų"). Choreografas – Alfredas Kondratavičius. Šoka vyresniųjų klasių merginos, solistė – Emilija Šumacherytė. Martyno ALEKSOS nuotrauka

Julius Juzeliūnas. Jonio šokis iš baleto „Ant marių kranto“. Vytauto Grivicko ir Asafo Messerero choreografiją atkūrė Vytautas Brazdylis. Šoka LNOBT baleto artistas Arnas Kunavičius. Martyno ALEKSOS nuotrauka

Antanas Rekašius. Spektaklio „Amžinai gyvi“ scena „Moters gimimas“. Choreografas – Vytautas Brazdylis. Solistė – Justė Petrauskaitė. Martyno ALEKSOS nuotrauka

Klaipėdoje „Žiemą“ atliko Darija Seliukaitė, Kamilė Pilibaitytė ir Urtė Groblytė (mokytojos – Audronė Domeikienė ir Loreta Bartusevičiūtė-Noreikienė).

Koncerte Vilniuje taip pat parodyta variacija iš Domeikos „Pavasario“, kurią atliko Edvinas Jakonis (mokytojas – Petras Skirmantas); Kaune ir Klaipėdoje į programą buvo įtraukta visas „Pavasario“ *pas de deux*, kurį su Ilja Chudalejevu (mokytojas – Petras Skirmantas) šoko Paula Krivickaitė (Kaune) ir Viltė Lauciūtė (Klaipėdoje; abiejų merginų mokytoja – Audronė Domeikienė).

Jurijus Smoriginas (g. 1955) choreografijos mokėsi Leningrado teatro institute, jis kūrė ir didžiosiose Lietuvos scenose Vilniuje, Kaune bei Klaipėdoje ir yra vienas iš nedaugelio Lietuvos choreografų, įkūrusių savo kūrybos erdvę – choreografinių projektų teatrą „Vilniaus baletas“.

Koncerte Vilniuje Smorigino kūryba buvo atspindėta choreografine miniatiūra „Mano gyvenimas“, skirta pirmajai Lietuvos baleto Svanildai – Olgai Malėjinaitei ir 1996 metais sukurta balerinai Rūtai Jezerskytei, kurią atliko Vilija Montrimaitė (mokytoja – Beatričė Tomaševičienė).

Kaune bei Klaipėdoje buvo parodytas fragmentas iš Smorigino šokio spektaklio „Kruvinos vestuvės“, pastatyto pagal Astoro Piazzolos muziką (premjera – 2008, rugpjūčio 16), kurį atliko Klaipėdos valstybinio muzikinio teatro solistai Aušra Krasauskaitė ir Mantas Černeckas.

Šokio teatro ACH vadovė choreografė Anželika Cholina (g. 1970) baigė Teatro institutą Maskvoje, o šiandien žinoma ne tik Lietuvoje, bet ir Rusijoje. Neturėdama galimybės kurti didžiojoje baleto scenoje, choreografė dirbo dramos teatruose, sukūrė spektaklius „Moterų dainos“, „Karmen“.

1999 metų lapkričio 24-ąją Oskaro Koršunovo teatre įvyko Cholinos spektaklio „Pamišusių merginų šokiai“ premjera; čia šoko dramos aktoriai, baleto artistai bei Menų mokyklos Baleto skyriaus moksleiviai. Pirmąjį didelį vaidmenį šiame spektaklyje turėjo progos sukurti Jurgita Dronina, tuomet dar Baleto skyriaus mokinukė, o šiandien pasaulinio garso balerina, sužavėjusi savita Camille'io Saint-Saënso „Gulbės“ interpretacija. „Baleto atminties“ koncertuose „Gulbę“ šoko Vakarė Radvilaitė (mokytoja – Gražina Dautartienė).

Projektą „Baleto atmintis“ kartu su „Krantų“ redakcija įgyvendino Nacionalinės M.K. Čiurlionio menų mokyklos Baleto skyriaus pedagogė Rūta Kudžmaitė-Daraškevičienė, koncertinės ir sceninės praktikos specialistė Giedrė Zaščižinskaitė, koncerto režisierius – Baleto skyriaus pedagogas, choreografas Vytautas Brazdylis, garso režisierius – Raimondas Jaroševičius, šviesų dailininkas – Marius Apanskas. Koncertuose buvo naudojamos archyvinės nuotraukos bei scenovaizdžių eskizai iš Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejaus rinkinių.

Helmutas ŠABASEVIČIUS

Jules Massenet. „Mano gyvenimas“. Choreografas – Jurijus Smoriginas. Šoka Vilija Montrimaitė. Martyno ALEKSOS nuotrauka

Martyna JURKEVIČIŪTĖ

KINAS TEATRE

Pokalbis su režisieriumi Gyčiu Padegimu

Su režisieriumi Gyčiu PADEGIMU (g. 1952) susitikome vieną žiemos vakarą, kai Kauno senamiestį dengė stori sniego klodai. Šiuo metu tyrinėju projekcinę scenografiją ir gilinuosi į kinematografinių elementų naudojimą XX amžiaus teatre – tai buvo pagrindinė paskata susitikti su režisieriumi. Su juo kalbamės apie kiną teatre, apie teatro raiškos formas ir gyvavimą anuomet, apie netikėtas erdves, sprendimus ir pasirinkimus. Gyčio Padegimo prisiminimai apie ankstyvąją kūrybą, sumanymus, netikėtumus juos įgyvendinant ir galutinius pastatymų rezultatus leidžia kitaip pažvelgti į sovietmečio laikų teatrą, o jaunam žmogui primena, kad tai nebuvo tokie tamsūs laikai, ir cenzūros grėsmė neatbaidė kūrėjų nuo eksperimentų.

Martyna JURKEVIČIŪTĖ

FILM IN THEATRE. AN INTERVIEW WITH THE DIRECTOR GYTIS PADEGIMAS

I met Gytis PADEGIMAS (b. 1952) one winter's evening, when the Old Town in Kaunas was under a deep layer of snow. I am currently researching projective scenography, and looking into the use of cinematographic elements in 20th-century theatre. This was the main reason to meet with the director. We discussed film in the theatre, the forms and existence of theatre at the time, unexpected spaces, decisions and choices. Padegimas' memories of early works and ideas, his surprises while trying to execute ideas, and the results, let us look at Soviet-era theatre from a different point of view, and serve as a reminder to young people that those were not such dark days, and that censorship did not stop people experimenting.

Martyna JURKEVIČIŪTĖ

„Tragikas per prievartą“. Valstybinis jaunimo teatras. Režisierius – Gytis Padegimas. Spektaklio programa. Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus

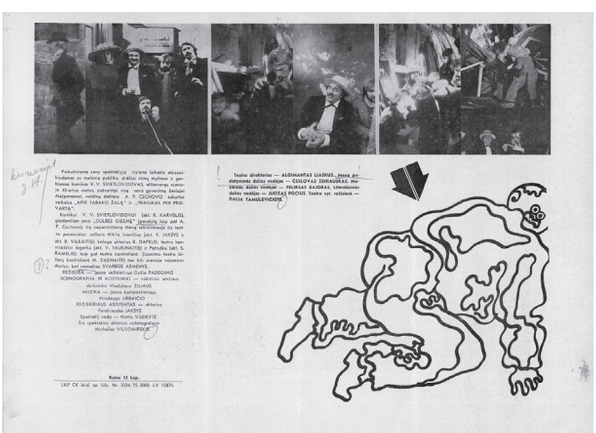

Martyna Jurkevičiūtė. Žvelgiant į Jūsų kūrybą iš šiandienos perspektyvos, pastatymuose nevengiate naudoti projekcijų, puikiai jas valdote ir kartu su dailininkais gebate atsirinkti tinkamą medžiagą. Gal galėtumėte papasakoti apie pirmąjį spektaklį, kuriame panaudojote kinematografinius elementus?

Gytis Padegimas. 1975 metais Jaunimo teatre Vilniuje režisavau spektaklį pagal Antono Čechovo pjesę „Tragikas per prievartą“. Pastatymo dailininkas buvo Vladislovas Žilius, garsus modernistas, nuo 1976-ųjų gyvenęs Niujorke. Šis pastatymas – vienintelis jo scenografijos darbas. Spektaklis buvo sumanytas kaip aktoriaus benefisas. Tokie benefisai yra spektakliai tam tikromis progomis, skirti pagerbti aktorių, visas vaidinimo pelnas atitekdavo jam. Ši tradicija atkeliavo iš XIX amžiaus. Spektaklis vyko senosiose Jaunimo teatro patalpose Liudo Giros g. 41, kur dabar Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus. Spektaklis prasidėdavo nuo pat žiūrovų patekimo į patalpas. Senus medinius laiptus, vedančius į fojė, mes kartu su kūrybine komanda nusprendėme užversti šiukšlėmis, plytgaliais, todėl žiūrovai, norėdami patekti į premjerą, turėjo prasibrauti pro mūsų sukurtą sąvartyną. Prisimenu išsigandusius ponių su puošniomis sukniomis veidus, klausinėjančius: „Kas čia yra?“ Laiptų viršuje, aprengta čechoviškais drabužiais, karaliavo Smetonos laikų balerina Marija Žąsinaitė, vaidinanti bilietų tikrintoją. Plėšdama kiekvieno svečio bilietą, ji sakydavo: „Oi, žinote, kai Kaune naikino kapines, ten, Vytauto prospekte, ir atkasė mano sūnelio kapą, tai net kauliukai jau buvo suirę, tik batukai buvo likę, labai gražūs balti, estiški batukai“. Ji pasakodavo ir kitas trumpas, makabriškas istorijas. Toliau, fojė gale, buvome pastatę didžiulės Stalino skulptūros kojas, jų papėdėje sėdėjo du rusiško tipažo bernai, gėrė degtinę, pliekė kortomis. Pačioje fojė sukūrėme nelyg muziejų, kuriame buvo senovinės šiukšlių dėžės su ornamentais ir fiktyvūs aktoriaus (vaidino Rimantas Karvelis), kuriam skirtas benefisas, daiktai: laurų vainikai, damų rašyti meilės laiškeliai ir pan. Žiūrovams suėjus į taip keistai dekoruotą patalpą, ponia Marija pradėdavo rėkti: „Jegorka, Petruška, laikas kiną rodyt!“ Ant sienos apsitrynusiame, neva paauksuotame rėme kabojo didžiulis ekranas. Bernai, sėdėję Stalino šešėly, keldavosi ir eidavo to kino rodyti. O kinas buvo toks: tuomet Jaunimo teatro sandėlis buvo apleista Šv. Stepono bažnyčia. Mes su kūrybine komanda apsirengėme lyg čechoviški herojai ir važiavome bažnyčion filmuoti reikalingos spektakliui medžiagos. Bažnyčios vidus buvo užkrautas įvairiausiomis teatro dekoracijomis, griūvančiomis net ant altoriaus. Mes savo ruožtu pristatėme ten dar ir kopėčių, kurios niekur nevedė. Filmuotoje medžia-

„Tragikas per prievartą“. Valstybinis jaunimo teatras. Režisierius – Gytis Padegimas. Spektaklio programa. Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus

goje personažai lipo „sienom“, kilo kopėčiomis į niekur, be jokio tikslo... Tokį konceptualų, absurdišką filmuką rodėme fojė – tame netikrame muziejuje tarp šiukšlių dėžių. Po filmo peržiūros visi žiūrovai būdavo kviečiami į salę, susėsdavo, ir prasidėdavo spektaklis „Tragikas per prievartą“. Tai tragikomedija apie personažą (vaidino Karolis Dapkus), iš pamaskvės vilos keliaujantį Rusijos sostinėn. Jo prašoma iš Maskvos parvežti įvairiausių daiktų: rakandų, smulkmenų, galiausiai net karsto. Spektaklyje jis, lyg vaikščiojantis asambliažas, buvo apkarstytas visokiais daikteliais, ant nugaros uždėtas karstas, prie jo pririšti puodai, kirviai. Galiausiai veikėjas išprotėdavo, ir pasigirsdavo tokie žodžiai: „Kraujo trokštu, kraujo“. Spektaklyje buvo ir tikras sufleris, kuris slėpdavosi būdelėje po scena. Jį vaidino Ferdinandas Jakšys. Kai kada aktorius išlįsdavo iš savo gūžtos ir pats imdavosi vaidinti ekspresyviai šaukdamas: „Kraujo trokštu, kraujo!“ Tai buvo labai veržlus ir įdomus veikėjas. Vaidinimo gale Jegorka su Petruška bei ponia Marija aktoriui teikdavo įvairias dovanas, ir buvo imituojamas jo išėjimas į pensiją. Tada prasidėdavo pats įdomumas: spektaklis „baigiasi“, užpučiamos visos žvakės, užgesinamos šviesos. Aptarnaujantis personalas – Jegorka, Petruška ir ponia Marija – išeina ir užrakina duris, salėje palikti žiūrovai girdi užrakinant ir antrąsias duris, o po to – trijulės žingsnius laiptais žemyn. Publika būdavo paliekama aklinoje tamsoje: teatro darbuotojai išėjo, spektaklis užmirštas, stoja nejauki atmosfera. Taip pat salės lubose specialiai buvo išvedžioti laidai, nuo kurių kapsėjo vanduo, ir tai kūrė kiaurų lubų įspūdį. Kai tarp žiūrovų prasidėdavo bruzdesys, iš būdelės išlįsdavo sufleris, taip pat paliktas teatre naktį, o scenoje ant fotelio, užsidengęs kažkokiais lyg Hamleto drabužiais po išgertuvių, miegodavo aktorius, kurio benefisas ką tik buvo švenčiamas, ir tarp šių dviejų personažų prasidėdavo dialogas „Gulbės giesmė“ (pagal Čechovo pjesę), nelyg trečioji spektaklio dalis.

Sunku įsivaizduoti, kaip toks pastatymas veikė anais laikais. Nevengėte žiūrovų pastatyti į nepatogias situacijas, tyliai ironizavote tuometinę valdžią. Kaip buvo sutiktas šis vaidinimas, ar nesulaukėte priekaištų?

Dailininkas Vladislovas Žilius, aktorius Rimgaudas Karvelis ir režisierius Gytis Padegimas spektaklio „Tragikas per prievartą“ repeticijoje. Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus

„Tragikas per prievartą“. Valstybinis jaunimo teatras. Spektaklio afiša. Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus

Ne, apie jį visi labai gerai atsiliepė, visiems labai patiko. Tais laikais tai buvo labai netikėtas, inovatyvus spektaklis. Irena Aleksaitė žurnale „Kultūros barai“ netgi išspausdino straipsnį, kuriame rašė, jog tai yra meilė teatrui. Taip pat viename Maskvos žurnale buvo išspausdinta išties gera recenzija. Manau, kad toks pastatymas puikiai veiktų ir šiandieninio teatro horizontuose.

Dar kalbantis telefonu minėjote vieną pirmųjų kamerinio teatro spektaklių, pastatytą 1985 metais pagal Juditos Vaičiūnaitės eiliuotą pjesę „Kasandra“ bei jos poeziją. Spektaklis gimė netradicinėje vietoje – Kauno menininkų namų kavinėje. Kodėl tokioje vietoje prireikė projekcijų, kas buvo vaizduojama ir apskritai koks tai buvo spektaklis?

Tai buvo žiemos spektaklis, jį rodydavome tik tuomet, kai būdavo sniego. Pjesėje kalbama apie tuos laikus ir apie moterį, kuri – poetės *alter ego*. Judita Vaičiūnaitė buvo labai savita miesto poetė, ji sukūrė nepaprastą Vilniaus miesto portretą. Rašytojos eilėse kiekviena Vilniaus detalė labai vizuali, įdomi, Vilnius – nelyg pienės, išdygusios patvory, ornamentai, susiformavę iš suodžių... Visa tai labai estetizuota, subtilu. Poetė sukuria visai kitokį, ne paradinį Vilnių, jos posmuose susipina praeitis, dabartis ir ateitis. „Kasandroje“ yra vienas labai abstraktus momentas, nelyg džiazinis, kurio vizualizavimui kaip tik ir pasitelkėme kiną. Pjesėje tarp džiazo pianisto (jį vaidino aktorius Rimantas Bagdzevičius) ir Kasandros (aktorė Virginija Kochanskytė) užgimsta keista ir jausminga meilės istorija. Spektaklis prasidėdavo nuo pat žiūrovų atėjimo. Dailininkas Sergėjus Bocullo, šio pastatymo scenografas, sutikdavo svečius prie durų ir būtinai visus išskirdavo. Niekas nesėdėdavo su kuo atėjo, visi būdavo prie atskirų staliukų, centrinis staliukas buvo skirtas Kasandrai. Scenoje gyvai grojo džiazas, o kampe, po palme žaliai apšviestas, kaip numiręs, nelyg iš ano pasaulio, sėdėjo aktorius Leonardas Zelčius ir it senas varnas skaitė iš „Iliados“ ištraukas, susijusias su Kasandra. Projekcija šiame pastatyme buvo panaudota prisiminimui apie ateitį. Spektaklyje veikėjai eina į kiną ir mato istoriją apie save. Kai filmavome medžiagą pastatymui, neturėjome aiškaus plano, ką parodyti, neturėjome aiškios vizijos, ėjome tikėdamiesi pasisemti idėjų pačiame kūrybiniame procese. Pasiėmėme kamerą ir išėjome į užsnigtą Kauną. Prisimenu, pirmąsyk sustojome Daukšos gatvėje, tądien miestą dengė stora sniego paklodė, ir tuo pasinaudojome: užkasėme Virginiją į sniego kapą, o virš jo plazdenti pakabinome mano mamos šilkinę skarą su šimtais siuvinėtų paukščių, su kuria spektaklyje vaidindavo aktorė, bei šermukšnio uogų šakelę. Filmuotoje medžiagoje Kasandros ieškoti atbėga pianistas, kelią jam nurodo pakabintoji skara. Jis pradeda atkasinėti sniego kauburėlį ir randa ją, visą baltą nelyg angelą, net blakstienos sniege. Toks buvo vienas iš nufilmuotų siužetų. Toliau ėjome į apleistas, nerestauruotas senamiesčio gatveles, kur staiga, visiškai atsitiktinai – aš tokius dalykus vadinu Dievo režisūra – matome: ant grindinio sniege sėdi kažkokia girta moteriškė su sijonu, pamėlusiom, juodom kojom, apsimuturiavusi skarmalais. Tai buvo neįtikėtinas vaizdelis, ir mes nieko nelaukdami nusprendėme kuo greičiau ją nufilmuoti. Filmavome tokį etiudą: du pagrindiniai herojai eina susikibę už rankų ir akimirkai, kai jie pamato tą siaubingąją moteriškę, visai prie pat jos, jų rankos išsiskiria. Toks siaubo momentas, lyg išsiskyrimo nuojauta, it į santykius besibraunančios brutalios, žiaurios kasdienybės metafora. Štai taip atrodė spektaklyje rodyta projekcija. Buvo labai įdomu, kai mes tai rodėme žiūrovams, nes dauguma jų klausė, kaip mums pavyko įtikinti aktorę Reginą Varnaitę pusnuogę atsisėsti sniegan, o ten buvo visai ne Varnaitė, tik kažkuo panaši į tą garsią komikę aktorę moteris. Spektaklyje buvo dar vienas įdomus momentas, lyg gyva instaliacija. Kauno menininkų namuose viena siena visa stiklinė, už jos – terasa. Vyresnės kartos aktorius Antanas Mackevičius, pirmųjų profesionalių spektaklių Kaune dalyvis, gyveno netoliese ir visąlaik kaip pagal laikroduką praeidavo ten su dideliu baltu šuniu. Spektaklio metu aktoriai, atėjus momentui, kai jis pasirodo, stengdavosi nukreipti į jį žiūrovų dėmesį. Tai buvo tikra, gyva instaliacija, Antanas nežinojo, kad tame dalyvauja. Taip pat toje terasoje vykdavo ir dalis režisuoto vaidinimo, herojai išbėgdavo į sniegą ir upeliais liedavo, taškydavo raudoną „vyną“, visas sniegas pasidarydavo nelyg kruvinas. Žiūrovams tai sukeldavo šoką – raudonas vynas sovietmečiu buvo deficitas, ir toks elgesys kiekvieną skaudžiai pa-

liesdavo. Jeigu spektakliui trūkdavo sniego, poetas, dabar Nacionalinės kultūros ir meno premijos laureatas Kęstutis Navakas, taip pat scenografas Auris Radzevičius, pastatymo dailininkas Sergėjus Bocullo sniego prikasdavo ir prinešdavo nuo šalimais esančio šlaito. „Kasandra“ buvo be galo trapus, labai autentiškas ir itin skaudus spektaklis. Rodėme jį tik kelias žiemas.

Kalbame apie 1985 metus, kai kino technologijos nebuvo tiek daug pažengusios, kaip šiandien. Kokią įtaką turėjo kino intarpai galutiniam rezultatui? Minite, kad filmuoti vaizdai neturėjo išankstinės vizijos, bet vis dėlto kaip jie paveikė rezultatą?

Turėjome pačią paprasčiausią kamerą, bet ji mums kuo puikiausiai tiko. Tikslas buvo pavaizduoti prisiminimą apie ateitį, koncentravomės į tai, ką rodome. Filmavome paprasčiausia juosta, rodant vaizdas vis trūkčiojo, bet tai padėjo kurti spektaklio atmosferą. Pats projektorius taip pat buvo džeržgiantis, priminė senovinį kino aparatą, bet visa tai tapo papildomomis spektaklio detalėmis, todėl šiuo atveju tiko.

Kas Jūsų vėlesnėje kūryboje skatino kino elementus pasitelkti teatro scenoje? Kaip Jūs pats žvelgiate į tokius hibridinius spektaklius?

Nuo 1998 metų pradėjau dirbti su dailininke Birute Ukrinaite, kuri mėgsta naudoti projekcijas, bet visuomet reikia labai gerai apgalvoti, kaip, ką ir kur nori dėti. Šiandien projekcijos, regis, lyg ir garbės reikalas, kartais atsiranda vien tam, kad būtų. Aš visuomet stengiuosi ieškoti įdomių sprendimų, mano nuomone, kino elementai negali vien iliustruoti spektaklį, reikia ieškoti gilesnių prasmių, projekcijos nebūtinai turi būti pateikiamos ekrane ar ant kitos plokštumos, su jomis galima žaisti, ir tuo reikia pasinaudoti. Negali rodyti bet ko, tai turi būti kokybiška, tai negali būti vien iliustratyvu. Mano nuomone, teatre vis dėlto svarbiausia – gyvo žmogaus buvimas. Dviejuose šiandien aptartuose spektakliuose projekcijos veikė imituodamos kiną, bet visiškai ne kine. Viename buvo vaizduojami kažkokie fantasmagoriniai personažai – nesuprasi, ką jie daro, kažkur lipa, o aplink dar teatro dekoracijos kartu su bažnytiniais daiktais, tai lyg pasaulio pabaiga, kai viskas susimaišę, susipynę. Kitame Kasandra pamato save ateityje... Abiejuose spektakliuose projekcija tampa svarbia spektaklio dalimi ir dar labiau jį pagyvina.

Režisierių **Gytį PADEGIMĄ**
kalbino **Martyna JURKEVIČIŪTĖ**

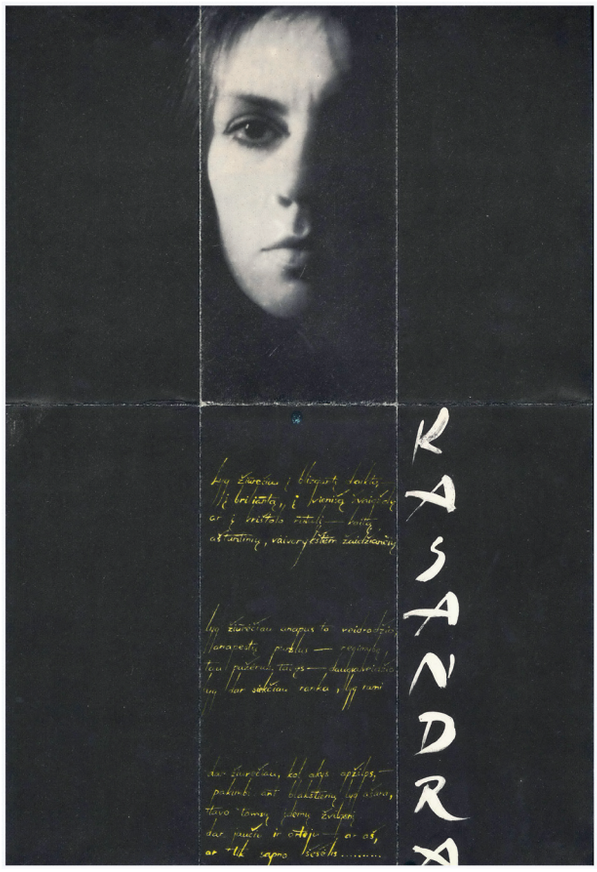

„Kasandra“. Spektaklio afiša. 1985.
Režisieriaus Gyčio Padegimo archyvas

Virginija Kochanskytė ir Rimantas Bagdzevičius spektaklyje „Kasandra“. Kauno menininkų namų Kamerinis teatras, 1985.
Režisieriaus Gyčio Padegimo archyvas

SVEIKINAME!

Šių metų Estijos literatūros apdovanojimą
už vertimus į užsienio kalbą –
Antono Hanseno Tammsaare's
„Tiesa ir teisingumas“ II ir III dalys
(„Krantų“ redakcija),
Reino Raudo „Rekonstrukcija“ (Apostrofa),
Ilmaro Taskos „Pobeda 1946“ (Homo liber) –
pelnė vertėja DANUTĖ SIRIJOS GIRAITĖ.
Premiją teikia Estijos „Kultūros kapitalo“
(Kultuurkapital) fondas.

Benedikto JANUŠEVIČIAUS nuotrauka

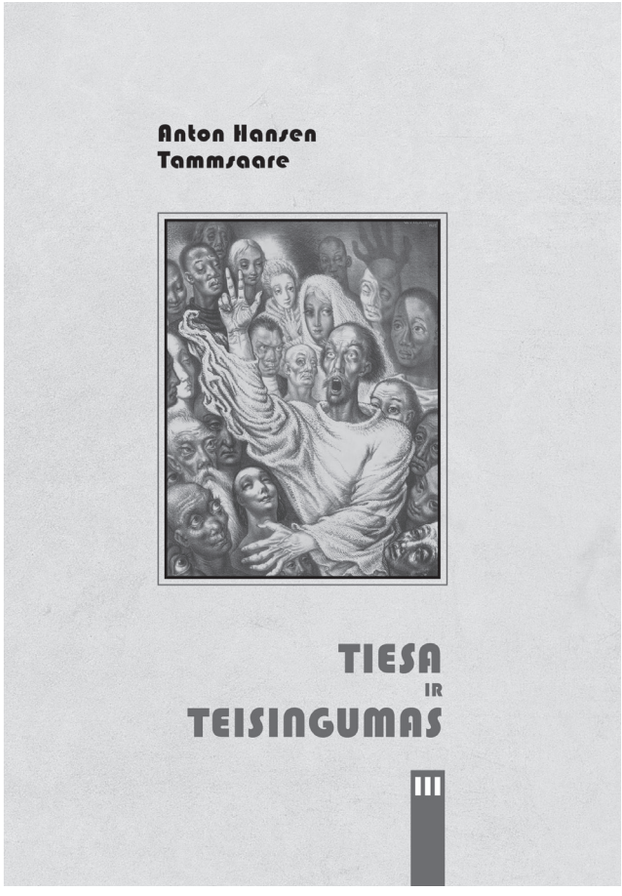

Anton Hansen Tammsaare. Tiesa ir teisingumas. III dalis. – Vilnius: „Krantų“ redakcija, 2017. Viršelio dailininkė – Skaistė Ašmenavičūtė. Viršelyje – Eduard Wiiralt (1898–1954). Pamokslautojas (Jutlustaja, 1932). Iliustraciją maloniai suteikė Estijos dailės muziejus

Joana VITKUTĖ

KĄ PASAKOJA VILNIAUS VAIKAI

Kuo prieš kiek daugiau nei šimtmetį, Lietuvą vis dar alinant Pirmajam pasauliniam karui ir artėjant istorinei 1918 metų vasario 16-ajai gyveno Vilnius? Apie tai nemažai gali papasakoti šį miestą itin mylėjusio dailininko Stanislovo BOHUŠO-SESTŠENCEVIČIAUS (Stanisław Bohusz-Siestrzeńcewicz, 1869–1927) 1917 metais nutapytas, dabar Nacionalinėje dailės galerijoje kabantis, paveikslas „Vilniaus vaikai (Badas Vilniuje)“, kurį analizuoja būsimoji dailėtyrininkė Joana VITKUTĖ.

WHAT VILNIUS CHILDREN SAYS

How did people in Vilnius live just over a hundred years ago, when Lithuania was exhausted by the First World War, and the historic date of 16 February 1918 was fast approaching? It turns out that quite a lot is said by Vilnius Children (Famine in Vilnius), painted in 1917 by Stanisław BOHUSZ-SIESTRZEŃCEWICZ (1869–1927), who loved the city dearly. The painting is now on display at the National Gallery of Art, and is analysed by the young researcher Joana VITKUTĖ.

XIX a. pabaigoje−XX a. pradžioje Vilniuje nemažai laiko praleidęs ir kūręs dailininkas Stanislovas Bohušas-Sestšencevičius (Stanisław Bohusz-Siestrzeńcewicz, 1869−1927) meno pasaulyje labiausiai garsėja tušo technika sukurtomis žanrinėmis Voluinės ir Podolės apylinkių kasdienybę vaizduojančiomis kompozicijomis, sugulusiomis į Vilniuje parengtą ir Varšuvoje 1913 metais išspausdintą albumą[1]. Bohušo-Sestšencevičiaus grafika žavi virtuoziška linija, vaizdavimo tikslumu, nuoširdumu, momentiškumu, o kartais – ir nuotraukoms būdingu fragmentiškumu. Ir tai nenuostabu. Fotografija turėjo didelę įtaką dailininko kūrybai, ypač grafikos darbams, nes menininkas ir pats domėjosi šiuo naujuoju vaizdų kūrimo būdu[2]. Ne mažiau įdomi ir tarp romantizmo, realizmo ir simbolizmo balansuojanti Bohušo-Sestšencevičiaus tapyba. Bėgant metams menininko kūryba buvo išblaškyta, o dabartinis jos palikimas iki šiol nėra gerai žinomas, tačiau manytina, kad joje nėra gausu vaikus vaizduojančių paveikslų. Vienas iš nedaugelio ir, deja, tyrėjų dėmesio iki šiol beveik nesusilaukusių[3] tokių dailininko darbų – Nacionalinėje dailės galerijoje eksponuojama įspūdinga, 1917 metais sukurta Stanislovo Bohušo-Sestšencevičiaus drobė „Vilniaus vaikai (Badas Vilniuje)“, kartais įvardijama ir kaip „Priemiesčio vaikai“[4]. Šis nemažo formato darbas, išsiskiriantis ne tik dydžiu, bet ir savita kompozicija, koloritu, o ypač išraiškingomis psichologizuotomis vaikų figūromis, sukelia nemažai minčių. Kas tie paveiksle pavaizduoti vaikai? Kodėl Bohušas-Sestšencevičius nusprendė juos įamžinti? Kaip šioje drobėje atskleidžiama gyvenimo ir mirties tematika? Galbūt pamėginus atsakyti į šiuos klausimus bus lengviau suprasti, kokią žinutę šiuo kūriniu savo amžininkams (o gal ir mums) siuntė „Vilniaus vaikų“ autorius.

Paveiksle Bohušas-Sestšencevičius pavaizdavo ant vienos iš Vilniaus kalvų (Tauro kalno? Trijų Kryžių kalno?), miesto peizažo fone, stovinčias paauglės mergaitės ir trijų mažamečių berniukų figūras. Dešiniajame paveikslo kampe matyti ir vaikus lydinčio, greičiausiai benamio, šunelio siluetas. Nemažai apie šios drobės kontekstą pasako jau pats kūrinio pavadinimas ir sukūrimo data. Paveikslas nutapytas neramiu ir skaudžiu Lietuvos istorijos laikotarpiu. Pirmojo pasaulinio karo metais, 1915-aisiais, tada dar Rusijos imperijos sudėtyje buvusią Lietuvą užėmė Vokietijos kariuomenė. Lietuva su keletu kitų kaimyninių teritorijų iki pat 1918-ųjų priklausė vokiečių įsteigtam vadinamajam Oberostui − kariniam administraciniam vienetui okupuotoje Rusijos imperijos teritorijoje[5]. Oberoste, taigi ir Lietuvoje, buvo vykdoma griežta okupacinė politika, varžiusi visas visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo sritis. Tačiau daugiausia kraštą kamavo vokiečių administracijos vykdomos žemės ūkio produktų rekvizicijos Rytų fronto kariuomenei išlaikyti. Ilgainiui krašte ėmė stigti maisto. Labiausiai kentėjo didieji Lietuvos miestai. Vilniuje kilo badas, kuris skaudžiai palietė jautriausias visuomenės grupes – ypač nepasiturinčių šeimų vaikus. Kas tie Bohušo-Sestšencevičiaus drobėje nutapyti mažamečiai, tikriausiai taip niekada ir nesužinosime, tačiau dėmesį patraukia kone identiška berniukų apranga ir šukuosenos. Galbūt tai prieglaudoje augę, dažniausiai vienodai rengti našlaičiai? O gal tai Vilniaus darbininkų šeimų vaikai? Pastarąjį spėjimą patvirtintų ir antrasis paveikslo pavadinimas, kuris portretuojamuosius įvardija kaip „priemiesčio vaikus“. XX amžiaus pradžioje neturtingieji Vilniaus gyventojai telkėsi kaip tik tuometiniuose miesto priemiesčiuose, ypač Šnipiškėse ir Užupyje. Ten darbininkai gyveno ankštuose butuose, prastomis higienos sąlygomis, o dažnai likimo valiai palikti tokių šeimų vaikai laiką leisdavo mieste ar jo apylinkėse kartu su savo bendraamžiais[6]. Tad gali būti, kad kaip tik tokius po Vilnių klaidžiojančius, maisto ieškančius darbininkų vaikus – tris berniukus ir mergaitę – sutiko ir jų padėties sukrėstas įamžino paveiksle Bohušas-Sestšencevičius, taip šiai savo drobei suteikdamas jau realizmo dailei būdingą socialinę potekstę. Tačiau nesunku pastebėti, kad „Vilniaus vaikuose“ autorius vis dėlto vengia atviro ir iškart suvokiamo bado konteksto. Dailininkas dėmesį sutelkia į pačius vaikus, o juos ištikusias negandas stengiasi įvaizdinti per jų fizionomiką – kaip tik per ją atskleisti vaikų jausminę situaciją. Juk jeigu nežinotume Bohušo-Sestšencevičiaus paveikslo pavadinimo, apie tai, kas galėjo nutikti tiems nelaimingiems „Vilniaus vaikams“, spręstume (ir galbūt išsiaiškintume) tik iš jų išraiškos. Kūrinyje kalba vaikų veidai, kuriuose matyti

Stanislovas BOHUŠAS-SESTŠENCEVIČIUS. „Vilniaus vaikai (Badas Vilniuje)“ / „Priemiesčio vaikai“.
Drobė, aliejus. 210 x 205 cm. Lietuvos dailės muziejus

ir liūdesys, ir nerimas, ir nuostaba. Ypač šokiruoja nevilties ir desperacijos kupina antrojo iš kairės vaiko – susikūprinusio ir prisimerkusio berniuko – išraiška.

Labai didelį vaidmenį aptariamame darbe vaidina ir pats miestas – Vilnius, tampantis vienu svarbiausių estetinių ir prasminių Bohušo-Sestšencevičiaus drobės dėmenų. Antrajame paveikslo plane – nuo kalvos atsiveriančiame slėnyje nusidriekęs miesto peizažas su vakarinės saulės nuspalvintais raudonais Vilniaus senamiesčio stogais ir bažnyčių smailėmis kuria romantišką, net kiek melancholišką, nuotaiką. Dailininką ir Vilnių visada siejo stiprus ryšys. Menininkas gimė bajorų dvarininkų šeimoje Nemenčinėlės palivarke, netoli Verkių, taigi prie pat Vilniaus. Šiame mieste Bohušas-Sestšencevičius pradėjo ir dailininko kelią – studijavo Mykolo Rudnickio (1831–po 1887) ir Ivano Trutnevo (1827–1912) piešimo mokyklose. Nors 1888–1894 metais jis mokėsi Sankt Peterburgo dailės akademijoje, o 1894–1895-aisiais toliau studijavo Miunchene ir Paryžiuje, vis grįždavo į Vilnių. Šiame mieste nuolat gyveno ir 1907–1920 metais, iki pat išvykimo į Varšuvą. Vilniuje Bohušas-Sestšencevičius įkūrė tapybos dirbtuvę, aktyviai dalyvavo mieste rengiamose dailės parodose, skaitė paskaitas, o vietos periodikoje skelbė straipsnius, vildamasis ugdyti meninį publikos skonį. To siekdamas menininkas išleido ir knygelę „Vilnius ir estetika“ (1916)[7]. Vilnius ne kartą atsispindėjo ir Bohušo-Sestšencevičiaus tapyboje. Taigi žinant dailininko simpatijas šiam miestui, „Vilniaus vaikų“ paveikslo fonui pasirinktas romantizuotas jo vaizdas atrodo visai logiškas sprendimas. Kita vertus, toks miesto peizažas – tiek koloritu, tiek jo kuriama nuotaika – itin kontrastuoja su pirmaplanėmis vaikų figūromis. Ne tik šiltais rausvais, rusvais ir gelsvais tonais nuspalvintus Vilniaus namus ir šventoves, bet ir juos supančias žaliuojančias smėlingas kalvas užstojantys tamsius drabužius dėvintys išvargintų veidų vaikai tampa aiškia svajingą melancholiją skleidžiančio peizažo priešprieša. Priešprieša, kuri išryškina ir pačių vaikų figūrų virsmą subtilia dailininko numylėtą miestą iškankinusio bado ir kitų karo nelaimių metafora.

Vis dėlto, ko gero, svarbiausia, visą Bohušo-Sestšencevičiaus kūrinį apibendrinančia tema tampa paveiksle išryškėjanti gyvenimo ir mirties opozicija. Esminį gyvybės ir nebūties susirėmimą dailininko drobėje vaizdžiai liudija keletas ženklų. Pirmiausia mirties pavojų byloja fonui kontrastinga, juoda, mintis apie laidotuves kelianti vaikų apranga. Žvelgiant į „Vilniaus vaikų“ originalą galima pamatyti ir dar vieną, reprodukcijose paprastai neįžiūrimą, bet labai svarbią kūrinio detalę – mergaitė į savo palto atlapą yra įsisegusi laukinių gėlių puokštelę. Turint omenyje šį klasikinėje dailėje paplitusį, ypač barokiniuose olandų dailininkų natiurmortuose taip pamėgtą, dažniausiai gyvenimo laikinumą simbolizuojantį skintų gėlių motyvą, galima nedrąsiai spėti, kad šia puokštele Bohušas-Sestšencevičius norėjo įvaizdinti kenčiančios mergaitės ir jos nelaimės bičiulių gyvybės trapumo metaforą. Ribinę, tiek tiesiogine, tiek perkeltine prasme, tarp žemės ir dangaus balansuojančią vaikų būseną pabrėžia ir pati jų pavaizdavimo vieta – aukšta, virš miesto iškilusi, vėjų pagairėje stūksanti kalva supriešinama su žemai slėnyje besidriekiančiu miestu ir jo namais. Atrodo, nieko gero nežada ir menininko teptuko meistriškai sukurtas, didžiąją paveikslo dalį užimantis neramus debesų išvagotas dangus. Tačiau pro kamuolinius debesis besiskverbiantis ir mieguistą Vilniaus peizažą liepsnote liepsnoti priverčiantis vakaro saulės raudonis drauge išryškina ir tolumoje boluojančius bažnyčių bokštus – vilties ir išsigelbėjimo simbolius.

Taigi 1917 metais sukurtu, amžiną gyvybės ir mirties kovą teigiančiu paveikslu „Vilniaus vaikai“ Bohušas-Sestšencevičius siekė ne tiek šokiruoti žiūrovą atvirais ir sukrečiančiais bado vaizdiniais, kiek vylėsi išprovokuoti jo mintis apie socialinę vaikų padėtį, tarsi vertė įsijausti į vidinius jų išgyvenimus ir drauge ištransliuoti savo paties patirtas emocijas. Juolab kad empatiją į vaizduojamą objektą menininkas ir vadino vienu svarbiausių kūrybos variklių: „[Svarbu] ne tai, ką matau, netgi ne tai, kaip matau, bet tai, ką ir kaip jaučiu – nuo to prasideda kiekvienas meno kūrinys“[8]. Maža to, „dailininkas privalo ne tiek stebėti ir perprasti tai, ką mato, kiek pats tapti vaizduojamu objektu kūrybos procese, su juo psichiškai susilieti, persikūnyti į konkretų tapomą žmogų arba daiktą“[9]. Šio požiūrio menininkas ir stengėsi tvirtai laikytis visame savo meniniame kelyje, o drobė „Vilniaus vaikai“ – puikus tokios nuostatos pavyzdys. „Vilniaus vaikai (Badas Vilniuje)“/„Priemiesčio vaikai“ yra ne tik vienas įspūdingiausių šio menininko tapybos darbų, įsikomponuojančių į tuometį socialinės kritikos atgarsių turintį meninį kontekstą, bet ir vertingai papildo Lietuvos dailės vaikų ikonografiją. Stanislovo Bohušo-Sestšencevičiaus drobėje pavaizduoti jaunieji vilniečiai tarsi tampa visus XX a. pradžios Vilniaus sunkumus apibendrinančiu simboliu. Bejėgių ir pažeidžiamų vaikų įvaizdį tam sudėtingam laikotarpiui ir ypač jo branginto miesto atmosferai įamžinti pasirinkęs menininkas nesuklydo – vaiko desperacija ir kančia, tokia gyva jo nutapytų paveikslo personažų veido ir kūno kalboje, ko gero, yra viena paveikiausių ir daugiausia jausmų žiūrovui keliančių meno temų.

Joana VITKUTĖ

1 Jolita MULEVIČIŪTĖ. Šalis, kurios nebuvo (Stanislovo Bohušo-Sestšencevičiaus kūrybinio metodo klausimu) // Menotyra, t. 40. – Nr. 3, 2005, p. 13, 1-oji nuoroda.

2 Ten pat, p. 5–6; Jolita MULEVIČIŪTĖ. Besotis žvilgsnis. – Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012, p. 32–37.

3 Šiam paveikslui dėmesio yra skyrusi tik menotyrininkė Laima Laučkaitė. Daugiau žr.: Po XX a. Lietuvos dailės ekspoziciją – su garsiais dailėtyrininkais, 2009-10-13 // kultura.lrytas.lt, https://kultura.lrytas.lt/-12554185631254397233-po-xx-a-lietuvos-dail%C4%97s-ekspozicij%C4%85-su-garsiais-dail%C4%97tyrininkais.htm (žiūrėta 2017-12-26)

4 Stanislovas BOHUŠAS-SESTŠENCEVIČIUS. Vilniaus vaikai (Badas Vilniuje) / Priemiesčio vaikai. Drobė, aliejus. 210 x 205 cm. Lietuvos dailės muziejus.

5 Edmundas GIMŽAUSKAS. Oberosto darinys ir Lietuviai bei nelietuviai // Danutė BLAŽYTĖ-BAUŽIENĖ, Jonas VAIČENONIS ir kt. Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940 m.), t. 10, d. 1. – Vilnius: Baltos lankos, 2013, p. 42.

6 Juozapas PAŠKAUSKAS. Laisvalaikio kultūra didžiuosiuose Lietuvos miestuose ir provincijoje XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje. Daktaro disertacija. – Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2017, p. 54–56.

7 Laima LAUČKAITĖ. Vilniaus dailė XX a. pradžioje. – Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 139.

8 Ten pat, p. 7.

9 Jolita MULEVIČIŪTĖ. Besotis žvilgsnis, p. 241.

Antanas Masionis
1941–1974

Nebūgštauk – neatsigręžia keliai,
tik pakeleivė dulkių juosta
dažniau nei kometa plevena
virš mūs galvų, apsupdama vaizduotę.

Ne graudulystės gūsis, o šalis,
kurion viešėt nebesugrįžtama,
šalis be jūros, – iškelia bures,
skraidina sidabrinį debesynų luotą.

Nusitrina ežia laukų erdvynuos,
ir žmonės žengteli arčiau viens kito.
Sumuoja savo atmintį, šnekėdami,
kiek liko dar tuščių ląstelių.

1973.XII.31

AMŽINYBĖS ĮSPŪDIS

Aš pakirdau –
pasauliu sliuogia seniai,
vaikai papievy supa pienių galvas,
o ant lieknų ir plačiašakių medžių
trisdešimtmetės noksta
moterys.

Jos kantriai siekia
uždraustojo vaismedžio,
kurio viršūnėj karo
ašara...

1969.IV.5

...AD ASTRA

Jausmų įaudrintos
klajoklės biosrovės
įsibėgėję ritasi per smegenų krantus.
Tarytum peršoka į nuolat kitą kūną,
tarytum suteka
į tūkstantangį oro indą.

Žaroj išnirę
keliaaukštės burės
išsipučia nuo pratiso atsidūsėjimo.
Ir jau nereikalingas laivo skrydžiui irklas
vandens paviršiuj plakasi,
skanduodamas:

„Liemuo į liemenį – švelnumas...
Taurė į taurę – ir akordas...
Sienojus į sienojų – ir senovė...“

1973.II.11

ŠEIMOS RELIKVIJOS

Perkūno kulkomis
įsmigęs molžemin,
trūnija tėvo priešmirtinis keiksmas.
Gal jau nė karto
mes, jo kartūs sūnūs,
jo užleistais dirvonais
nepraeisime.

Į kitą šviesą
prasikirtom eketę.
O ko netekom –
žvaigždei težinotina. –
Nusėda plėnys,
ir iš tolo laimina
ligi juosmens smiltin įaugus
motina.

1968.I.7

NAUJI FRAGMENTAI

Dienų tirštybė – žvilgsnių sangrūda.
Aistringi aktoriai įsipina
teatrų sandarioj ertmėj
Į dramose neįrašytą dalią.

Ir gestai kiaurai skrodžia sienas –
per properšą – gyvenimui į burną!
Visų vaizduotėj džiūsta Nemunas
lig brolių miegančių lietaus.

Lėkimas be sparnų!
Ir vėjo malūnėlis
praretina sutankėjusį nuo pojūčių
birželio orą.
Ir pasmerktas bus tas,
kuris ištars: „Buvimas be būties...“

1973. IV. 17

Nupūtus pelenus, surentusi miestus
daugiau negu ant septynių kalvų,
gyslotom rankom ramsto, syvais laisto
gyvybės medį kiekviena tauta.

O bitėmis lipte aplipus liepa...
O laumžirgių nusvertas iškilus žolyne... –
Gegučių sutartinė ne iš vieno amžiaus
ir apynių kasom apsivyniojus kartis:
gyslotom rankom ramsto, syvais laisto
gyvybės medį kiekviena tauta.

1973.XII.9

Perspausdinta iš: Antanas Masionis. Poezija. Kritika. Rinktinė. Sudarė Lilija Kudirkienė. – Vilnius: Vaga, 1980

Gintarė ADOMAITYTĖ

STIPRESNIS UŽ NAKTIES AUDRĄ

Apie rašytoją Jacką Londoną

1876 metų sausio 12 dieną San Franciske, JAV–1916 metų lapkričio 22-ąją Glen Elenoje, JAV

Rašytojos Gintarės ADOMAITYTĖS esė apie garsų XIX a. pabaigos–XX a. pradžios amerikiečių rašytoją Jacką LONDONĄ (tikr. John Griffith Chaney, 1876–1916), kuris lietuvių skaitytojams pažįstamas iš romanų „Jūros vilkas“, „Baltoji iltis“, „Martinas Idenas“, „Mėnulio slėnis“, „Smokas Belju“ bei daugelio novelių, apysakų ir apsakymų.

STRONGER THAN A NIGHT STORM

This essay by the writer Gintarė ADOMAITYTĖ looks at Jack LONDON (his real real name was John Griffith Chaney, 1876–1916), a famous 19th and 20th-century American writer, who is well known to Lithuanian audiences from novels such as The Sea-Wolf, White Fang, Martin Eden, The Valley of the Moon, Smoke Bellew, and many other novellas and short stories.

Tūkstantis žodžių kiekvieną dieną – tūkstantis... Tokią pareigą sau skyrė rašytojas Jackas (Džekas) Londonas. Nesvarbu, ką veikė vakar, nesvarbu, ką rengiasi atlikti šiandien – visada tūkstantis! Tartum stovėtų prie konvejerio, prie staklių.

Gal tas nuolatinis tūkstantis kaltas, kad retsykiais Londonas yra pavadinamas rašytoju vertelga ar šiek tiek švelniau – komerciniu rašytoju.

Gal ir komercinis. Kita vertus, parašė tokių kūrinių, iš kurių meistriškumo – tik semkis. Kupini romantikos, narsos, ryžto, pasakojantys apie stiprias asmenybes – moteris ir vyrus, gailestingi atstumtiesiems, reiklūs išrinktiesiems, – tokie yra Londono rašymai.

Jis pats – mįslinga, neatspėta asmenybė. Margas buvo jo gyvenimas, margi ir raštai. Ne vienam įtakingi, svarbūs, įsimintini.

Kodėl ir kaip prisiminiau Jacką Londoną?

Prieš keletą metų lankiausi vienoje Aukštaitijos mokykloje, jos bibliotekoje. Kaip tik tą dieną šeštokė (jos vardas Eglė) sulaukė geidžiamos knygos. Ji pagaliau grąžinta, ta „Baltoji iltis“.

„Baltoji iltis“... Prisiminimai apie kadaise skaitytą knygą lydėjo mane visą kelią – iki pat namų. Skystoki prisiminimai, tiesą sakant... Jau kitą dieną ir aš keliavau į biblioteką, tos ilties ieškoti.

Radau. Kokia laimė, kad radau knygą „Baltoji iltis“ mainų lentynoje – ten, kur paliekamos nebereikalingos knygos.

Parsinešiau ją namo. Godžiai skaičiau. O jau po to panirau į kitas Londono knygas, galų gale – ir į jo gyvenimą.

Autobiografinė knyga „Džonas Miežius“ (Margi raštai, 2011), Jameso L. Haley „Vilkas“ (Gimtasis žodis, 2013), Irvingo Stone'o „Raitas jūreivis“ (Vaga, 1968) – štai mano esminiai šaltiniai, štai knygos vedlės, padėjusios nepaklysti internete, apie Londoną pateikiančiame gausius klodus.

Literatūrinėse dirbtuvėse, seminaruose apie Jacką Londoną pasakojau bent kelis kartus. Skaitytojų – ir garbaus amžiaus, ir paauglių – klausimai padėjo susivokti, kuo tas Vilkas, tas raitas jūreivis gali būti įdomus ne tik man, bet ir kitiems.

Deivė

Pasakojimą pradėsiu nuo moters, kurią Jackas Londonas vadino savo deive.

Deja, tai ne Londono mama. Ne sesuo, ne auklė, net ne mylimoji ar žmona.

Buvo 1885 metai, kai dešimtmetis Londonas pravėrė Oklendo viešosios bibliotekos duris. Tie metai, kai jo patėvis atsisakė ūkininkavimo ir – savo laimei ar nelaimei – tapo miestiečiu.

Skaityti dešimtmetis Londonas jau ir mokėjo, ir mėgo, tačiau knygų jam stigo. Tebuvo radęs penkias, kurias galėjo ilgiau pasilaikyti. Stipriausią įspūdį paliko Vidos (Ouida) romanas „Sinja“ – Viktorijos epochos kūrinys, pasakojantis apie italų kaimo vaikinuką, tapusį žymiu kompozitoriumi.

Dešimtmetis Londonas lig šiol nežinojo, kad pasaulyje esama bibliotekų. Net neįtarė, kad vienoje vietoje gali būti sukaupta tiek knygų. Ir visas jas leidžiama skaityti – nemokamai...

Ten sutiko Iną Coolbrith (Kulbrit), dailią, orią keturiasdešimt penkerių metų bibliotekininkę, čia pat suvokusią: atėjo tikras skaitytojas. Labiausiai tas skaitytojas troško pasakojimų apie jūras, nuotykius, keliones, atradimus – ir bibliotekininkė tokių knygų jam rasdavo. Knygos Londoną įtikino: Oklendas – tinkama vieta ištrūkti į platųjį pasaulį.

Jis skaitė daug, godžiai. Skaitė mokykloje per pertraukas, kai kiti žaisdavo, skaitė net eidamas namo. Ir namuose skaitė – prie pietų stalo valgydamas ir jau pavalgęs, lovoje prieš miegą. Pasak bibliotekininkės, jis buvo neprižiūrimas, nuskuręs, pakumpęs vaikas. Drovus, nemėgęs pasakoti nei apie save, nei apie savo šeimą, bet ir ryžtingas, drąsos sėmęsis iš knygų.

Jis skaitė iki nervinio išsekimo net ir tada, kai ėmėsi darbų. O ėmėsi jų nuo vienuolikos metų: laikraščių išnešiotojas, ledų pardavėjas, saliūnų ir parkų šlavėjas, kėglinės patarnautojas, menko laivelio savininkas, konservų fabriko darbininkas – jis kartais pavargęs ant knygos užmigdavo. Nubusdavo lydimas klausimo: ar verta taip kankintis, kad nebeturėtum jėgų skaityti?

Ilgėjosi bibliotekos. Ne tik knygų. Rūpėjo kalbėtis su bibliotekininke, švelniai pakreipiančia jį rimtesnio skaitymo link, patariančia per savaitę perskaityti bent dvi knygas.

Kas ji, ta moteris, kurią gerokai vėliau Londonas laiškuose aukštins? „Niekam namuose nerūpėjo, ką aš skaitau. Aš buvau nekantrus, ištroškęs, išalkęs vaikas. Jūs man buvote deivė“, – rašė jis Inai 1906 metais.

Jos tikrieji vardai ir pavardė Josephine (Ina) Donna Smith, ji – mormonų patriarcho atstumta anūkė. Coolbrith – tai mamos mergautinė pavardė, tapusi Inos literatūriniu pseudonimu. Geroji bibliotekininkė buvo tik trylikos, kai pirmą kartą valstijos spauda publikavo jos eiles. Gerokai vėliau ji tapo Kalifornijos poete laureate.

Kritikai teigė, kad jos poezija – nelyg levandų arbata. Kaip manote, komplimentas ar ne?

Kuo tikriausias komplimentas yra tas, kad dirbdama bibliotekoje ji augino du pasauliui žinomus žmones: rašytoją Jacką Londoną ir šokėją Isadorą Duncan.

Pirmoji ir paskutinė proga

Heinold's First and Last Chance (Heinoldo pirmoji ir paskutinė proga) – štai kokį pavadinimą ilgainiui gavo tas Oklendo prieplaukos baras. Jūreiviai ten galėjo išmesti pirmą taurelę – tik grįžę iš kelionės. Arba paskutinę – iškeliaudami.

Prieplauka traukė Londoną. Ir baras. Gal labiausiai traukė jo savininkas Heinoldas, Pensilvanijos vokietis, sugebėjęs įžvelgti, kad jaunasis jo klientas – ne šiaip paauglys, trokštantis suaugusiųjų pripažinimo. Bare būta knygų. Penkiolikmetį Londoną labiausiai viliojo storas žodynas ant palangės. Jame jis tiesiog paskęsdavo, negirdėdavo ir nematydavo aplink sėdinčių triukšmingų vyrų, nesigilindavo į bare sudaromus sandorius.

Jau tada, penkiolikos, jis buvo tituluojamas jūreiviu.

Buriuoti jį išmokė patėvis. Vėliau ir pats įsigijo menką laivelį. Rimtesniam laivui pinigų paskolino žindyvė Virginija Prentiss. Ta juodaodė moteris apleistą vaiką mylėjo labiau nei mama. Kai tikroji motina iš Jacko nepailsdama reikalavo pinigų, kai tikrino kiekvieną sunkiai uždirbtą jo grašį, žindyvė drąsiai skolino savo santaupas. Ji prižiūrėjo Jacką dar kūdikį – tada, kai Londonų šeima gyveno ūkyje. Vėliau, jau nebesamdoma, vis tiek jautė pareigą juo rūpintis, tikėti kiekvienu jo žingsniu.

Žingsniai buvo rizikingi: jaunasis Londonas tapo austrių piratu. Kitaip tariant, drąsiai naktimis vagiliavo austrių saugyklose. Ne vienas... Tokių piratų anuomet būta daug. Po devynių piratavimo mėnesių Londonas kryptį ryžtingai pakeitė: tapo austrių piratų gaudytoju. Vėliau, Heinoldo padedamas, bare „Pirmoji ir paskutinė proga“ sudarė rimtą tikro jūrininko sandorį: išplaukė į ruonių medžioklę Beringo jūroje tristiebe škuna geram pusmečiui.

Pinigų šeimai parvežė – taip. Dar daugiau parsivežė įspūdžių. Begalę medžiagos būsimiems romanams ir apsakymams.

Burtininkė ir valstietis

Bibliotekininkė, auklė, baro savininkas – lemtingi Jacko žmonės.

Ko gera, dabar jau pats laikas papasakoti, kas buvo tikrieji Jacko tėvai.

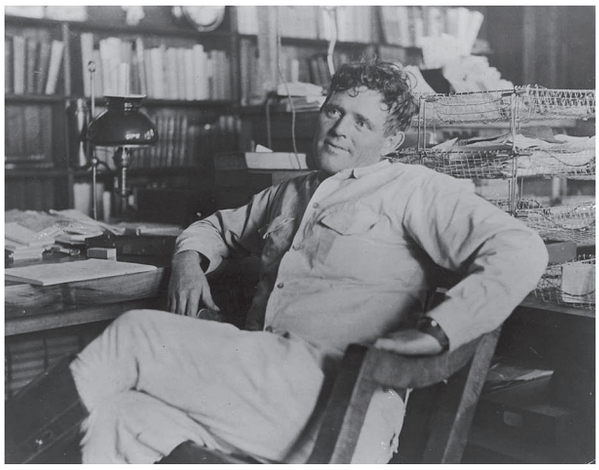

Jack London. *Hulton Archive, Getty Images*

Mama Flora – fortepijono mokytoja ir spiritistė. Ji rengdavo tuo metu itin madingus seansus, kuriuose patiklūs žmonės kviesdavo mirusių žmonių dvasias. O dar ji mėgo lošti įvairiausiose loterijose, imtis rizikingų verslų.

Amžininkai teigia, kad Jacko patėvis Londonas buvo gabus ūkininkas. Jis augino gardžias daržoves, gana pelningai jas parduodavo, buvo gerbiamas prekeivių ir pirkėjų. Deja, Florai visa tai atrodė nuobodu. Verslas, jos nuomone, augo per lėtai. Jei ne jos „verslios“ idėjos, jei ne nuolat byrantys sumanymai, jei ne naivus pasitikėjimas sukčiaujančiais „partneriais“, šeima būtų gyvenusi kur kas sočiau. Bent jau nebūtų prireikę nutraukti gabaus Jacko mokslų, siųsti jo į konservų fabriką...

Patėvį Jackas mylėjo. Gyvenimo aprašymuose minėjo jį kaip tikrą tėvą. Mylėjo ir abi jo dukras – Idą ir Elizą... Patėvio sveikata silpo, tačiau šilti jausmai posūniui – ne.

O tikrasis tėvas, kas jis?

Didysis San Francisko žemės drebėjimas 1904 metais sunaikino archyvus, tad nežinoma, ar Londono tėvai buvo susituokę, ar gyveno susieti vien meilės ryšio.

Williamas Chaney save titulavo astrologijos profesoriumi. Jis skaitė paskaitas apie anapusinius pasaulius, jis spaudoje propagavo okultizmą, jis keliavo po visą Ameriką ir... patyrė daug – begalę meilės istorijų.

Florą paliko besilaukiančią kūdikio – Jacko. Net neįtardamas, kad isteriškoji, reiklioji partnerė pagimdys ryžtingą vaiką, daug kuo į jį panašų ir... gerokai nei jis įžymesnį.

Jackas tėvo bandė ieškoti. Rašė jam laiškus, prašydamas patvirtinti tėvystę. „Profesorius“ tėvystės kategoriškai atsisakė. Pasak jo, gyvendamas su Flora buvo toks nelaimingas, kad apsirgo impotencija, tad vaikas tikrai ne jo.

Chaney ir Londono gyvenimų tyrinėtojai teigia, kad tarp „profesoriaus“ ir rašytojo būta daugybės panašumų.

Matyt, nei sėkmingi spiritizmo seansai, nei okultizmo patirtys, nei publikos ar skaitytojų meilė nepadėjo „profesoriui“ suvokti svarbiausio: galėjo turėti mylintį sūnų. Jei tik būtų suteikęs jam pirmąją progą...

Už tuos, kurie kelyje

Tokia ar anokia buvo Jacko mama, vis dėlto ji – būtent ji – rado laikraštį, skelbiantį rašinių konkursą. Būtent ji įkalbėjo

sūnų dalyvauti konkurse. Jackui buvo skirta pirmoji premija – 25 doleriai. Jis, mokęsis kad ir uoliai, bet su pertraukomis, aplenkė žinomų universitetų studentus. „Taifūnas prie Japonijos krantų“ – taip jis pavadino savo novelę, svarbųjį kūrinį. Laimėjimas skatino rašyti dar.

Rašymui reikėjo laisvės. Ir jis iškeliavo kur akys mato – naujų įspūdžių ieškoti. Prekiniais traukiniais nusibastė iki Kanados – valkataudamas, elgetaudamas. Gyvendamas iš kitų malonės.

Grįžęs namo iškeliavo dar kartą. Šįsyk į Aliaską, ieškoti aukso. Jo nerado, bet aukso gyslą, ilgokai maitinusią jo kūrybą – taip.

Plaukiojimas banginių medžiotojų laivu, kelionės traukiniais per visą Ameriką, žiemojimas atšiaurioje Aliaskoje – ar tai viskas, kas skatino rašyti? Anaiptol. Skatino patirtys fabrikuose, aistringa meilė boksui bei žirgams, karštos diskusijos socialistų ar bohemiškų menininkų sambūriuose. Žinoma, ir moterys, kartais mylėtos tik iš tolo, kartais – artimai.

„Idenas – tai aš“

Autobiografinėje knygoje „Džonas Miežius“ Londonas prisipažįsta: „Kritikai ne kartą man yra priekaištavę, kad vienas mano literatūrinių herojų, Martinas Idenas, pernelyg sparčiai tapo išsilavinusiu žmogumi. Esą paprastą jūreivį su pradiniu išsilavinimu aš per trejus metus paverčiau sėkmingu rašytoju. Kritikai sako, jog tai neįmanoma. Bet juk Martinas Idenas – tai aš!“

Romanas „Martinas Idenas“ ir tikrai gali tapti paguoda kiekvienam literatui, nesulaukiančiam pripažinimo. Londonas – kaip ir jo žymusis personažas Idenas – tik rašė ir rašė, tik siuntė ir siuntė apsakymus į Kalifornijos žurnalus, laikraščius, leidyklas. Nesulaukdamas atsako. O jei sulaukdamas – tai tik neigiamo.

Kol vieną lapkričio rytą į Londono namus pagaliau atkeliavo laiškas, pranešantis, kad jo apsakymas „Už tuos, kurie kelyje“ publikuojamas, o honoraras – penki doleriai. Pripažinimo džiaugsmas pynėsi su nuoskauda – tik penki? Už kūrinį, uoliai rašytą penkias dienas?

Tų penkių dolerių užteko naujiems vokams, pašto ženklams ir popieriui – kūriniai vėl keliavo į redakcijas ir sulaukdavo – pagaliau – palankių vertinimų. Honorarai augo. Apsakymas „Baltoji tyla“ nuskambėjo garsiai: kaip tik jis atvėrė Londonui duris į literatūrą. Ji, ta „Baltoji tyla“, visais laikais tituluojama pavyzdiniu Londono kūriniu.

1900 metai. Pavasaris. Londonas ir jo artimieji gali triumfuoti. Pirmoji knyga „Vilko sūnus“ sulaukia kuo palankiausių kritikų vertinimų. Apsakymų rinkinyje jiems įtinka viskas: šiaurės rūstybė ir jos poetika, nuotykiai ir aukojimasis, tragiškumas ir naivus komizmas.

Jackui dvidešimt ketveri, o jis – jau žymus, pripažintas rašytojas. Ir ne tik. Jis neseniai susituokė, jo žmona laukiasi...

Kas ji? Arba: kas jos, tos Londono merginos, moterys – tikrosios ir pramanytos?

Mėnulio slėnyje

Jeigu apie pramanytąsias...

Jos stiprios, narsios, pasiaukojančios – tos Londono herojės (personažėmis vadinti per menka). Kai kurios nė nemano aukotis, elgiasi tiesiog žiauriai, kaip ta gražuolė iš apsakymo „Po denio tentu“... Ir vis tiek ji trykšta narsa, grožiu ir savotišku orumu – tegu ir cinišku. Naurė iš Hikueru salos jau šešiasdešimtmetė močiutė, o vis tiek – atlaiko taifūną, beveik nušluojantį Hikueru salą Havajuose, patenka į negyvenamą salelę ir... narsiai parplaukia iš jos į gimtuosius namus, grąžindama šeimai tai, kas atrodė beviltiškai prarasta: sūnaus rastą ir kvailokai parduotą perlą. Londono moterys gali įkvėpti žygdarbiams – kaip „Jūrų vilko“ mokslingoji, narsioji pakeleivė Mod. Arba slapta taupyti savo maistą, kad paskutiniąsias atsargas atiduotų vyrui, o pati kilniai mirtų badu (indėnė Pasuka, apsakymas „Moters ištvermė“).

Jei apie tikrąsias...

Žmoną Londonui dovanojo... laidotuvės. Besie (Besė) gedėjo mylimojo. Jackas ją guodė, nors ir pats troško paguodos: ką tik išsiskyrė su sužadėtine, nesuvokusią jo meninių ambicijų, linkėjusią ne kūrybinės rizikos, o patikimos, pastovios tarnybos.

Romantikos tarp Bessie ir Jacko lyg ir nebūta. Draugystės? Lyg ir taip.

Bessie buvo savarankiška. Ji privačiai mokė matematikos, pas savo mokytinius dažniausiai numindavo dviračiu. Geros, liūdnos akys, ereliška nosis, žila sruoga tamsiuose plaukuose, nepuošnūs, patogūs drabužiai – taip apie ją rašo biografai. Rami, ori, tiesi – toks buvo jos būdas. Ji tikėjo Jacku – neabejojo jo talentu nei iki vestuvių, nei neilgą santuokinį laikotarpį, nei po skyrybų.

Jiedu tuokėsi tyliai, be iškilmių, o į povestuvinę trijų dienų kelionę išvyko dviračiais.

Po trejų metų Mėnulio slėnyje, Sonomos apygardoje, Glen Elenos miestelyje vasarojo menininkų komuna. Kartu su ja – ir Londonų šeima: mama, tėtis, dvi dukros. Ten Londonas vasarotojams skaitė „Jūrų vilko“ rankraštį ir... ten jis pranešė žmonai, kad laikas skirtis.

Charmian Kittredge (Čamien Kitridž) – tai didžioji, karštoji Londono meilė. Jo žmona. Jo mūza. Jo rankraščių perrašinėtoja mašinėle. Galbūt ir redaktorė. Jo kelionių draugė – ne tik dviračiais, bet ir žirgais, laivais. Moteris, su kuria Londonas ryžosi paties statytu laivu apiplaukti pasaulį. Viso neapiplaukė, tačiau iki Havajų nukeliavo, o iš jų, ilgokai pailsėję, pasiekė ir Australiją.

Iki jųdviejų pažinties Charmian vertėsi savarankiškai. Šešias savaitės dienas dirbo sekretore ir... kaupė modernią (to meto moteriai pernelyg modernią) biblioteką. Skambino fortepijonu, dainavo, jodinėjo kalnuotomis vietovėmis – visai kaip vyras. Kažin ar kas nors ją yra vadinęs gražuole. Jausminga, temperamentinga, geisminga, viliojančia – taip. Sakytum, kuo tikriausia naujo – XX amžiaus moteris.

Bet... Ta moderni moteris retsykiais atrodė kuo tikriausia XIX amžiaus atstovė: mėgo tuščiai tauškėti, koketuoti, puoštis mezginiuotais kykais, rašyti salstelėjusius laiškus, dvelkiančius senų laikų sentimentais.

Ilgainiui jiedu apsigyvens Sonomoje, Glen Elenoje.

Ties pastaruoju vietovardžiu privalau stabtelti. Glen Elenas – taip jis vadinamas lietuviškai išleistose knygose. Bet jei miestelis kadaise įkurtas moters garbei, jei pavadintas jos vardu, tai, matyt, Elenu vadinti nedera?

Glen Elenoje – Jacko Londono ir Charmian Kittredege kapas.

Tačiau į kapus dar neskubėkime. Dar privalau atsakyti į kelis klausimus, itin rūpėjusius mano seminarų klausytojams.

Ar tikrai jis...

Taigi, klausimai du. Pirmasis: ar tikrai jis buvo alkoholikas? Antrasis: ar tikrai jis buvo socialistas?

Manoji karta įsivaizduoja, kad Londono ir alkoholizmą, ir socializmą gerokai sustiprino sovietų propaganda.

Deja. Ir pats Londonas, ir jo biografai liudija: alkoholio per neilgą savo gyvenimą jis išgėrė daug.

„Džonas Miežius, arba Prisiminimai apie alkoholį“ – tai skaudi, atvira Londono autobiografinė knyga. Jis pasakoja, kad alkoholis jam niekada nebuvo skanus. Kur kas labiau mėgo saldumynus. Didžiausia jaunystės laimė – atsinešti daug knygų iš bibliotekos, prisipirkti saldumynų, likti vienám laive. Saldumynus čiulpdavo ilgai, neskubėdamas, mėgaudamasis mažiausiu kąsneliu. Štai kokia buvo didžioji jaunojo jūreivio paslaptis...

Bet... „Visi keliai vedė į barą. Tūkstančiai takų, apipintų romantiškais nuotykiais, susikirsdavo bare ir iš ten pasklisdavo po visą pasaulį“, – rašo Londonas. Jis prisipažįsta norėjęs būti tikru vyru – bendrauti su savąja lytimi pagal to meto, tos vietos taisykles. Taigi, gerti būtina.

Gal keista, gal ne, bet vienintelė vieta, kurioje Londonas nepasigesdavo alkoholio – tai laivas. Jūra, vandenynas, jų paslaptys viliojo labiau, svaigino savaime.

Kas kita – sausuma, namai. Griežta, paties rašytojo sumanyta darbotvarkė sergėjo, neleido svaigintis rytais. Pirmąją taurę išlenkdavo tik pabaigęs savo kasdienį tūkstantį žodžių. Po pietų kelios taurės – kad apsvaigtų. Prieš vakarienę dar kelios – dėl nuotaikos.

Londonas lyg ir didžiuojasi, kad savo lovą visada rasdavo pats, kad niekada neprarasdavo atminties, kad sugebėdavo neprisigerti. Kita vertus, jaunas – dar nesulaukęs keturiasdešimties – prabyla apie ankstyvą savo senatvę: „Kojos nešioja mane nebe taip tvirtai kaip anksčiau, pašėlusio darbo ir orgijų laikais, kai nekreipdavau dėmesio į patemptas sausgysles, trūkusius raumenis ir išnarintus sąnarius. Niekada nebegalėsiu suptis svaiginančiame aukštyje, viena ranka laikydamasis už lyno ir išdidžiai manydamas, kad esu stipresnis už pasiutusią nakties audrą. Niekada nebegalėsiu bėgti paskui šunų kinkinį po bekraštes Arktikos platybes“.

Paskui kinkinį Londonas, suprantama, nebėgo. Tačiau parašė priešmirtinį šedevrą – sakytum, giesmę ar odę senatvei. Tai apsakymas „Kaip senovės argonautai“ – pasakojimas apie senelį Tarvoterį, keliantį rūpesčių šeimai: jis senas, jis labai senas, o tebesvajoja apie tolimus kraštus, keliones. Pasak jo vaikų, jau senelių, jis tiesiog iškvaišęs. Iškvaišėlis pabėga iš namų – iškeliauja į Klondaiką. Suprantama, kad aukso ieškotojams kelia pašaipą, ilgainiui perauganačią į pagarbą. Jis – senas sumanus vilkas, jis tiek visko išmano.

O kaip socializmas?

Taip, Londonas tikrai buvo veiklus socialistų partijos narys, niekada neskatinęs užgrobti kapitalistų turto. Jis visada norėjo lygių teisių, jis buvo didis išnaudojimo priešas.

Paradoksas: socialistas tapo žemvaldžiu. Glen Elenoje jis stengėsi diegti kitokį, jo manymu, pažangų ūkininkavimą – be trąšų augino vikius, avižas, veisė žirgus, o dar sumanė pasistatyti prašmatnų būstą – Vilko namą.

Nei samdiniai, nei kaimynai Vilko poreikių nesuprato. Manė, kad tai turtingo rašytojo įnoriai.

Kodėl sudegė Vilko namas? Sudegė tą naktį, kai visi darbai buvo baigti – beliko įsikraustyti. Manoma, kad kalti terpentinu permirkę skudurai. Darbininkai, blizginę kambarius, tuos skudurus paliko sumestus, jie užsiliepsnojo patys.

Gal taip, gal kitaip. Mįslės ir paslaptys lydėjo Londoną nuo gimimo iki mirties.

Kalėjimas tampa namais, jei tik turi raktą

Šią frazę ištarė ne Londonas, o jo bičiulis poetas Sterlingas. Tas bohemiškų nuotykių draugas, tas atidus pašnekovas, tas geranoriškas Londono kritikas visada turėjo nuodų, taigi – raktą, kuris pagelbės bet kurią akimirką iškeliauti iš šio pasaulio.

Būtent Sterlingas praminė Londoną Vilku. Kalifornijos menininkų bohema gražuolį Sterlingą vadino Graiku.

Londono sveikata silpo. Siužetai seko. Havajų ciklas neprilygo šiaurės apsakymams, rafinuotas ir moralizuojantis romanas „Mėnulio slėnis“ nesujaudino nei skaitytojų, nei bičiulių, nei kritikų – nebuvo jame „Baltosios ilties“ skausmo, nevilties, ryžto.

Siužetus Londonas retsykiais pirkdavo. Netoli jo namų dažnokai būriuodavosi valkatos, laikantys Londoną saviškiu – juk ir jis bastėsi po visą žemyną, tad kodėl nepaprašius paramos? Parama pasireikšdavo ir tokiu būdu: tu man istoriją, aš tau pinigus. Vieną kitą siužetą pirko iš Sinclairio (Sinklerio), Lietuvoje gerai žinomo romano „Džiunglės“ autoriaus. Itin atidžiai Londonas skaitė laikraščius – ieškojo juose viliojančių istorijų.

1916 metų liepą Londonas, nors ir labai ligotas, dar lankė valstybinę mugę Sakramente – juk turėjo daugybę planų savo ūkyje.

Lapkričio mėnesį jis laimėjo bylą teisme, iškeltą jam dėl užtvankos. Ta proga pakvietė kaimynus, pralošusius teismą, susitaikymo pusryčių. Aprodė užtvanką, ir visi sutiko, kad kaimynų ūkiams ji nepakenks.

O dar Londonas planavo nukeliauti į Niujorką, dar norėjo įsigyti kelis žemės sklypus, dar kvietė paplaukioti laiveliu po Merito ežerą abi dukras ir jų mamą Bessie.

Merdintį Londoną jo kambaryje rado įseserė Eliza. Rado ir morfijaus tuščią buteliuką, ir švirkštą. Mes nežinome ir niekada nesužinosime, ar morfijus gelbėjo nuo inkstų ligos nepakeliamų skausmų, ar...

Jack London's Rendezvous – pasimatymas su Jacku Londonu. Taip dabar vadinamas baras, kuriame narsusis jūreivis ėjo gyvenimo mokslus, patirdamas pirmąsias svarbias progas. Baras, kuriame mielai apsilankyčiau.

Kita vertus, prisimindami Londoną galime sučiulpti kuo paprasčiausią ledinuką – lėtai, skanaudami ir apmąstydami seniai praėjusias aukso ieškotojų dienas. Ne tik jas. Ir aukso gyslas, kurios ne taip jau toli nuo mūsų.

Gintarė ADOMAITYTĖ

Elvina BAUŽAITĖ

SMUIKO SIELOS LEGENDA

Pokalbis su muzikologu Viktoru Gerulaičiu

Kultūros straipsnių publicistė Elvina BAUŽAITĖ kalbina muzikologą Viktorą GERULAITĮ apie smuiko virtuozą, genijų Niccolò PAGANINI (1782–1840), jo talentą, buitį ir būtį amžinybės šviesoje, kurioje stygos, rodos, ir dabar tebeskamba...

THE LEGEND OF THE VIOLIN'S SOUL

The publicist for cultural articles Elvina BAUŽAITĖ interviews the musicologist Viktoras GERULAITIS about the violin genius Niccolò PAGANINI (1782–1840) and his talent, an existence in the light of eternity where the strings still twang.

Niccolò Paganini. XIX a. pirmoji pusė. Litografija.
Bibliothèque nationale de France

Italijoje, Genujoje, Juodos Katės skersgatvyje (*Paso di Gata Mora*), 38 numeriu pažymėtame name 1782 metais gyvenimą pradėjo italų altininkas, gitaristas, smuikininkas ir kompozitorius, kurio pavardė veikiausiai kiekvienam žinoma, bent jau girdėta kaip smuiko virtuozo, – Niccolò Paganini. Nors dėl gimimo datos ir šiandien tebediskutuojama, bet vis dėlto 2017-ieji laikyti 235-osiomis Paganini gimimo metinėmis. Metams prabėgus, o sukakčiai Lietuvoje tarsi likus nepastebėtai, verta prisiminti ar iš arčiau pažinti šią muzikos pasaulio Asmenybę. Tai siūlo atsitiktinai, o gal ir ne, muziko gyvenimą ženklinantys, jį savotiškai ribojantys septynetai: be matomo gimimo metuose, datoje pratęsia ir diena – spalio 27-oji, taip pat mirties diena – 1840-ųjų gegužės 27-oji, dargi išgyventi 57-eri metai. Vadintas muzikos kentauru (Marija Tibaldi KJEZA [Maria Tibaldi Chiesa]. Paganinis. Iš italų kalbos vertė Algimantas Gudaitis. Vilnius: Vyturys, 1990, p. 367; toliau cituojant nurodomas šios knygos tik puslapis – *red.*), apsigimusiu „garsų meno fanatiku“ (p. 227), „unikaliu smuikininku kūrėju“ (p. 337) ir smuiko siela, virtuozu genijumi, lydėtu paties velnio... Įdomu, ar sugebėjo kas jam prilygti? Mąstoma šiandien, prabėgus dviem amžiams...

Pašnekovas apie Niccolò Paganini – ypatingas. Koncertų, radijo ir televizijos laidų vedėjas, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos docentas, muzikologas Viktoras Gerulaitis, kuriam ne tik muzikos garsai, juos įprasminantys terminai ir rašmenys, sugulę partitūrose ir išskambantys koncertų salėse, bet ir kūrėjų, atlikėjų asmenybės – gerai žinoma. Tai byloja šešių knygų autorystė: „Muzikos stilių raida: istorinė apybraiža“ (1994), už kurią skirta LR švietimo ministerijos premija, „Juozas Domarkas. Orkestro byla“ (2010), „Pavėsinėje su Richardu Wagneriu. Neišgalvotos muzikos istorijos“ (2011), „Noveletės“ (2012), „Kupė su Johannu Straussu. Neišgalvotos muzikos istorijos“ (2013), „Virgilijus Noreika: Ir kur benueičiau...“ (2015).

Šis muzikos ekspertas tarytum asmeniškai pažįsta, rodos, yra amžininkas, visai nesvarbu, kurioj epochoj gyvenusio muziko, iš pašalės stebėjęs, gal net bičiuliavęsis su ne vienu jų, ir netgi artimai. Todėl klausytojas, buvęs vakarą koncertų salėje, ar skaitantis knygą patiria ir muzikos meno malonumą, ir nukeliauja į garsų kūrybos, jos istorijos pasaulį. Taigi Viktoro Gerulaičio minčių, grįstų žinojimu, patirtimi ir pajautimu, tėkmėje kaip reflektavime ir kaip asmeniškame pokalbyje, klausimus sugestijuojant Tibaldi Chiesos parašytai muziko biografijai, skleidžiasi Niccolò Paganini – smuiko meno – legenda. Anot pašnekovo – „Mitai ir tikrovė taip susipynė (buvo supinti), kad apie N. Paganini gal belieka turėti savo nuomonę. Be abejo, visos esamos ir būsimos žinios apie jį visą laiką turi būti šalia. O mitai puošia tikrovę“.

Talentas realiame gyvenime

Elvina Baužaitė. Maria Tibaldi Chiesa rašo, jog motina Tereza Paganini „pastebėjo, kad jos vaikelis net išsižiojęs klausosi, kaip skamba varpai ir kaip tėvas džyrina smuiku ar tirlina mandolina <...>. Antonijus (tėvas – E.B.*) irgi matė, kokį įspūdį daro muzika sūneliui, pastebėjo puikią jo klausą <...>, vylęsis, kad jo svajones įgyvendins sūnus <...>" (p. 7). Prigimtinį artumą muzikai, talentą argumentuoja žinutė laikraščio „Avvisi" 1794 m. gegužės 31 d. numeryje: „Pirmadienį, gegužės 26 dieną, Šv. Pilypo bažnyčioje kanauninkas Džakomas Čepolina (Giaccomo Cepollina) laikė mišias, pritariant rinktinei instrumentinei ir vokalinei muzikai. Visus sužavėjo nuostabus koncertas, kurį virtuoziškai atliko vienuolikos metų berniukas, ponas Nikolas Paganinis <...>" (p. 11).*

Amžinas klausimas – kas yra tas talentas, juk Paganini tekę „dirbti be atvangos, daugelį valandų iš eilės mokytis teisingai laikyti vaikišką smuikelį ant kairiojo peties, pasmakrėje <...> ir kantriai iš naujo kartoti elementarius pratimus" (p. 8). Muziko prisipažinta: „Buvau galvą pametęs dėl smuiko ir mokiausi be atvangos..." (p. 5). Dėmesį telkdamas į smuiko virtuozo asmenybę, jo istoriją, kaip Jūs nusakytumėte talentą – kas tai yra? Prigimtinė dovana, kuriai tereikia leisti pasirodyti, išsiskleisti, ar įgimta valia uoliai dirbti, be laiko, be savisaugos ribų: „Kad pasiektų užsibrėžtą tikslą, įkoptų į svaiginančias šlovės aukštumas, Nikolas grieždavo aštuonias, dešimt, dvylika valandų per dieną. Tik visiškai nusikamavęs, leisgyvis krisdavo į lovą. Jis visada mėgo kraštutinumus" (p. 23).

Viktoras Gerulaitis. Talentas... Turbūt yra trys menininko lygiai: gabus, talentas, genijus. Pirmųjų – šimtai tūkstančių, antrųjų – šimtai, trečiųjų – vienetai. Jeigu išgyvena, genijai visada „įvyksta", talentai – dažniausiai, gabieji – nebūtinai. Esu įsitikinęs, kad visi trys yra Dievo (iš aukščiau) ir genų (iš gimdytojų) duoti. Bet. Žinokime: genijus tiesiog negali nedirbti, kasdien, kas minutę – visą laiką. Talentas tai gali daryti su pertraukom. Gabus gali net dykinėti. Todėl daugybė gabių „lieka už borto". Jie tiesiog „neišsipildo" kaip menininkai. Kitaip tariant, genijus yra prigimtinė dovana su įgimta valia kurti it apsėstam, būti iš prigimties žingeidžiam, novatoriškam, revoliucingam, savitam ir t. t. Ir visi tėvai – mylintys ar prievartininkai, įžvalgūs mokytojai, geranoriški globėjai ir pan. – čia, man atrodo, tik trečiaeiliai dalykai. Žinoma, visada geriau turėti tokį tėvą ir motiną kaip Wolfgangas Amadeus, o ne Ludwigas van Beethovenas ar Niccolò Paganini. Bet iš esmės tai nieko nekeičia. Jokie tėvai ir jokie mokytojai genijaus nesutveria. Tačiau gabumams gali turėti įtakos. Paistalai apie 99 procentus darbo ir vieną procentą talento ir tėra materialistų paistalai.

Genijaus būvis yra nenutrūkstamas meninis aktas. To akto viduje išsitenka ir visa genijaus būtis ir buitis. Su visa kuo gražiu ir bjauriu jose paprastam žmogui.

Ir dar, visai pritariu Wolfgangui Goethe'i, – yra trys kūrybos „būviai": tiesiog pamėgdžiojimas, susirastoji maniera ir susikurtasis stilius. Jie man ir atitinka menininko „pajėgumus" pagal „rangą": gabus turi įgimtą savybę pamėgdžioti, talentas – manierą, genijus – stilių. Tegu tai ir kiek sąlygiška...

Bet galbūt Aukščiausiasis numatė, kad genijus yra pasiryžęs tapti Antžmogiu? Todėl „apsidraudė": Mozartas gyveno tik 35 metus, Beethovenas buvo apkurtintas, o Paganini – jam pasiųsta kone visos jo meto ligos... Nors jam „buvo leista" puikiausiai koncertuoti choleros apimtuose Paryžiuje ir Londone... Beje, sakydamas „Paganini – genijus", galvoju apie jį pirmiausia kaip apie smuikininką...

Vis dėlto šeima. Sklando legenda apie negailestingąjį tėvą Antonijų, kuris „versdavo dirbti, ištisas valandas kartoti nuobodžiausius pratimus <...>" (p. 9). Tačiau jei ne jis, kas tada? Vargu ar virtuozas būtų išskleidęs savo talentą be tėvo, kuris, pajutęs, „kad negali sūnaus išmokyti nieko naujo", greitai nusprendė jį „atiduoti geram mokytojui, kuris padėtų rimtus pagrindus tolimesnei, muziko, karjerai. Tasai mokytojas buvo puikus smuikininkas Džovanis Červetas (Giovanni Servetto)" (p. 9). Kaip Jūs regite Paganini šeimą, kurioje augo iš viso penki vaikai, nes pirmagimis mirė išgyvenęs vos keletą dienų? Ar muzikos pasaulio istorijos kontekste Paganini gyvenimas jauname amžiuje labiau įprastas ar išskirtinis?

Kaip visų genijų, taip ir Paganini gyvenimas visuose amžiaus tarpsniuose nebuvo įprastinis. Tačiau šeima gal mažiausiai čia kuo dėta. Nebent mamos sapnas. Bet štai katalepsijos priepuolis... Kūdikis gimė silpnas, liguistas (visai kaip Mozartukas). Trapumą ir subtiliausią jautrumą sau ir pasauliui galėjo paveldėti iš motinos – egzaltuotos ir sentimentalios. O atkaklumą, temperamentą, nežabotą energiją – iš tėvo, praktiško, apskaičiuojančio prekybos agento ir žmonių psichologiją išmanančio lošėjo. Ne visai tradicinė šeimynėlė. Taip, Niccolò neturėjo tradicinės (turtingos ar skurdžios) vaikystės. Nusivylęs (!), kad pirmasis sūnus Karlas nedžiugino smuiko reikaluose, tėvas ėmėsi prievartos jaunesniojo atžvilgiu. Bet ar tos prievartos reikėjo? Gamta ar Kažkas iš karto apdovanojo vaiką nepaprastai aštria klausa – kraštutinai (menki mirtingųjų žodeliai – būdvardėliai) jautria, nervinga. Bet tokią turėjo net Piotras Čaikovskis, kurį muzikos garsai irgi atvesdavo iki isterijos, kaip Niccolò iki mėšlungių ir nualpimo. Ką čia gydytojai! Neįprastas imlumas, antžmogiškas jautrumas ir pagavumas, sugebėjimas visa esybe – fizika ir psichika – jausti garso gimsmą ir išblėsimą, – juk tai kitoks laiko ir erdvės pojūtis! Akimirksniu vykstanti skambančio pasaulio analizė! Taigi iš prigimties vidinis buvimas muzikoje. Ką čia gali pridurti tėvas despotas ar geriausias geraširdis mokytojas? Lygiai kaip aplinka, kultūrinis kontekstas? Gal šiek tiek. Tačiau ko? Na, padaryti iš žmogučio vunderkindą, kuris paskui sustoja, nes nėra gavęs „iš aukščiau".

Čia iškalbingas yra Johanno Sebastiano Bacho pavyzdys. Jis gimė ir augo tamsioje provincijoje, kurios kultūrinė aplinka – tokia pat provinciali, skurdi visom reikšmėm. Kas buvo XVIII amžiaus Vokietija? Tokios nė nebuvo! Vien mažos kreivos kunigaikštystės su savo didesniais ar mažesniais despotukais ir jų užgaidomis. Žemės, miestukai, nuniokoti Trisdešimtmečio karo. Koks ten dar kultūrinis kontekstas... Genuja – visai kas kita. Na ir kas? Gūdi tamsuoliška provincija nesužlugdė Bacho genijaus, prašmatni Genuja netrukdė smuikininkui Paganini. Pirmasis neturėjo jokių mecenatų, vien bažnyčios jungą, antrasis nestokojo valdžių, mecenatų palankumo... Ir t. t.

Paganiniai nebuvo prastuomenės šeima. Jie – netgi gal kiek pasiturinti šeima. Turėti butą mieste ir namuką su daržu priemiestyje – labai šis tas. Bet talentingam menininkui, juoba genijui visai neprivalu gimti gražioje pasiturinčioje ar meniškoje šeimoje. Taip, graži šeima visada yra privalumas buičiai. Bet buitis taip menkai veikia menininką. Daugybės kompo-

zitorių likimai tai rodo (Franzas Josephas Haydnas, Franzas Schubertas, Giuseppe Verdi...).

Mūsų akimis XVIII amžiaus žmonės gyveno pasibaisėtinomis sąlygomis: jokių „patogumų“, beveik jokios higienos, amžinos palydovės ligos, epidemijos... Gimdymai dažni, mirtys – tokios pat, todėl jos nebuvo tragedija. Gimdydavo vieno kambarėlio su virtuve butelyje, ir ten kažkokiu būdu išsitekdavo šešiese ir daugiau (Schubertas – dvyliktas vaikas šeimoje...). Tai, kad išgyvendavo ir tapdavo Mozartu, Paganini – dažnai atrodė tiesiog atsitiktinumas (nors gal viską reguliuoja Kažkas?). Beje, tebesiginčijama, ar Niccolò buvo antras, ar trečias vaikas...

Yra daug atvejų (Paganini – ne išimtis), kai ypač mylima motina. Ir dažni konfliktai su tėvu (Beethovenas, Schubertas...). Motina – moteris, tėvas – vyras. Ar tai nereiškia tiesiog *libido*? Be to, ar tikrai taip mylima motina, sesuo, dar kas, ar tai yra labiau menininkų pareiškimai apie meilę (motinai, seseriai, dar kam)? Ar tai nėra tik egoistinė savęs paties meilė, traktuojama kaip meilė motinai? Beje, Hectorą Berliozą motina prakeikė, atrodo, du kartus...

„Normalaus“ žmogaus požiūriu menininkas – nežabotas egoistas. Ir jo meilė kam nors negali būti kitokia, kaip vien egoistinė. Ir tik paskui – visokia kitokia: beprotiška, pasiaukojanti, aistringa, graudulinga, graži, švelni ir su visais kitais būdvardžiais.

Veikmės ir įtakos

Užsiminėte apie Genują, kurios, Tibaldi Chiesos žodžiais, XVIII amžiuje „<...> muzikinė aplinka turėjo tvirtą kultūrinį pagrindą ir buvo labai palanki jaunojo genijaus raidai“ (p. 11). Ką reiškia tų dienų sąlygomis tvirtas kultūrinis pagrindas, palankumas jaunojo genijaus raidai?

Taip, Genuja daro didelį įspūdį... Ji – tarsi didingas amfiteatras ant plačios įlankos kranto... Laiko pažymėti jos akmenys, marmurinės statulos, dvarai, antikos paminklai. Genuja – vienas seniausių Italijos miestų. Ji turi savo dvasią... Jūrininkų, Kristupo Kolumbo, prekybos ir kultūros. Tai – kartu. Kai teko laimė pabūti joje pusdienį – nesijaučiau svetimas... Bet supranti, jog tai vis dėlto ne Florencija ir ne Venecija. XVIII amžiuje Genujoje buvo ne tik du operos teatrai, bet ir Antoni Stradivari tradicijas tęsiantys smuiko meistrai. Uostas niekada nėra vienalytis. Kaip ir jo piliečiai bei pašaliečiai.

Žvelgiant plačiau, XVIII amžiaus Italija ir Prancūzija – kokia tai kultūrinė terpė, turint galvoje politines aplinkybes, kurios visada daugiau ar mažiau veikia meno sritį? Netgi Niccolò Paganini turėjo mecenatą – markizą Gianną Carlą di Negrą (p. 18), taip pat daugelio kilmingų valdžios atstovų palankumą, – malonėkite sugretinti su dabartimi.

Taip, kartais (?) Kažkas pasiunčia genijams (vidutinybės – patys ir daug dažniau susiranda) rėmėjų, globotojų... Giannas Carlas di Negras, be abejo, buvo toks. Jis padėjo pradėti skleist garsą apie jaunąjį virtuozą Italijai ir Europai. Ir tai buvo gal svarbiausia...

Niccolò Paganini buvo pirmasis koncertuojantis virtuozas, pasirašęs sutartį (kontraktą) su privačiu verslininku. Jis gavo atitinkamą honorarą ir įsipareigojo dalyvauti koncertuose, rengiamuose jo vadybininko. Su tokiais koncertais apkeliavo didesniąją dalį Prancūzijos, Belgijos, Olandijos, Anglijos, Škotijos ir Airijos. Tuo padėjo pagrindus šiuolaikinei koncertinei industrijai. Juo netrukus pasekė Ferenzas Lisztas. Taip nuo 1831 metų artisto talentas tapo pinigų darymo priemone. Ar būti tokia „priemone“ buvo lengva? Kai po keturiasdešimties metų didis pianistas Antonas Rubinšteinas su kitu didžiu XIX amžiaus smuikininku Henryku Wieniawskiu pagal sutartį koncertavo JAV, patyrė tokį barbarišką vadybininko (antreprenerio) išnaudojimą, kad vėliau tik atsiduso: „Čia jau nebėra vietos menui, – tai grynai fabrikinis darbas: pavirstì kažkokiu automatiniu instrumentu; artistas praranda bet kokią savigarbą, jis prapuola“.

Taigi nuo XIX amžiaus juo toliau, juo labiau meno funkcionavimą ir kūrybos reikalus į savo rankas ima vadybininkai ir leidėjai. Šiandien jie yra absoliučiai uzurpavę meno būtį, ją kiek įmanoma sukomercinę. Jie, ko gera, daug baisiau už bet kokį despotą tėvą lemia, kas „bus“ talentingas, o kas liks už borto. Tai baisesnė situacija, nei kada buvo. Josephas Haydnas – Esterhazių muzikinis liokajus – atrodo tikras gėris. 1996 metais išėjo iškalbinga anglų žurnalisto, sociologo, prodiuserio, žmogaus, puikiai išmanančio muzikos pasaulio užkulisius, Normano Lebrechto knyga „Kas nužudė klasikinę muziką“ („When the music stops“, rusiškas vertimas 2006), o 2009-aisiais – jos tęsinys „Maestro, šedevrai ir beprotystė“ („Maestros, Masteroieces & Madness“, rusiškas vertimas tais pačiais metais). Šios knygos prilygo bombos sprogimui ir atskleidė liūdną, labai dramatišką „vaizdelį“.

Nors ir koks unikalus, kiekvienas muzikas yra supamas muzikos tradicijų, pažįsta ir žino jos paveldą: „Dar paauglys Paganinis buvo gerai išstudijavęs daugelio smuiko meistrų kūrinius. <...> jis ne tik tęs puikias italų smuiko mokyklos tradicijas, bet ir pakeis jas, atnaujins. Paganinis laikysis klasikinės linijos, tačiau taip kaip jo pirmtakai nekurs ir negrieš“ (p. 17). Kokias įtakas Jūs, klausydamasis Paganini muzikos, girdite?

Paganini – ryškus romantizmo stiliaus atstovas. Nežinau, ar galima kalbėti apie kieno nors įtakas jo grojimui ir kūrybai. Nebent pirmtakų, iš kurių ryškiausias – Giuseppe Tartini. Žinoma, kelią jam „išvalė“ didieji XVIII amžiaus smuiko talentai Arcangelas Corelli, Antonio Vivaldi, Pietras Locatelli.

Užtat Paganini poveikis Lisztui, Schumannui, Chopinui, Berliozui, jau nekalbant apie XIX a. antrosios pusės smuikininkus iki pat mūsų dienų – milžiniškas. Paganini menas turėjo įtakos XIX a. ketvirtajame dešimtmetyje įvykusiam perversmui ir fortepijono bei orkestro mene. Tik Paganini poveikio dėka gimė Chopino „Etiudai“; Liszto „Transcendentiniai etiudai“ ir virtuoziškos transkripcijos, apskritai virtuoziškumas; net Berliozo *scherzo* „Fėja Meb“ iš draminės simfonijos „Romeo ir Julija“ ir t. t.

Saviraiškos laisvė

Niccolò Paganini, dar būdamas vaikas, mokėsi griežti ir iš karto ėmėsi kurti, parašė „sudėtingą sonatą smuikui ir daugiau sunkiai įkandamų dalykų, kuriuos pats lengvai atlikdavo“ (p. 10). Albert'o Jarosi, skirsčiusio smuikininkus į kompozitorius smuikininkus, atlikėjus smuikininkus ir smuikininkus kompozitorius, teigusio, jog „<...> šiandien atrodo, kad visi smuikininkai kompozitoriai bejėgiai – Niccolò Paganini išskirtas kaip galintis atlikti viską, ko įsigeidžia neribota jo fantazija, nes instrumentas jam atskleidė didžiausias savo paslaptis. Tai, kas kitiems neįmanoma, jam tėra vieni juokai. Šia prasme jis

tarp smuikininkų turi ypatingą vietą <...>. Paganinis unikalus 'smuikininkas kūrėjas', gebąs pagroti savo kompozicijas taip virtuoziškai, kad publika nebeskiria kūrinio nuo paties atlikėjo ir jo vaizduotės" (p. 336–337). Kaip žymi Tibaldi Chiesa, „Paganinis jautė, kad kuo geriausiai save išreikš, bus pačiu savimi, pasieks svaiginančias meno viršūnes tik tada, kai pats ir kurs, ir grieš, ką sukūręs" (p. 17). Ištraukos suponuoja Paganini buvus dualų muziką – kūrėją ir atlikėją. Kompozitorius, muzikos kritikas Robertas Schumannas, išstudijavęs 24 Kapričus, kai kuriuos jų pritaikęs fortepijonui, netgi teigė: „Paganinis turi vertinti save labiau kaip kompozitorių negu kaip genialų virtuozą. Nors dabar jo kūryboje galima su kai kuo ir nesutikti, tačiau kapričuose smuikui (kokie jie gaivūs, kokie lengvi nuo pradžios iki galo!) žėri tiek deimančiukų, kad fortepijonas galėtų tik paryškinti jų spindėjimą, o ne nustelbt jį" (p. 175). Įdomu žinoti Jūsų nuomonę: Niccolò Paganini – labiau kūrėjas ar atlikėjas? Kas jo talento ašis – perteikti jau parašytą muziką ar kurti ją tiesiog iš pat karto griežiant?

Be abejo, Paganini – žymiausias italų XIX amžiaus pirmosios pusės instrumentinės muzikos kompozitorius. Kiti – Vincenzas Bellini, Gioaccinas Rossini, Gaetanas Donizetti – visą dėmesį skyrė operai. Nors Schumannas Paganini – kompozitorių vertina labiau nei atlikėją, su tuo nesutikčiau. Be abejo, smuiko muzikoje jis neprilygstamas kompozitorius, bet kalbama labiau apie stulbinamas technikos novatoriškumu kompozicijas. Paganini – vienintelis visų laikų atlikėjas, kurio techninius išradimus, triukus stengėsi perteikti kitais instrumentais, visų pirma fortepijonu, dviem fortepijonais (Witoldas Lutosławskis), simfoniniu orkestru ne tik XIX, bet ir XX amžiaus kompozitoriai: netiesioginę įtaką galima justi Sergejaus Prokofjevo Pirmajame koncerte smuikui ir orkestrui, Karolio Szymanowskio „Mituose" smuikui ir fortepijonui, Maurice'o Ravelio koncertinėje fantazijoje „Čigonė" ir kt. Jau nekalbu apie smuikininkų – virtuozų Henryko Wieniawskio, Pablo de Sarasate's, Fritzo Kreislerio – kūrybą. Bet dar yra idėjos, tematika, muzikinės kalbos visuma, formos, muzikos plėtojimo ir kiti kūrybos dalykai. O čia matome vyraujant variacijų žanrą (beje, romantikams labai būdingą) bei koncertus. Šie ir „Kapričai" – vertingiausia kūrybos dalis. Tiesą pasakius, būtent „Kapričai" yra tas kūrinys, kuriame visų išvardytų priemonių darna stačiai tobula. „Kapričai" – stebuklas. Jie – įrodymas, kad Paganini – kompozitorius turėjo stulbinantį potencialą.

Bet Paganini visų pirma yra naujo romantinio atlikimo stiliaus pradininkas ir sukūrėjas. Fenomenali jo technika peržengė visas ligtolines smuiko meno normas. Tad kūryba ir atlikimas čia yra viena. „Man kurti ėjosi anaiptol ne taip lengvai, kaip kam nors atrodo. Pagrindinis uždavinys kūryboje man yra įvairovė ir vieningumas (*Varieta e Unita in Arte*), o tai apjungti sunku. Mano muzika visiškai savita, ir užrašyti ją nelengva. Publika iš manęs laukia ko nors neįprasto, pritrenkiamo ir nori didelių pjesių. Jos reikalauja ilgų apmąstymų ir svarstymų prieš imantis jas užrašyti", – teigė Paganini. Ir štai dar vienas labai išraiškingas ir tikslus savo komponavimo principo apibūdinimas: „Man svarbiausia melodijos žavesys, ir tik paskui aš nuoširdžiai gerbiu Mozartą ir Beethoveną..." Felixas Mendelssohnas tvirtino, kad Paganini niekada taip nejaudindavo, kaip griežimas paprastas, tyras, švelnias ir liūdnas melodijas. Tačiau tos žavios jo melodijos juk „inkrustuotos" į didžiulio temperamento, pabrėžtinos ekspresijos, stebinamai turtingų emocinių atspalvių, naujų techninių priemonių ir naujų tembrinių efektų jūrą. Be to, amžininkai savo straipsniuose dažnai kalba apie Paganini smuiko garsą. Jis buvęs neapsakomai gražus, jausmingas, tartum gyvo žmogaus balsas.

Taigi Niccolò Paganini buvo didis kompozitorius. Jo kūriniai labiausiai ir žavi plastiška, daininga melodika, drąsiomis moduliacijomis ir tokia pat novatoriška faktūra bei technika.

„Kapričai" yra absoliučiai unikalus kūrinys, tačiau tiesa ir tai, kad Paganini sukūrė naują romantinį koncertą ir išplėtė smuiko repertuarą, iki jo besitenkinusį tik senovinėmis sonatomis ir koncertais.

Be abejo, jo talento ašis – muziką kurti išsyk – nuo pirmosios akimirkos ėmusis griežti. Bet kas žino, kiek tai buvo ruošiama jo smegenyse iki „čia ir dabar"?

Paganini karjera truko „lygiai keturiasdešimt metų, nuo pirmųjų koncertų Lombardijoje ir Toskanoje, kur jis gastroliavo 1797-aisiais kartu su tėvu" (p. 290). Kaip Jūs nusakytumėte Paganini muzikinį kelią: tiesus – vingiuotas, atveriantis jo talentą, ar vis dėlto per mažai galimybių būta, per mažai jų išnaudota gyvam esant?

Manau, Paganini kelias tiesus, bet su man nesuvokiamu „didžiuoju sprogimu" to kelio pradžioje – „Kapričais". Devyniolikmečio šedevras, kurio jis nebepranoko... Nuolatiniai koncertai tikriausiai trukdė kompozitoriaus skleidimuisi. Buvo priverstas ar darė tai savo nuožiūra – tenkintis kompozicijomis, kuriose daug efektų ir išorinio blizgesio.

Kūrybos palikimas

Aptarus asmenybę, talento skleistį, derėtų atidžiau pažvelgti į kūrybą. 1908 metais Švietimo ministerijos sudaryta speciali komisija vertino Niccolò Paganini muzikinį palikimą – 86 muzikinių autografų katalogą, išleistą 1903 metais (p. 332). Jame – kūrinys „Raganos", nepaprastai išgarsėjęs, nes, anot Chiesos, „labiausiai iš visų atitiko maestro asmenybę ir charakterį" (p. 64–65). Veikalo sukūrimą įkvėpė Franzo Xavero Süssmayero baletas „Benevento riešutmedis". Jame pasinaudota liaudies legenda apie seną stebuklingą riešutmedį – nux maga*, aplink kurį raganos naktimis šokdavusios ratelį. 1831 metais „La Scaloje" Paganini matė spektaklio premjerą, ir, Chiesos žodžiais, „linkusią į groteską jo vaizduotę apstulbino pragariško šokio scena. Parėjęs namo, kol neišblėso įspūdis, jis parašė „Raganas". Kaip Jūs komentuotumėte šį kūrinį, kiek raganiškumo jame? Jūsų nuomone, tasai raganiškumas įkvėptas baleto, o gal Paganini vidaus, jo esaties išrašytas?*

„Raganas" išoriškai tikrai inspiravo baleto efektingas raganų šokis. Bet Jūs teisi žvelgdama giliau. Be to, reikia neužmiršti, kad „raganiškumas", „šėtoniškumas" – romantizmo ypač puoselėtos alegorijos ir simboliai (Berliozas, Lisztas, Verdi...), kaip ir negalima užmiršti „preromantiko" Tartini „Velnio trelių". „Raganos" iškart sulaukė triuškinančios sėkmės ir dėl savo meninės įtaigos, ir dėl čia pasitelktų visiškai naujų smuiko meno raiškos priemonių. Pavyzdžiui, orkestro įžangoje jis panaudoja retą grojimą *ponticello* (prie ramstelio) *tremolo* štrichu, sukuriantį paslaptingą foną. Arba pirmųjų trijų išties demoniškų variacijų muzika, pagrįsta sudėtingomis dvigubų ir trigubų akordų kombinacijomis pirmojoje, kairės

rankos *pizzicato* derėjimą su flažoletais antrojoje ir griežimą ketvirta styga su fantastiškais dvigubų flažoletų skambesiais – trečiojoje... O kaip finale audra pavirsta tarantela ir veržliam skriejime jungiasi pasažai, dvigubos natos, griežimas ketvirta styga ir flažoletai!.. Tikras romantizmo muzikos sūkurys! Šis kūrinys taip atitinka Paganini – novatorių ir legendas apie jį, kad pati publika suteikė jam simbolišką reikšmę. Kita vertus, variacijų tema ne tik ne „raganiška“, o tarsi nužengusi iš romantinių baletų „Žizel“ ar „Silfidžių“... Lyg kokios „užburtos mergelės“ meninis vaizdas. Išeitų, kad visas „raganizmas“ ne melodikoje, o stulbinančioje variacijų technikoje.

Beje, recenzija apie koncertą „La Scaloje“, pasirodžiusi „Leipcigo muzikos laikraštyje“, supažindino Europą su Paganini. Tad „Raganos“ tapo tikrai „raganiškai pranašiškos“.

Korespondentas rašė: „Italų virtuozas, be abejo, yra pirmasis ir didžiausias smuikininkas pasaulyje. Jo griežimas išties nesuvokiamas. Visokie pasažai, šuoliai ir dvigubos natos jo smuiku skamba taip neprilygstamai, kaip jokio kito smuikininko. Jis griežia tik jam vienam būdinga aplikatūra (pirštuote) dviejų, trijų, keturių balsų slinktis, imituoja daugelį pučiamųjų instrumentų; griežia chromatines gamas pačioje aukščiausioje pozicijoje prie pat ramstelio taip dažnai, kad tai atrodo visiškai neįtikėtina. Jis pritrenkia griežda mas pačias sudėtingiausias frazes viena styga ir tuo pat metu tarsi juokaudamas kita – *pizzicato*, dar akompanuodamas bosiniais garsais taip, jog sukelia įspūdį, kad groja keli instrumentai... Ypač didelės sėkmės susilaukė jo variacijos, vadinamos ‘Raganomis’“.

Tikrai geresnio pristatymo vargu ar buvo galima tikėtis. Ir dar visuotinai Europoje žinomame vokiškame laikraštyje! Ir dar apie italą!

Op. 11 – „Amžinasis judėjimas“ (Moto perpetuo) – *smuikui ir orkestrui, vienas garsiausių Paganini kūrinių (p. 350). Pasidalinkite su skaitytojais komentaru, savąja kūrinio impresija.*

„Amžinasis judėjimas“ dėl stulbinančio garsų (tonų) skaičiaus viename judesy (takte, motyve, frazėje) man atrodo kone anapusinis ir todėl – žmogaus atliekamas – lyg paviršutiniškas. Taip atrodo todėl, kad pagriežti raiškiai visus tonus mirtingiesiems praktiškai neįmanoma. Nei Yehudi Menuhinui, nei Itzakui Perlmanui... Tai ne vien stulbinanti technikos pjesė, bet ir grakštus, pilnatviškas absoliutus muzikos šedevras.

Op. 10 – „Venecijos karnavalas“ (Carneval di Venezia) – variacijų formos kūrinys venecijietiškos dainelės „O mama, o brangioji!“ tema. Tai, anot Tibaldi Chiesos, mėgstamiausias Paganini kūrinys (p. 350). Kokia Jūsų pajauta, kaip emociškai ir jausmine kalba Jus veikia šis Paganini karnavalas?

„Venecijos karnavalas“, – kokia koketiška tema! Labiau kazanoviška nei donžuaniška. Kiek ji žada galimybių! Ir Paganini mėgaujasi. Todėl neprilygstamai valiūkiškos variacijos. Beje, muzikoje – nieko šumaniška, t. y. jokio dramatizmo, kurį gali slėpti Karnavalas ir jo Kaukės... Po Paganini kaukėmis nesislepia jokios alegorijos, jokie tragizmo simboliai ar šešėliai. Jo kaukės išoriškai spalvotos, padaužiškos, šelmiškos. Tiesiog karnavalas – lengvas, pasiutusiai išradingas ir įvairus grožis ir bravūriškas jo demonstravimas. Kokia ironiška technika, kol pabaigoje jau atvirai ir net kandokai pasišaipoma. Iš karnavalininkų ir paties savęs. Ir dar tas trijų metras bei ritmas, ir tas pasisūpavimas...

Linksmas būdavo Niccolò Paganini!

„Variacijos Heil dir in Siegerkranz *tema“ (variantas smuikui solo G-dur, partitūra – As-dur tonacijos) – vienas sunkiausių Paganini kūrinių, Tibaldi Chiesa rašo, jog „čia kiekvienas puslapis reikalauja nežmoniško virtuoziškumo“ (p. 350). Pasidalykite savuoju kūrinio įspūdžiu.*

„Variacijos vienai stygai“ dar kartą stebina meistriškumu, bet gal daugiau nieko iš šių variacijų nereikėtų reikalauti. O štai jų tema – viena tauriausių Paganini melodijų. Tas jos elegiškumas!

Michelangelas Abbadas pavadino Paganini didžiuoju mokytoju (p. 371), tačiau Chiesa pažymi, jog tiesioginių mokinių smuiko virtuozas neturėjo. Ar, žiūrėdamas istorijos, regite Niccolò Paganini – smuiko sielos – talento tęsėjų, jo kūrybos perėmėjų?

Taip, tiesioginių mokinių, kaip ir pasekėjų, Paganini neturėjo, nes ir negalėjo turėti! Pernelyg aukštai jis iššoko atžvilgiu to, kas buvo iki jo ir kas vyksta po jo.

„<...> Viena jį apdovanojo subtilaus Jozefo Lango (Joseph Lange) darbo aukso medaliu, kuriame buvo lotyniškai parašyta: Perituris sonis non peritura gloria – *„Dingsta garsai, bet nedingsta šlovė“ (p. 155). Kiek nedrąsiai prašyčiau nukreipti žvilgsnį į garsus ir šlovę muziko, jo skambesį ir aidą mūsų šalyje. Kiek Lietuvos muzikos kultūroje esti, pageidaujama Niccolò Paganini kūrybos? Turiu galvoje ir smuikininkų raišką, ir klausytojus.*

Man atrodo, jog lietuvių muzikinė kultūra tiesiog neturi nieko bendra su Niccolò Paganini ar „paganinizmo“ reiškiniu. Iš smuikininkų, artimesnių jo esmei, išskirčiau nebent Vilhelmą Čepinskį.

Lietuviai tikriausiai priima Paganini kaip efektą. Per mažai apie jį žino, o todėl nelabai ir pageidauja. Ir gal domisi tiek, kiek imlūs pasakoms. O pasakoms mes imlūs...

Baigiantis pokalbiui pasidalinkite, kokios emocijos dažniausiai užplūsta, yra jausminės dominantės klausantis Niccolò Paganini smuiko stygų. Kokio kūrinio pasibaigus pašnekesiui su / apie Paganini norėtumėte klausytis kaip jo kvintesencijos? Kokį rekomenduotumėte skaitytojams paklausyti, kad patirtų, kas yra Niccolò Paganini?

Paganini klausausi su begaline pagarba, netekęs amo, verkdamas dėl jo ir muzikos meno didybės ir savo menkumo. Klausausi jo didžiuodamasis Žeme, gamta, menu.

Be jūsų minėtų kūrinių, visada be konkurencijos – „Kapričai“ ir Koncertai D-dur, op. 6, ir h-moll, op. 7. O iš kūrinių pagal Paganini – Sergejaus Rachmaninovo „Rapsodija Paganini tema“.

Dėkoju už Jūsų laiką, skirtą asmeniniam ir kartu skaitytojų susitikimui su Niccolò Paganini. Jūsų mintys – vertinga patirtis kiekvienam, todėl ypatingai ačiū už kultūrinės šviesos skleistį.

Muzikologą **Viktorą GERULAITĮ**
kalbino **Elvina BAUŽAITĖ**

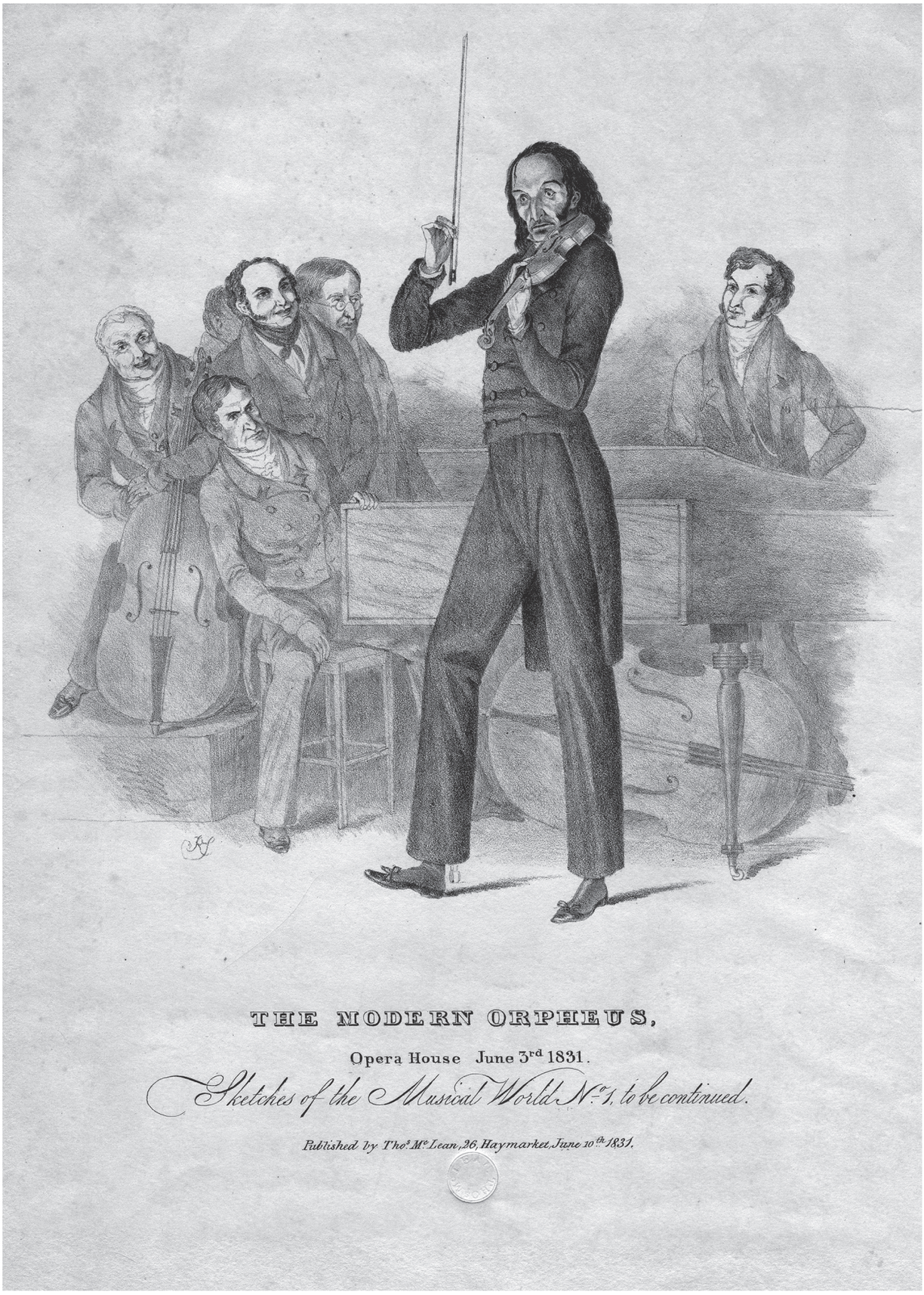

Niccolò Paganini – „Šiuolaikinis Orfėjas“. 1831. Litografija. 373 x 238 mm.
Iš „Muzikinio pasaulio eskizų“ („Sketches of the Musical World“), Nr. 1. Leidėjas – Thomas McLean

Audronė GIRDZIJAUSKAITĖ

KAPTARŪNAI. LIŪDNOJI LIETUVA

Teatrologė ir rašytoja Audronė GIRDZIJAUSKAITĖ (g. 1938) rašo apie Kaptarūnus – kaimą Baltarusijoje, kur ne kartą vasarojo savo bičiulių Valerijos ir Eugenijaus Cukermanų turėtoje sodyboje. Prisiminimuose iškyla šio kadaise Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei priklausiusio krašto žmonės, vietovės – Pastovys, Lentupis, kur dar likę dabar jau sparčiai nykstančių lietuviškų pėdsakų.

KAPTARŪNAI. SAD LITHUANIA

The theatrologist and writer Audronė GIRDZIJAUSKAITĖ (b. 1938) writes about Kaptarūnai, a village in Belarus where she spent many summers at the home of her friends Valerija and Eugenijus Cukermanas. Places which used to be part of the Grand Duchy of Lithuania such as Pastovys and Lentupis, where there are still some Lithuanian remains, emerge in her memories, although they are rapidly fading away.

Valerija Cukermanienė savo pievoje. Kaptarūnai. 2001.
Iš prisiminimų autorės archyvo

Rudenėjant atsiranda daugybė liūdesio priežasčių. Atsiskyrimo, palydų metas. Šiandien migla kloja žemę, visos kalvos papilkėjusios, ir medžių žaluma jau nuvėsus, lyg pranašautų artėjantį šaltį. Tik vaisiai erškėtrožių, užgulusių nemažą plotą po vakariniu langu, skaisčiai raudonuoja. Kaimynės Albinos gandras jau nuo pietų kedena plunksnas, džiovinasi ant mūsų stogo kraigo, dairosi į drėgnas pelkes, ar nepamatys kokio varliagyvio. Penki gandriukai užima visą lizdą, ir tėvams tenka ieškotis vietos poilsiui kaimynystėje, ant mano draugų klojimo kraigo. Ir stovi parietę vieną koją ten per naktį, kaip riteriai budėtojai, ramybės saugotojai. Mėnuliui patekėjus, apšviesto dangaus fone jų tamsūs siluetai atrodo didingai. Vaikus užaugino šįmet per sausrą, o tie, jau gerokai paaugę, maisto ieškotis pamokyti, iškeliavo į „mokyklą“, kur su kitų šeimų jaunėliais mokosi skraidymo ir ištvermės meno prieš patraukdami į tolimus Pietų kraštus. Taigi suka visi ratus virš drėgnų pievų, atokiau nuo kaimo, tai pakildami aukštai į dangų, tai vėl nusileisdami sklandyti pažemiui. Kiek mes čia jų šeimynos gyvenimo matėm, stebėjom įvairiu vasaros metu, o dažniausiai rugpjūtį – perprasti gandrų elgesio subtilumų ir dėsningumų vis viena neįstengiam...

Sodyba, kurią mano draugai, Valė ir Eugenijus Cukermanai, įsigijo čia dar sovietmečiu, 1988-ųjų rudenį, iš lietuvės Česės (taip ją čia vietiniai vadino), manydami, kad perka Lietuvoje, atrodė erdvi ir romantiška su dideliu aukštastogiu rąstų namu, statytu ketvirtojo dešimtmečio pradžioje, erdviu klojimu ir pirtele anapus pelkės. Klasikinis statinys su dvejom gonkom į rytus ir į vakarus viduje buvo sudalintas į keturias pagrindines erdves – kambarius su nemažais langais ir virtuvę. Jaukumo ir ramybės sodybai teikė ir tai, jog gyvenamasis namas stovėjo sklypo viduryje, gerokai atokiau nuo kaimo gatvės; erdvė buvo pačios gamtos suformuota ir atribota nuo kaimynų žydinčiomis pelkėmis; sklypo gale ištįsusių juodalksnių greta jį skyrė nuo nedidelio vingraus upelio, o anapus upelio plytėjo kalvoti kolūkio laukai, kuriuose kartkartėm dūgzdavo šienapjovės, žemę arė traktoriai, triukšmingai lydimi visų kaimo paukščių. Taip, jūs jau supratot – tai buvusi Lietuva, dabar priklausanti mūsų kaimynams, baltarusiams, kurie nei mūsų vietovardžių prasmės, nei esmės nenuspėja, savaip pavadinimus kraipo. Taip miestelis Lentupis perkrikštytas į Lyntupy, o Pastovys (tas Pastovys, kuriame grafai Tyzenhauzai turėjo šokio mokyklos filialą) – į Postavy, o vietoj žemynlink įsikūrusio Šūdaičių kaimelio – tiesiog Šudovcy... Kaip, regis, Česlovas Kudaba tokias žemes vadino, – Liūdnoji Lietuva.

Draugų sodyboje Kaptarūnų kaime teko vasarot daugybę kartų. Pamilau tą kraštą, įsiminė ypatingo grožio kalvotas kraštovaizdis, žmonės ir daugybė dalykų, kurie ir dabar kartais bėga prieš akis lyg kokia kino juosta, kai kada su tekstais, garsais ir balsais, o kai kada ir be jų. Nepamirštamos pirmosios Eugenijaus ir Valerijos įsigyto namo tvarkymo talkos; kelis sykius

Prisiminimų autorės archyvo nuotraukos:
Valerijos ir Eugenijaus Cukermanų sodyba. Kaptarūnai. 2001, liepa; Ežerėlis gale kaimo. 1989–2002

buvo atvykę padėti šeimos draugai – aukštaūgiai dailininkai, architektai ir inžinieriai (Kučinskai, Šliogeriai, Kavaliauskai) – jie negailestingai plėšė nuo sienų lauk aprukusius, musių ir vorų nutupėtus tapetus ir kartonus, palikdami tik nuogutėlius samanom užkaišytus rąstus, kuriuos paskui dar ilgą laiką atvykę šveisdavom su muilu šepečiais. Vyrai iš gale sklypo nupjautų juodalksnių sumeistravo lieptą per bevardį Upelį, ribojusį didelį plotą iš šiaurės pusės. Gerai, kai ir galva, ir rankos dirba... O moterys kuopė virtuvę, plovė langus, grindis. Iki vakaro liepsnojo laužas, kuriame degė visa, kas buvo išmesta. Paskui susėdom prie improvizuoto stalo alkani ir pavargę, užkandžiavom, gėrėm kažkokį stiprų gėrimą. Ir buvo taip gera, lyg kokį naują gyvenimą pradėtum. Stiprus tas kūrimosi, įsikūrimo instinktas žmoguje. Vėliau jau atvažiuodavo talkininkai ir derlių nuimti: šitiek obelų! – ir visos antaninės... Net keista. O ir daržų, kuriuos pradžioj sodinta, klestėjimas buvo neapsakomas, nes žemė riebi, molinga. Bet jeigu ilgiau nelyja – morkos neišrausi, reikia kasti...

Sovietmečiu, kai su Baltarusija dar nebuvo valstybinės sienos, nuo Švenčionių autobusiuku aštuonis kilometrus važiuodavom kvapniu miškingu keliu palei Baltarusijos sieną ir išlipdavom visai netoli Kaptarūnų kaimo – gal pusantro kilometro tekdavo eiti nuo kelio. Tiesiant laisvos Lietuvos sieną visokių anekdotinių įvykių nutikdavo – vienam ta siena vingiavo per sodybos vidurį, kitus atskyrė nuo buvusios slaptavietės – senos pirtelės pamiškėje pigiai baltarusiškai degtinei laikyti ir patyliukais, dalimis, važiuotiems, o kartais ir pėsčiomis, gabenti į Lietuvą, kur galėjai brangiau parduoti. Bet didžiausia bėda buvo ta, jog daugumos kaimo senukų vaikai ar artimi giminaičiai dirbo Lietuvoje, kai kurie ten ir gyveno su savo šeimomis. Visas kaimo gyvenimas, atrodė, buvo orientuotas į Švenčionis – ten vaikai mokėsi, kai kurie jų – lietuviškose mokyklose; ten, Švenčionių kapinėse, visi mirę kaimo žmonės jau daug metų buvo laidojami, ir kapus prižiūrėti nebuvo sunku: važiuoja kas į Švenčionių parduotuves apsipirkti, užsuka į kapines, gėlių iš savo sodelio pasiėmę, pasėdi, su mirusiaisiais pasišneka. Beje, kai siena jau buvo nustatyta, bet dar nebuvo iškasti grioviai, vieną iš kaimo mirusiųjų teko naktį paslapčia rogėmis gabenti į Švenčionių kapines ir palaidoti į ten esantį šeimos kapą...Visus vaikelius kaptarūniečiai vežė į Švenčionis krikštyti, kunigus gerai pažinojo. O buvusios sovietinės valstybinės sienos braižytojas, nepaisydamas nei lietuviškų vietovardžių, nei gyventojų kilmės, atėmė iš mūsų kelias dešimtis kilometrų lietuviškos žemės gilyn, iki pat Pastovių. Dabar įtvirtinta valstybės siena lyg kardu perkirto visą pasienio žmonių, baltarusių, lietuvių ir lenkų, gyvenimą: vizos būtinos seniems ir jauniems, muitinėje vis kyla įvairiausios komplikacijos (tai kam uogienes gabeni, tai kur veži piešinius, tai kiek turi degtinės ar cigarečių?). Pinigai pasiliko svetimos valstybės bankuose, o jų kaime niekas daug ir neturėjo. O ir vizą gauti nėra lengva – turi važiuoti net į Minską. O kuo iš kaimo važiuoti? Juk šiame krašte kokį sukežusį „Žiguliuką“ turi tik vienas kitas. O kaip vienišiams išvykt, karves nemelžtas palikus? Negana to, penkiasdešimt kilometrų tenka važiuoti pas gydytoją į Pastovius, jeigu rimtesnė liga įsimeta, nes Lentupyje, už šešių kilometrų, tėra ambulatorija prie mažytės ligoninės. (Ir man teko joje lankytis net du kartus, kai įsisiurbė erkė ir Valerija jau turėjo mašiną. Daktarėliai toj ambulatorijoj malonūs, kuklūs. Neišlepę. Netoliese – jauki mažutė vaistinė. Bet daugelis Kaptarūnų gyventojų sveikata skundžiasi, susirgti bijo, vaistų neturi, ir dantis daugelis jau praradę... Nes ir tuos šešis kilometrus nueiti ne kiekvienas gali.

Atsiradus sienai, muitinė buvo įkurdinta ties Lentupiu. Kas ten dėjosi! Žmones baltarusių pasieniečiai vaikė nuo vienos kontrolės būdos prie kitos, dažytos panos karių uniformomis liepė pildyti visokias anketas, kiti pareigūnai knisosi mašinose. Kai Eugenijus kartą bagažinėje vežėsi savo piešinius, jam buvo pasakyta, kad meno kūrinių per sieną vežti negalima, norėjo juos atimti; laimė, sugalvojo paaiškinti, kad tai ne meno kūriniai, o jo vaiko piešiniai. Tąsyk darbus išgelbėjo, bet paskui jau nei ten važiuoti, nei dirbti, kaip svajota, nebebuvo ūpo.

Kaptarūnai buvo gatvinio tipo kaimas. Nemažos sodybos dėl įvairių priežasčių buvo padrikai išsidėsčiusios. Mat tai šen, tai ten sklype buvo kalvelės arba balos, tai ir namai vieni arčiau kelio, kiti atsitraukę į gilumą, pačios gamtos suformuotame reljefe.

Gale kaimo tyvuliavo bevardis Ežeras (to ežero ir upelio, ir raisto pavadinimai dingo kartu su čia andai gyvenusiais žmonėmis), iš trijų pusių apsuptas miškų, su kitu tolumoje susisiekiantis ajerais apžėlusia sąsmauka. Aukštos žalios kalvos papėdėje iš kaimo pusės buvo lopinėlis smėlio ir takas į vandenį tarp aukštų ajerų. Tą taką kasmet dalgiu prašukuodavo vienas iš tvarkingų gyventojų. Dangus virš Ežero viską pasakydavo apie orus – juk matai, kur ir kokie debesys skrieja, ką paukščiai veikia, į kur meldai linksta. Rytais atėjusios maudytis rasdavom dar užsičiaupusias baltas ir geltonas lelijas. Baltosios, stambes-

Lentupio „Kafeinia“. 2008. Iš prisiminimų autorės archyvo

nės, pabusdavo vėliau. Plauki sau pro jas, žuvelės nardo greta, pliaukši. Ir laumžirgiai žaidžia, žvilga saulėje, ir visokio kitokio gyvio čia apstu. Varnai kairiajame niūriosios įkalnės miške kranksi, tarpusavy šnekasi. Vanduo tobulai švarus – jokių tilteliu, jokių valčių, jokios civilizacijos. O lenkmetyje, sako, buvo prieplaukėlė, kaimiečiai irstydavosi valtimis, maudė vaikus, kurių kaime buvo daugybė, rengė piknikus. Dabar tai beveik „negyvenamas“ ežeras, ir jo vardas ne veltui pamirštas, nes nebėra tų, kurie tuos vardus teikė. Tik retsykiais į mūsų paplūdimį aukštos žalios kalvos papėdėje arba į žemą krantą dešiniau iš kitų kaimų atvažiuodavo triukšmingos kompanijos. Savaitgalį, būdavo, pašūkauja, pageria, pasimaudo ir išnyksta, palikę ant kranto daugybę išrautų lelijų... Kam jas rovė? Išmėtytas šiukšles ir butelius, būdavo, surenkam, kas dega – sudeginam. Taip darėm kartą, kitą, trečią, ir atvykėliai nustojo šiukšles palikinėt arba į mūsų laužavietę krūvon sumesdavo. Ir tai jau geriau.

Karštomis dienomis maudydavomės du kartus per dieną – rytą prieš pusrytį ir pavakary. Kai jau įsigijome mobiliuosius telefonus, ant aukštos žaliosios kalvos galima buvo susisiekti

Lentupio bažnyčia. 2008. Iš prisiminimų autorės archyvo

su Vilniumi, o sodybos plote pastangos prisiskambinti buvo bergždžios. Kartą ant tos kalvos mane pagavo kažkas iš Radijo, pranešė, kad mirė aktorius Algimantas Masiulis, ir paprašė čia pat pasakyti apie jį keletą žodžių net nepagalvoję, kad tau kojas pakirs sužinojus apie ilgamečio draugo mirtį. Paprašiau leisti susikaupti ir paskambinti po keleto minučių. Man pagelbėjo aplinka: kalbėjau žiūrėdama į žalią tolį, į apačioje tvyrančius raisto plotus, kur prieš kelerius metus su Valerija spanguoliaujant už belapio krūmo pamačiau didžiulį šnopuojantį ir mane stebintį briedį. Raisto vaizdas mane susiejo su amžinybe, nuramino, ir aš įstengiau pasakyti keletą minčių apie Algį...

To krašto gamta buvo tokia natūrali, tokia rami, niekieno nedrumsčiama, kad pats buvimas joje teikė palaimą. Daug romantiškų vakarų liko atmintyje. Bet vienas jų buvo ypatingas: Baltijos kelio dienai paminėti buvo prašyta visur, kur įmanoma, užkurti laužus, tai ir mes su Vale nuo pat ryto ruošėmės, ieškojom degių daiktų, senų šakų, kad ir mūsų laužą iš dangaus pamatytų. Sukrovėm aukštą kaugę, o sutemus uždegėm. Žiežirbos kilo į dangų baidydamos naktinius vabalėlius, šakos spragsėjo ir šildė vėsią naktį. Galvojom: ar pamatys kas nors mūsų laužą tokiame visų pamirštame pakraštyje? Ir staiga išvydom lėktuvą, kuris virš mūsų apsuko lanką ir vėl nuskrido Švenčionių pusėn! Pirmosiom mano draugų kūrimosi vasarom, baigiantis devintajam dešimtmečiui, beveik visos kaimo sodybos buvo apgyventos. Tiesa, gyveno čia daugiausia seni žmonės, vaikų nė vieno nesimatė. Su visais susipažinta ir pradėta bendrauti. Kol mano bičiuliai neturėjo mašinos, eidavom pėsti su didžiuliais nešuliais, prikrautais maisto, knygų, būtiniausių drabužių. Aš dar veždavausi medžiagą darbui, rašomąją mašinėlę. O Valė – dar ir daugybę vaistų globojamiems kaimynams, geros duonos ir būtinai – kelis batonus. Nes žmonėms, gyvenantiems toli nuo miestelio parduotuvių ir vaistinių, pakutis aspirino, analgino, validolio ar citramono buvo didžiausia dovana, o batonas – retas skanėstas. Ypač tiems vienišuoliams, kurie neturėjo Lietuvoje artimųjų. Bet badaut čia niekas nebadavo: visi augino daržoves, kaip įmanydami prižiūrėjo savo sodus, kiti laikė karves, avis ar paukščius. Tomis gėrybėmis dalindavosi, tekdavo jų ir mums. Ateidami pasišnekėti kaimynai dažniausiai atnešdavo lauktuvių – kiaušinių, daržovių, o kartais net skerdienos! Viena lenkų šeimyna kaimo pradžioje augino mėlynuosius povus, kurie išdidžiai vaikščiojo po kiemą, o kartais rėkavo – leisdavo keistus egzotiškus garsus, lyg perspėdami apie kokį negerą įvykį... Labai dažnai povai atskrisdavo ant Vladeko namo stogo ir iš ten stebėdavo aplinką...

Kai Lietuva atsiskyrė, ėmė byrėti Sovietų Sąjunga, po truputį ėmė keistis ir Baltarusija. Sujudo privatūs verslai. Miesteliuose atsirado kooperatyvai ir jų parduotuvėlės. Kuklios, mažutės, bet jose jau galėjai nusipirkti rūkytos dešros, kokio sūrio ar skanumyno, pigių užsienietiškų saldainių, geresnio vyno. Atsirado baltarusiški pinigai, liaudyje vadinami „zaičikais“ (kiškučiais), nes banknotuose vaizduota žvėreliai. Įvairaus dydžio banknotėliai buvo beveik beverčiai. Valės stalelio stalčiuje jų, reikalingų visokiems atsiskaitymams, buvo gausybė. Užtat dolerio autoritetas taip išaugo, kad net jaunas bernelis, pakviestas nušienauti sklypą, prašė atsiskaityti doleriais: mat už juos pirksiąs vežimėlį gimusiam vaikui, o paskui ir motociklą... Žmones viliojo naujovės, jie ėmė daugiau judėti. Bet išsilaisvinimo suvokimas ar troškimas kaimui buvo svetimas. Kritiškai kalbėta apie Lietuvą, kur esą žemė stovinti apleista, nedirbama,

o čia tai, girdi, kiekvienas plotelis užsėtas, mašinos laukuose ūžia, trata... „ Mūsų Bat'kai (batia – tėvas, turima galvoje prezidentas Lukašenka) viskas rūpi." Kartą mums su Valerija raškant obuolius, į sodybą nuo upelio pusės įsiveržė girtas ir piktas Zavadskis iš tolimesnės sodybos, buvęs Estijos laivyno jūrininkas, rusakalbis, pusiau karine uniforma apsivilkęs, su medžiokliniu šautuvu rankose. Pamatęs mus, vamzdį pakėlė ir visas įraudęs ėmė šaukti kaip skerdžiamas: „Jūs čia vaikštot po mūsų žemę iš savo laisvos Lietuvos atvažiavę, ponias, b....t, vaizduojat. Aš jums parodysiu laaaisvę – į medį įvarysiu ir nupilsiu kaip paukščiukus! Laisvės mat užsimanė svoločiai plikarūriai!!" Stovėjom tylėdamos, apstulbusios, kol Valerija susitvardžiusi taikiai prabilo: „Na ką jūs, Zavadski, kas jums taip nuotaiką sugadino?" – „ Ūū, nekenčiu..." – ir lyg piktas šuo urgzdamas nuėjo į kaimą su šautuvu ant peties... Paskui grįžo suniuręs (beje, kaime žmonės jo nemėgo), Valės pakviestas, verandon įsirioglino, sėdėjo rankomis galvą susiėmęs ir vaišino mus savo iš galifė kelnių kišenės ištrauktu gėrimu, kartkartėm kažką mesteldamas ir savo reikšmingumą pabrėždamas: „Aš čia visą kaimą saugau!" Arba: „Mano klička buvo Solomon!" Šiaip taip juo atsikratėm.

Po Zavadskio vizito liko toks jausmas, lyg kažkas negero tvenktųsi. Ir iš tikrųjų, vieną rytą, kai buvom jau nusimaudžiusios ežere ir papusryčiavusios, aš, tvarkydama virtuvę, įsijungiau radiją žinių paklausyti. Valerija jau išėjusi į daržus. Bet jokių žinių nepagaunu ir girdžiu tik įkyriai kartojamą „Gulbių ežero" muziką. Galvojau: kas čia per nesąmonė – visas efyras šitiek laiko su tom vargšėm gulbėm... Bet staiga kažkas pratrūko, ir išgirdau, kad Maskvoj puolama Jelcino vyriausybė, kad kariuomenė, kad PUČAS! Siaubas! Puoliau į verandą Valės šaukt, ir kai pasakiau, kas dedasi, jai krepšys su žolėmis iš rankų iškrito... Ką daryti?! Ji nutarė tuoj pat į Vilnių važiuoti, o aš su savo mašinėle ir rankraščiais turinti likti ir laukti jos grįžtant. Ir likau viena. Dar nebuvo mobiliųjų telefonų, negalėjau paskambinti broliui, kad atvažiuotų manęs paimti, su niekuo neturėjau jokio kontakto. Naktį, nenusirengusi, atsiguliau ant lovos su radijuku ant krūtinės ir klausiausi visokių žinių. Atrodė, kad iš tamsos pro langus mane kažkas stebi. Nesuvaldomai liejosi ašaros: nejaugi vėl užplūs smurto, prievartos banga? Ką daro mano draugai Maskvoje? Kur dabar maniškiai? Kokios Kaptarūnų kaimo nuotaikos? Ar galės čia sugrįžti Valė?.. Pagaliau išaušo. Tirštai rasota žolė buvo ramiai apklosčiusi žemę. Visiška tyla gaubė sodybą. Tik kitos dienos pavakare iš tolo pamačiau keliu ateinant Valę. Iš jos sužinojau daug visokių faktų: apie Gorbačiovo nušalinimą nuo prezidentavimo, apie minią gynėjų prie valdžios rūmų, o svarbiausia – kad pučistai bus nugalėti, nes kariuomenė stojo Jelcino pusėn...

Pirma mano su Valerija kelionė į Lentupį man paliko didelį įspūdį. Miestelio centras su tradicine aikšte, kurioje visu grožiu ir ūgiu puikavosi dvibokštė barokinė bažnyčia ant kalvelės. Tokia kaip ir daugelyje Lietuvos miestelių. Suremontuota, senų šventoriaus liepų apsupta, per šventes gausiai lankoma. Beje, katalikiškos pamaldos vyko lenkų ir baltarusių kalbomis. Kitoj aikštės pusėje – vienaaukštė parduotuvė, kurioje, kaip visuomet provincijos miestelyje, galėjai nusipirkti įvairiausių buitinių ir ūkinių prekių – indų, puodų, *balejų*, kibirų, stalo klijuočių, žvakių, žibintų, tapetų, pigių stalo įrankių, šluotų, dažų, vinių ir panašiai. Visa tai išdėliota nemažoje vitrinoje. Greta įsikūrusi „Kafeinia", kur galėjai išgerti balzganos kavos su bandelėm. Tik kad bandelės buvo vienos rūšies, ir tos musių nutupėtos... Maisto parduotuvės prekystalio vitrinoje pirmaisiais metais buvo tik patižę sūdyti lašiniai, kažkokie konservai, keistos spalvos tamsi duona, pigus vynas ir musės; net eilių nebuvo... Iširus Sovietų Sąjungai, suaktyvėjo privatininkai; prekių ir valdiškoj parduotuvėj pagausėjo, atsirado keisčiausių pavadinimų baltarusiška degtinė prašmatniuose buteliuose – „Carskaja", „Imperatrica", „General Strong" ir panašiai... Miestelis, atrodo, buvęs gražus, mūsų akiai visai lietuviškas: prie apžėlusio tvenkinio iš tolo matyti nedidelis dvarelis ar jo liekanos su baltom klasikinėm kolonom. Nuo aikštės spinduliais ėjo kelios jaukios gatvelės. Viena jų vedė į senas kapines, kuriose vyravo tvarka, takeliai smėliu pabarstyti. Ant paminklų rikiavosi lenkiškos ir lietuviškos pavardės, ir labai retai baltarusišką galėjai aptikti. Netoli miestelio centro, dvarelio zonoje, stūksojo bjaurus dabartinės statybos dviaukštis baltų plytų namas – *selsovietas*, kur Valė važiuodavo visokiausių mokesčių mokėt, ten glaudėsi ir pašto skyrius. Juokingiausia, kad prie ton įstaigon vedančio grįsto tako iš abiejų pusių gulėjo po cementinį liūtą, o tie liūtai – įmitusio katino dydžio...

Dažniausiai į Lentupį vykdavom per Žolinę, į atlaidus. Gausybė žmonių šurmuliuoja kairėje aikštės pusėje, turgelyje, prie parduotuvės ir kavinės. Visi pasipuošę, baltarusės – jaunos, dailiai sudėtos šviesaus gymio mėlynakės moterys, apsivilkusios kone „balinėm" sukniom o dažnas vyras – kostiumuotas; šeimos su vaikiukais būriuojasi, šnekasi tarpusavy ir kyla į kalnelį, į šventorių. Bažnyčioje po valandėlės jau darosi tvanku, svaigina smilkalų, atsineštų žolynų kvapas. Vyrai po truputį traukiasi atgal ir, palikę moteris su vaikais, eina laukan. Paskui tik supratom, kas jiems rūpėjo. Ogi degtinė, kurios čia niekad netrūko, nes Lentupis turėjo savo degtinės fabriką. Po mišių į aikštę išėjusios moterys savo vyrus jau rasdavo girtus, šūkaliojančius, o kartais ir susikivirčijusius, agresyviai nusiteikusius... Tad ir iškilmingos procesijos su senomis aksominėmis siuvinėtomis vėliavomis, ir gėles barsčiusių mergaičių įspūdis blausėsi...

Beje, pakeliui į Lentupį buvo nedidukas Rinkūnų kaimelis. Jame, grytelėje netoli kelio, gyveno senutė lenkė, keturių vaikų motina, kurią ne kartą važiuodamos matėm stovinčią pakelėj. Ateidavo čia iš savo sodybos siauru, jos vienos pramintu takučiu ir dairydavosi pablankusiomis akimis į tolį – gal kas iš labai retai čia važiuojančių sustos ir paveš kelis kilometrus į Lentupį, kur ji ligoninėj sūnų lanko; pamaitindavo ir vėl sugrįždavo. Dažniausiai pėsčia. Viena jos mergaitė, kurčnebylė, kartu gyveno, bet anksti mirė, buvo dar dvyniai, kuriuos augindama net karvės neturėjo, krūtim išmaitino... O kai jau turėjo karvutę, tai į kolūkį jos neatėmė, pagailėjo vaikų. Ta karvutė atsivedė telyčaitę ir jautuką, tai telyčaitę tuoj pat atėmė, o jautuką moteriškė tada spėjo parduoti... O dabar va sūnus...

Papasakojo visa tai su mumis važiuodama ir kalbėjo taip keistai, lyg visa būtų vakar buvę... Matyt, praeitimi gyveno, nes dabarties kaip ir nėra, – kartais iš tiesų prisiminimai būna ryškesni už esamybę.

Kai Valės ir Eugenijaus įsikurta Kaptarūnuose, 1988 metais, nė vieno neapgyvento namo kaime nebuvo. Labiau ar mažiau ryškiai atsimenu visus gyventojus, su daugeliu jų vienaip ar kitaip mano draugų ir mano pačios bendrauta. Pirmas, su kuo teko susipažinti, buvo lenkas ponas Vladekas Ryžy – nedidukas šlubčiojantis senukas su lazda, turėjęs apmūrytą namelį anapus kelio netoli mūsų. Jis buvo atėjęs pas „naujakurius" susipažinti. Išgėrė su Eugenijum degtinėlės, užkando ir papasakojo daug įdomaus apie kaimą, apie savo ir kitų vietinių šeimų likimus.

Pastovys. 2008, vasara. Iš prisiminimų autorės archyvo

Apie tai, kad Česės namas po karo buvo pirktas iš lenkų, kurie grįžo į Lenkiją; jos motina susidegino praradusi kažkokius pinigus, o tėvas, stipriai gėręs, irgi vieną dieną mirė sukniubęs prie vartelių... Sakė, jog kaimo gale, ilgame neapgyventame mediniame pastate su medinėm kolonom, sienos su Lietuva pusėn lenkmečiu buvęs savotiškas klubas, kuriame veikė biblioteka, o savaitgaliais vykdavę triukšmingi šokiai. Kelias per kaimą buvo akmenimis grįstas, ežero prieplaukoje taip pat linksmintasi, grota, dainuota, valtimis irstytasi – juk vaikų buvo kiekvienoj sodyboj, o dabar va likę vieni seniai, vieniši ir paliegę. Jį lankąs tik anūkas. Beje, su tuo anūku, gyvybingu smalsiu paaugliuku, susipažinau, kai Valė jį atsivedė, visą namą aprodė, pavaišino; o aš, jam susidomėjus, aprodžiau savo mylimąją *Colibri*, rašomąją mašinėlę, kokios jis niekada nebuvo matęs, ir net išmokinau spausdinti... Jau minėjau, kad važiuodamos į Kaptarūnus, be vaistų kaimynams, dar veždavomės ir gerų batonų. Gavęs lauktuvių batoną, ponas Vladekas atsisėsdavo savo virtuvėlėj prie lango, atsidarydavo *lavkėj* pirktą spalvotą plastikinį vaisvandenių butelį (ir tai kaime buvo naujovė) ir lauždamas batoną valgė

Pastovių bažnyčia. 2008, vasara. Asmeninio archyvo nuotrauka

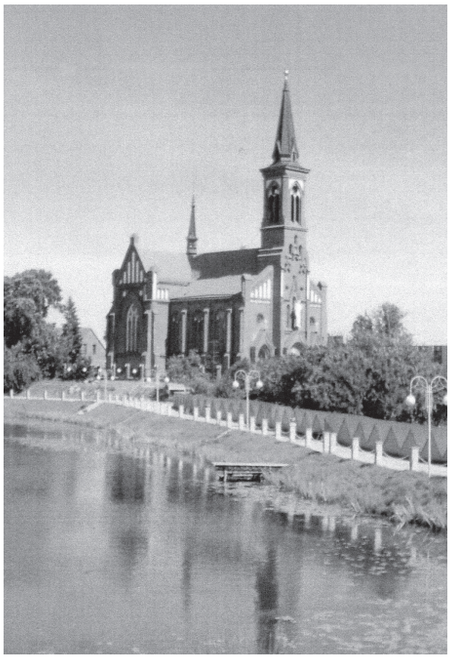

lėtai, oriai lyg puikiausią desertą, vildamasis, kad kas nors pro šalį eidamas jį pamatys poniškai užkandžiaujantį.

Kone visus kaimo gyventojus galėjai sutikti tomis dienomis, kai vidudienį, nurodytą valandą, į kaimą atvažiuodavo dengtas sunkvežimis su prekėmis, vadinamoji *lavkė*. Sunkvežimyje tarp dėžių stovėjo arši, rėksminga dar nesena moteris, rusė, su panieka žiūrinti į eilutėn sustojusius kaimiečius, čiabuvius. Ką parduodavo? Ogi bjaurią pilką keturkampę duoną su kažkokiom ašakom, druską, cukrų, kruopas, regis, aliejų ir, aišku, Lentupio fabrike gamintą degtinę. Duonos žmoneliai pirkdavo daug, tiesiog maišais, ir šėrė ja gyvulius, o šeimyna dažniausiai valgydavo savo išsikeptą. Vasarą, kai žmonės verda uogienes ir cukraus labiausiai reikia, cukrus, čia atvykus *lavkei* iš kitų kaimų, jau būdavo išsibaigęs. Moterys jaudinasi, niršta: „Mes juk tarėmės, prašėm“. – „Apsieisit, nepasiusit, kitiems irgi reikia; mat saugosiu aš jums pakišus.“ – „Taigi uogos rūgsta. O kaip sunku raiste rinkti... Nueis perniek...“ Ir aš neištvėriau, pasakiau jai „pamokslą“, kad nepamirštų, jog su žmonėmis šneka ir jos pareiga – tarnauti jiems, o ne šūkauti ar užgaulioti.

Šiaip jau *lavkės* atvykimas antradienio vidudienį būdavo įvykis. Žmonės susėsdavo ant ilgo suolo šiapus Vladeko tvoros; laukdami mašinos šnekėdavomės, dažniausiai lenkiškai (tik lietuviai ar ir lenkai iš mandagumo man žodį kitą pasakydavo lietuviškai), vienas kito klausinėdavo visokių buitinių dalykų, teiraudavosi, kas naujo Lentupyje, kalbėdavo apie ligas, skausmus, gydytojus ir savo ūkio įvykius: povai pas Stasiukus klykauja kaip išprotėję, miegot neduoda, naktį pagraničnikai, neaišku ko, sunkvežimiais malėsi ten ir atgal; o va kaimo benamė, niekam nepriklausanti katė vėl atsivedė kačiukų. „Kas tėvas?..“ – „Aišku, kad tas juodas velnias neraliuotas.“ – „Pabodo juos visus maitinti, bet negi leisi badu dvėsti?“ (Viena tokia vada ir pas mus buvo prisiglaudusi prie pietinio namo galo, po krūmu. Kačiukai lakstė pamato briaunom ir su motina, kuri kartais dar ir pelę pasigaudavo, godžiai lakė mūsų po hortenzijos keru padedamą pieną...) Ten, ant suolo, buvo proga su daugeliu pasišnekėti, išgirsti apie jų rūpesčius ir viltis. Eidama į „*lavkės* sesiją“, pasipuošdavau baltu sijonu ir didele šiaudine skrybėle su marga plunksna – žinojau, kad savotiškai paįvairinsiu šitų žmonių pilką gyvenimą, būsiu lyg koks atklydęs teatro personažas. Jeigu Valė leisdavo, pasiimdavau kelis mūsų raugintus agurkus Vladekui; atvažiavus mašinai, žmoneliai sustodavo į eilę ir daugiausia pirko duoną, kurią dviračiais maišuose veždavosi kas kur, ir kartais – limonadą. Aš visuomet stodavau į eilės galą, kad netrukdyčiau skubantiems prie darbų ir jausčiausi laisvai. Paprašydavau du butelius degtinės: vienas būdavo skirtas ponui Vladekui „prie agurkų“, kitas – namams: gal kas atvažiuos, aplankys ar pačios prie silkutės užkandai įsipilsim. Poną Vladeką mūsų dėmesys labai džiugino, nes, sužinoję, jog Vladekas turi butelį, kartais ir jį kas nors aplankydavo...

Pats šviesiausias ir maloniausias žmogus ant suolo buvo jau gerokai pagyvenęs, smulkaus sudėjimo nagingasai Pranas Maksimovičius iš tolimesnio viensėdžio. Kuklus, švarus, spindinčių linksmų mėlynų akių auksarankis meistras, visą kaimą aprūpindavęs puikiais mediniais grėbliais, suoliukais, dailiais suolais su atkaltėmis, aukštomis kopėčiomis ir kitais dalykais. Šviesiame Valės kambaryje, kurį vasarą ji užleisdavo man, stovėjo stilingos jo rankų darbo dvivėrė spinta ir komoda su iškiliom puošybinėm detalėm. Taigi ir Eugenijaus tėvelio kortų stalelis lenktomis kojytėmis (prie jo aš dirbau), dengtas vyšni-

niu milu, ir didžiulė senovinė skrynia su kaltiniais geležiniais apkaustais buvo geroje kaimynystėje...

O dar laukti *lavkės* ateidavo ir į kaliošus vasarą įsispyręs pusamžis vyras Franekas, buvęs rudaakis gražuolis Pranas Baltruševičius, sulenkėjęs lietuvis, kurio pirmoji žmona Liolia mirė nusigėrusi. Pražuvo ir du šaunūs jo broliai. Franekas dar stengėsi kažkaip išlaikyti „formą“ – užleisdavo moterims vietą ant vienintelio kaime suolo, mėgo mane pašnekinti „rimtom“ temom, pajuokauti. Kadaise jis mokyklą baigė aukso medaliu, buvo išsimokslinęs, iš turtingos šeimos, gabūs buvo ir jo broliai; dabar gyveno vienas dideliame, bet šiurpiai apleistame mediniame name ant kalnelio, jau netoli mūsų Ežero; sprendžiant iš architektūros – buvusiame dvarelyje su pakeltu stogeliu, mūrinėmis kolonomis ir liepų greta palei namą... Bet ilgainiui, kaip ir žmona, jis degradavo ir mirė senatvės nesulaukęs. Gale kaimo priešais Franeką gyveno Regina Suboč su sūnumi, kuris buvo grįžęs iš kalėjimo (nubaustas, nes nemokėjo alimentų savo vaikui), gal todėl uždaras; bet mes su Valerija kartais matydavom jį prie Ežero – jis mėgo maudytis ir plaukioti. Tik, iš tolo nuo kalvos pamatęs mus, niekada nesiartindavo, lyg nujausdamas, kad maudomės nuogos. Kai vieną vasarą atvažiavusi sužinojau, kad jie abu su senute motina sudegė savo name, ypač susijaudinau, nes kartu su savimi jie nusinešė kažką nepakartojama – žaliame kalnelyje besiganančių jų romių rupšnojančių avių pastoralinį vaizdą, kurį dabar man primena ir atvirukas, vėlesniais metais atsivežtas iš Galilėjos...

Arčiausiai mūsų, ant kalnelio, gyveno Albina – švari, tvarkinga lietuvė nuo Ignalinos, ištekėjusi už vietinio Kaptarūnų lietuvio, jau našlė. Taigi ir vaikai lietuviai, bet vyresnysis sūnus Jonas, piktas ir pageriantis, vedė rusę, o pats užsirašė ir vaikus užrašė baltarusiais... Beje, jo sūnus mokėsi Švenčionių technikume ir liko gyventi Lietuvoje. O Albinos anūkė Lietuvoje ištekėjo už tremtinio. Štai kokie nenuspėjami žmonių keliai... Nors vyras jau buvo miręs, Albinos ūkis klestėjo: dosnūs vaiskrūmiai juosė kiemą, prižiūrėti daržai buvo pilni gėrybių; lauke ganėsi karvė, tvarte kuitėsi paršelis, aplink lakstė kelios vištos; klojime prikrauta daugybė šieno, kabo džiovinamų vaistažolių puokštės, o ant klojimo stogo – didžiulis, daug metų moliu lipintas gandralizdis, visuomet pilnas gyventojų... Sūnus, nors ir murmėdamas, sunkesnius darbus motinai nuveikti padėdavo. Sekmadieniais, atvažiuodavęs su šeima, kartais nuveždavo ją į Lentupio parduotuvę ar į bažnyčią. Atsidėkodama motina visuomet surengdavo jiems puikius pietus ir krepšius lauktuvių. Albina nebuvo atviraširdė, neatrodė ir pernelyg dosni. Bet kai vieną žiemą Vladekas nustojo eiti pas ją pieno, ji paliegusį senuką lankė, nunešdavo jam valgyti, tačiau vieną rytą rado jį mirusį... O jeigu niekas per žiemą nebūtų lankęs? Negi taip ir būtų likęs savo name lyg šaldytuve iki pavasario gulėti?..

Mums iš dešinės buvo Albinos giminaitės Survydienės tvarkinga sodyba. Jos vyras, girtuoklis, labai piktas, mirė anksti. Taigi ir čia ūkį tvarkė moteris... Dar toliau mūsų pusėj – Vandos Lapcik sodyba – taip pat su karve, vištom, daržais. Jos velionis vyras buvo lenkas, domėjosi politika ir Valerijai kartą yra pasakęs: „Jūs šviesūs žmonės – jūs tikriausiai eilėraščius rašot...“ Ponia Lapcik dažnai ateidavo pas Valeriją pasimatuoti kraujospūdžio jos kelioniniu, ant riešo dedamu aparatu, po to ilgai pasakodavo apie savo ligas. Valė kantriai dejones išklausydavo. Po ponios Vandos apsilankymo tekdavo ilgai vėdinti namus, nes nuo jos sklido pragariška smarvė...

Vieni mieliausių žmonių buvo Edvardas ir Jadvyga Vilkoic. Ponas Edvardas, pirmą kartą atėjęs Valės aplankyti, susipažinti, kalbėjo su ja lietuviškai ir yra taip pasakęs: „Mano seneliai tai buvo lietuviai, net nemokėjo lenkiškai kalbėti, ir pavardė buvo Vilkaičiai. Dabar jau tapau lenku“. O ponia Jadvyga buvo kilusi iš kilmingos lenkų šeimos: mažutė, guvi, darbšti ir turinti gerą humoro jausmą. Jos gerumas mūsų atžvilgiu tiesiog stebino. Mat Valė atveždavo vaistų ne tik jai, bet ir kitur gyvenančiam jų sūnui nuo sunkios ligos. Pradžioj ponia Vanda pati kas va-

Iš atšventintų kapinių sugrįžtant. Kaptarūnai. 2002. Iš Mečislavo Mamčico archyvo

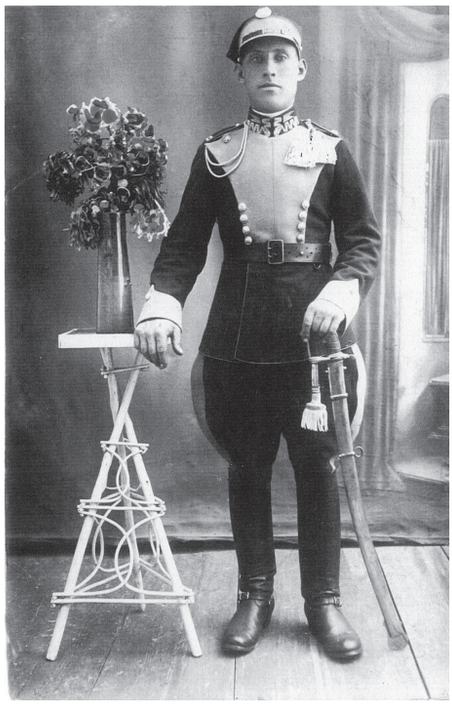

Juzefas Fedorovičius ulono uniforma Pabradėje prieš karą, iki 1940. Iš Mečislavo Mamčico archyvo

karą atnešdavo pieno, buvo numezgusi Valei kojines, o megzdavo dailiai iš savo pačios plonai suverptų vilnų. Jos namuose jauteisi kaip gyvame liaudies buities muziejuje... Juokingiausia mums buvo, kai melždama karvę ar varydama į tvartą savo avis plūsdavo jas kaip įmanydama, bet čia pat pamelžtai karvei duodavo visą kepaliuką forminės duonos, galėjo ir pabučiuoti ją, ir apie avis pasakyti: „Na va, suvariau savo mylimiausius Dievo avinėlius. Dabar jau galim ramiai pasišnekėti. Ar pienuko

Juzefas Fedorovičius prieš išvykstant į Angliją. Apie 1950. Iš Mečislavo Mamčico archyvo

gersi?“ Jos pyktis nebuvo tikras, greičiau ritualinis.... O jau ką išrėžė Valei, pamačiusi, kaip toji dvi dienas kasa duobę ir kloja molį „pagal taisykles“ obeliai pasodinti, tai nė nesakysiu – vyriškai išlinksniavo, o paskui juokėsi, šalia nugriuvusi ant žolės, ir papasakojo, kaip pati yra per dieną kelias dešimtis obelų – kažkokių čekiškų sodinukų – pasodinusi, kol Edzius lauką šienavo... Jos ir dabar tebeauga, ir obuolių gausu... Mirė Jadvyga nė metams nepraėjus po daug vyresnio savo vyro mirties. Ilsisi abu Švenčionių kapinėse. Sūnus kurį laiką iš Lietuvos dar atvažiuodavo obuolių nuskinti, bet paskui ir jis pradingo. Ūkio tokiame Baltarusijos pakrašty parduoti buvo neįmanoma... Medinis namas smigo vis gilyn... Kai Valė pirmą kartą atvažiuodavo birželį atidaryti vasaros sezono, kaskart sužinodavo, kad žiemą mirė tas, pavasarį – anas, o ten va kokia nelaimė įvyko. Kaimas praretėjo. Eidamas link Ežero vis rečiau kokį žmogų sutiksi ar pamatysi... Mirštantis kaimas.

Tarp Vladeko ir Vilkaičių sklypų galu į gatvę stovėjo žemas medinis namas su atvirom gonkom į pietų pusę, į laukėjantį sodą, su suolais gonkose; jame gyveno įdomios biografijos moteris – Melanija Rymaš, rusė, atsikėlusi čia pas vyrą prieš daugybę metų. Jos brolis gyveno Paryžiuje, atsiųsdavo jai gražių brangių drabužių, papuoštų kailiais, siuvinėtų. Bet pateko ji į šeimą, kurioje tapo tarnaite. Didelės įtakos jai turėjo netekėjusi vyro sesuo Bron'ka, nedora, netvarkinga moteris. Kaimynai pasakojo, kad abi mėgo pasiautėt ir išgerdavo. Melanija buvo graži ir vylinga... Bet jos gyvenimas susiklostė liūdnai: anksti ją paliko vyras (šienavęs visą dieną, nusimaudė tvenkiny ir mirė nuo plaučių uždegimo). Vyresnysis sūnus Gžegožas, panašus į motiną, labai gražus, sirgo epilepsija ir taip pat anksti pasimirė. Kažkur pakelėje nutrenktas, žuvo avarijoje jaunylis Valdemaras. Ir liko ji vieniša, be pagalbos. Lankė ją tik marti, latvė, atvykdavusi kas savaitę, jei neklystu, net iš Daugpilio... Melanija buvo dosni, maloni, kviesdavo ateiti, pasėdėti su ja gonkelyje, pasišnekėti. Kartą buvo pakvietusi Valeriją ir ta proga surengė vaišes: savo tamsiame kambaryje su uždarytom langinėm (viduje visuomet buvo labai tamsu, gal neturėjo jėgų tų langinių darinėti?) stalą apdengė siuvinėta senovine staltiese, ant stalo pastatė degtinės pusbonkėlį, lėkštutėje suguldė raugintus agurkus ir kelias virtas bulvytes, padėjo dvi nedideles stiklinaites... Tą pavakarę Valerija gavo dovanų didelę gėlėtą senobinę skarą iš Melanijos skrynios... Melanija, kaip ir daugelis kaimo gyventojų, išėjo tyliai, nieko netrikdydama. Vieną žiemą, dar neišaušus, Albina atsikėlė karvės pamelžt ir iš tolo pastebėjo Melanijos lange šviesą. Nuėjo, pažvelgė pro plyšį langinėje ir pamatė ją mirusią savo lovoje...

Kai namas lieka tuščias, tada ateina marodieriai ir pasiima iš jo viską, ką gali. Dažniausiai – per kelis kartus. Bet Melanijos klojimėlyje ant viršaus dar ilgai buvo dvejos rogės. Vienos – paprastos šlajos, kitos – lyg vežimaitis... Miestelėnai šiais laikais į tokias žolėje pastatytas roges ar vežimą sodina gėles, taip senosios buities liudininką savaip pagerbdami ir jo gyvenimą pratęsdami... Apiplėštas namas metus kitus dar pastovi vienišas, bet neilgai trukus tvartelio, klojimo ir gryčios stogai įgriūva. Gerai, jeigu namas buvo rąstinis – jis po truputį sudūlės, nugrius ir supus. O jeigu plytinis – ilgai stovės griuvėsiai. Tiesa, Vladeko apmūryto namo plytas atvažiavę kareiviai nuplėšė, nurinko ir kažkur išsivežė.

Vienas rimčiausių, gyviausių, labiau apsišvietusių žmonių kaime buvo Mečislavas Mamčicas. Jo ūkis buvo tvarkingas, vi-

sokių gėrybių pilnas; šeima laikė gyvulius, taip pat turėjo arklį ir medžioklinius šunis ančių medžioklėms. Turėjo ir nemažą bityną. Beje, vieninteliai visame kaime savo žemę apdirbdavo traktoriuku, net telefoną turėjo, kuriuo prireikus susisiekdavo su įvairiomis tarnybomis. Žmona Ania – dosni, rami moteris – buvo puiki vyro talkininkė. Gryčia švari, šviesi; prie krosnies stovėjo malkoms nešioti nupinti specialūs plokšti krepšiai; daržai prižiūrėti, o aplink sodybą gėlių prisodinta. Kiaušinių Valerijai Ania atnešdavo kišenėse, bijojo, kad anyta, beprotiškai mylėjusi sūnų, o marčios – ne, nepamatytų. Kartais ryte prie verandos durų ant laiptelių atrasdavom pilną kibirą Anios atneštų įvairiausių daržovių. Valeriją jų šeima mylėjo ir itin dėkingi buvo už tai, kad ji Vilniuje aplankydavo jų kurčnebylę dukterį, lauktuvių iš kaimo nuveždavo... Kita dukra su šeima gyveno Lentupyje, o sūnus jau seniai buvo žuvęs motociklo avarijoje. Nelaimės čia retą sodybą aplenkdavo...

Jau, regis, būsiu priartėjusi prie mano požiūriu reikšmingiausio Kaptarūnų kaimo įvykio. O buvo štai kaip. Mamčicai turėjo giminaičius Fedorovičius, kurie čia gyveno prieš karą ir sunkiai vertėsi. Šeima buvo neturtinga, turėjo vaikų ir, pasakota, net kelis kūdikius krikštijo su tais pačiais marškinėliais. Bet giminės vieni kitiems padėdavo kaip įmanydami. Per karą Fedorovičių šeima išvyko į Angliją, ten vaikai užaugo, prasigyveno, ir štai kartą, vos tik Lietuvai atgavus nepriklausomybę, vienas jų, Juzefas Fedorovičius, dar gyviems tėvams esant, atvyko į savo gimtąjį kaimą! Atsidėkojo Mamčicams, jau minėtą traktoriuką ir gal dar visokių gėrybių padovanodamas. Apsidairė, suprato, kad gyvenimas čia nykus ir jo nepakeisi. Tada panoro Švenčionyse įkurdinti metalo gamyklą, panašią į tą, kurią turėjo Anglijoje; tikėjo savo sėkme, bet įkūnyti idėjos nepavyko. Dėl vietinės valdžios aplaidumo. Ir tada kūrybingas, kupinas gyvenimo energijos Juzefas sumanė atgaivinti visų pamirštas apžėlusias ir apsamanojusias kaimo kapines! Prikelti jas kaip paminklą čia gyvenusiems ir mirusiems! 2003 metais, jau ne pirmą kartą į Lietuvą atvykęs, jis tą sumanymą įvykdė. Pasitelkęs Lentupio valdžią, gavo visokios technikos, kapines išvalė, atnaujino, aptvėrė Baltarusijoje madinga betonine spalvota tvorele, iškirto medžius viename šlaite ant kalvos, kad nuo Ežero kapinės iš tolo matytųsi. Užsakė Švenčionių kapinėms kryžių pas lietuvį meistrą Genadijų Martinkėną, bet švenčioniškiams nepatiko besišypsančio Kristaus veido išraiška; tada tą kryžių, į Kaptarūnų kapines atvežtą, pašventino Švenčionių kunigas Kazimieras Gailius. O kaip suvažiavo buvę kaptarūniškiai, turėję gauti vizas, kaip gauta leidimas kryžiui čia gabenti ir paminklėliui statyti – tai būtų ilgas atskiras pasakojimas. Gavau iš Mečislavo Mamčico keletą įdomių to įvykio nuotraukų, kuriose užfiksuoti tos dienos ritualai ir vaišės po jų, visiems susėdus žolėje, ir net vietinės spaudos rusų kalba gausiai iliustruotų straipsnių kopijas... Viename jų – „Жеймянос крантай“ – yra tokia pastraipa: „Sienos skiria valstybes. Bet jos neišskirs artimų žmonių. Ir neišbrauks iš atminties...“

Mirštantis kaimas lieka vis tylesnis ir beaistris. Čia ima karaliauti nebe žmogus, o gamta. Kadaise klestėję, o dabar niekeno neprižiūrimi, nebemylimi sodai našlaičiai išveši, negenėtos šakos suauga, susipina, apsivelia vijokliniais augalais. Taip mūsų akyse sulaukėjo Vladeko ir Melanijos sodybos, nedraugiškai sutinkančios atėjusįjį pasidairyti. Regis, dar visai neseniai ragavom Vladeko saldinius obuolius, spaudėm dosnių

Juzefas Fedorovičius vaišina kaptarūniškius grįžus iš atšventintų kapinių. Iš Mečislavo Mamčico archyvo

Melanijos serbentų krūmų uogas galaretui, o dabar nieko tame šabakštyne nebematyti. Tik aukšti užaugę geltonieji jurginukai ir mėlynosios kurpelės tebeklesti saulėtojoj pusėj užstodami papuvusią tvorą; tai važiuodamos namo, būdavo, čia jų prisiskinam, o paskui ant kaptarūniškių kapų Švenčionyse paliekam... Ir Melanijai, ir babciai Jadvygai... Žmonių nebėra, bet atminty išliko jų vaizdas – veidai, eigastis, keistai prasmingi, o kartais ir nereikšmingi epizodai, vieno ar kito kalbėsena, žvilgsnis... Išliko ramybės ir tylos ilgesys, kai girdi kiekvieną šlamesį, nedrąsų pelės skrebenimą, nemelžtos karvės gale kaimo baubimą, povų klyksmus ar kibiro žvangtelėjimą į rentinį.

Vienas maloniausių užsiėmimų – krosnių kūrenimas. Rugpjūčio naktys kaime jau šaltesnės, saulė šviečia vis trumpiau, ir net dieną name imu šiurpti ilgiau prie stalo sėdėdama. Bet yra išeitis. Nueini už klojimo į malkinę, prisilaužai šakelių prakurai, pasiimi didelį glėbį malkų, daugiausia pripjautų iš sklype palei tvenkinį plintančių juodalksnių, ir eini baltos koklinės krosnies kambaryje kurti. Krosnis įšyla gan greitai, kambaryje pasklinda malkų kvapas. Rudenėja, ir gera dirbti. Ant gražiosios skrynios išrikiuotos knygos, išskleisti rankraščiai, užrašai užrašėliai, fotografijos, senos bibliotekinės kortelės su išrašais. Iš viso to turėtų kažkas naujo rastis.

O Dieve, kaip čia gera! Tame ribos perkirstame Lietuvos ir Baltarusijos pakraštyje... Po baisios audros su perkūnijom ir liūtimi stojo giedra. Per keletą valandų dangus išsiblaivė, o saulė su pietvakarių vėju nuo vidudienio džiovina riebią molingą dirvą, įmirkusią žolę, nulinkusius krūmus. Ant slyvaičių ir erškėtrožių vaisių dar kabo didžiuliai lašai, jie spindi ir nužydėjusių alyvų sėklose, ir ant pernokusių rugpjūčio agrastų.

Audronė GIRDZIJAUSKAITĖ

Kaptarūnai–Vilnius
2000–2017

Elena SKAUDVILAITĖ

LIETUVOS IŠTIKIMOJI

In memoriam Genovaitė Gustaitė

Rašytoja ir poetė Elena SKAUDVILAITĖ prisimena istorikę, ilgametę „Mokslo“ leidyklos redaktorę Genovaitę GUSTAITĘ (1925–2017), palaimintojo Jurgio Matulaičio asmenybės ir veiklos tyrinėtoją, keletą straipsnių paskelbusią ir „Krantų“ žurnale.

LITHUANIA'S FAITHFUL.
IN MEMORIAM GENOVAITĖ GUSTAITĖ

The writer and poetess Elena SKAUDVILAITĖ remembers the historian and long-time editor of Mokslas (Science) *magazine Genovaitė GUSTAITĖ (1925–2017), a researcher into the life and work of Bd Jurgis Matulaitis. Gustaitė also wrote for* Krantai *magazine.*

Genovaitė Gustaitė studijų metais. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, F 403-16

„Dar esu, krutu – bibliotekai (MA Vrublevskių) ką tik atidaviau (paprašė) du poezijos albumėlius (pradinės datos: 1937-ieji ir 1941-ieji metai). O, kaip atsispindi auklėjimas, kiek ten maironiškos, tėvynės meilės dvasios! Tarsi sugrįžau į tokį šventą, palaimintą laiką. (Kartu šiurpųjį priminė Bertos Chveidanaitės – mažos, smulkios, garbanotais plaukais žydaitės įrašas: 'Genut. Nebeužtvenksi upės bėgimo <...>' Ir pabaigoje: 'Tave amžinai mylinti B. Chveidanaitė. 1941. III.1. Raseiniai'. Gyventi jai buvo likę keli mėnesiai...“ Tai iš Genovaitės Gustaitės atviruko, rašyto 2016 metų išvakarėse. O šiemet (taigi – pernai, kada *In memoriam* autorės ir rašyta – *red. past.*), 2017.VIII.17, Raseinių kapinėse į užkasamą jos kapą įmečiau kadaise pageidautą kraujažolių puokštelę atsisveikindama be žodžių... Mudviejų pažintis, laikui bėgant virtusi nuoširdžia bičiulyste, prasidėjo 1955 metais Vilniuje, vienoje universiteto auditorijų, kur ji per stojamuosius egzaminus tikrino būsimų lituanistų (taigi ir mano) istorijos išmanymą. O šiemet ji išėjo beauštant Žolinei, rugpjūčio 15 dieną. Mirė vos kelias paras tesirgusi. Jos mirtis pažinojusiems buvo staigmena tik todėl, kad ji pagal savo metus (g. 1925.X.4) dar tvirtai laikėsi, aktyviai gyveno.

Genovaitei Gustaitei paskambinau tuoj po arkivyskupo Teofiliaus Matulionio paskelbimo palaimintuoju. Iškilmių Vilniuje išvakarėse buvusi Katedroje, o tikrąją dieną ėjusi pas pažįstamus apeigų stebėti per televizorių (savo neturėjo dėl jai žinotų sumetimų). Paskutinis trumpas mūsų pokalbis telefonu (pati paskambino lyg kur skubėdama) – keli žodžiai apie matytą parodą Vilniuje (nurodė ir adresą), puikius dailininko Broniaus Leonavičiaus kūrinius:

> Pasakyk savo draugams vilniškiams, kad būtinai nueitų ir viską pamatytų.

Per ilgus bendravimo metus turėjau labai daug progų įsitikinti jos pastangomis daryti gera, akstinti žmones domėtis tėvynės istorija bei kultūra, nesnūduriuoti. Ji pati daug ir sparčiai dirbo, spėdavo laiku ir gerai padaryti privalomus ar apsiimtus padaryti darbus tiek knygų leidyklose redaktoriaudama, tiek vėliau, jau baigusi valdiškos tarnybos laiką. Spėdavo ir į operą, ir į susitikimus su kultūros, meno, politikos bei kt. žmonėmis – su rašytojais, su grįžtančiais iš tremčių ar negrįžusių artimaisiais, išlikusiais ne vien per Lietuvą žudžiusius laikus. Kai kuriuos susitikimus ji savo „išsiugdytu“ geru stiliumi ir turininga kalba išsamiai aprašydavo laiškuose. Moteriškoms niekų pasakoms ji neeikvojo nei laiko, nei popieriaus. Štai vieno laiško, rašyto provincijos mokytojai, pastraipa:

Savaitę V. Žuko galerijoje veikė iš visos Lietuvos mokyklų atsiųstų piešinių paroda tema „Biblija – jėga“. Ne tik paroda – ir aukcionas. Toks dar negirdėtas Lietuvoje: už patikusius perkamus mokinių piešinius reikėjo mokėti ne litais, bet Biblijomis (vienos kaina apie 50 Lt). Už kai kuriuos piešinius sutiko nupirkti po 50 Biblijų (jos, rodos, turėtų tekti mokykloms). Tai bent! Mažoji studija rytais skaito ta proga atsiųstus rašinius (2004.XII.17, Vilnius).

Darbščioji ir kruopščioji istorikė ir kultūrininkė Genovaitė buvo plačios erudicijos. Ji gerbė Lietuvos ir kitų tautų šviesuolius. Ne kartą su pagarba yra minėjusi Raseinių gimnaziją, kurioje mokėsi kone iki baigimo, iš baigiamosios klasės buvo pašalinta už patriotinių jausmų išreiškimą trispalvės spalvų aplankais, kai jais papuošė savo sąsiuvinius ir knygas. Baigti pavyko Kaune. Gimusi Palemone, mokytis atvyko į Raseinius, kur gyveno senelė, tėvo mama. Ji vertėsi siuvėjos amatu, siuvinėjo bažnytinius liturginius rūbus, iš savo talento pati pragyveno, galėjo ir Genovaitę priglausti, maitinti, leisti į gimnaziją. Prieš gyvenimo pačią pabaigą Genovaitė amžinojo poilsio namus pasirinko vis dėlto ne Kaune ir ne Vilniuje, kurį brangino ir kur gyveno nuo studijų pradžios iki šių jai paskutinių dienų, – pasirinko Raseinių kapines, prie jau seno, bet gerai išsilaikiusio akmeninio kryžiaus (su lenkiškais įrašais), močiutės kape. Ištikimybė šviesos namams ir žmonėms...

Genovaitė Gustaitė rašė straipsnių periodiniams leidiniams, siuntinėjo ir į užsienio lietuvių spaudą, pvz., Kanados „Tėviškės žiburius“. (Ir mane skatino jiems rašyti, neakivaizdžiai „suvedė“ su redaktoriumi Gaida, jis laiškeliu pakvietė bendradarbiauti be honoraro, tik už numerius su autorės publikacijomis. Esu gavusi numerių su garbingų asmenų knygų pristatymais.)

Istorikė mylėjo žmones, buvo globėjiška, labdaringa. Dar nesutvirtėjus mūsų artimumui, ką tik baigusi studijas ir išvažiavusi pagal paskyrimą į Rietavą (anuomet, 1961-aisiais, dar rajono centrą), netikėtai patyriau jos atidų rūpestingumą. Per mūsų bendras pažįstamas ji žinojo, kad esu iš didelės šeimos, taigi suprato, jog per visokias istorines audras ir ekonomines suirutes nepigu ir tėvams, ir vaikams, todėl (irgi per pažįstamas) pasiūlė subtilią dovaną. Ką tik buvo žuvęs jos brolis elektrikas, jau vienintelis artimasis. Nutrenkė elektra. Likęs jo naujas ir geras kostiumas, gal tiktų katram mano broliui. Palikimą priėmiau, ir nuo tada prasidėjo mūsų susirašinėjimas, vis artimesnė pažintis, atsivėrimai ir t. t. Genovaitės jautrumą ir drąsų patiklumą esu patyrusi ne vienu atveju, bet atvejis, kai papasakojau (gal 1993 metais), kad mano pažįstamai kelmiškei jos dukros labui skubiai reikalinga sumelė pinigų, bičiulė nepabūgo paskolinti, kiek išgalės leido. Sąlyga vienintelė: grąžinti sutartu laiku. Mūsų, ne turtuolių, kone avantiūra pavyko, visoms viskas baigėsi laimingai. Už geradarystę skolintoja Genovaitei, ne vieną sieksnį atmatavusi, padovanojo geroką savo senos motinos austos puikios drobės gabalą. Išvydusi dovaną (Gustaitė namų darbo, o dar lininį, audeklą, kaip ir kita, kas senoviška, tautiška, tradiciška, labai vertino, tą seniai žinojau). Genovaitė tuoj pat sumetė: tai būsiančios jos įkapės. Ir tikrai. Pasisiūdino šį nebanalų išeiginį drabužį pas amato meistrę, juo ir buvo aprengta artimos kaimynės, testamentinių nurodymų bei prašymų vykdytojos. Buvo ir Genovaitės pageidautų kraujažolių puokštelių (visas augalas nestipriai, bet itin subtiliai kvepia), derančių prie drobinio apdaro...

Angelė Vyšniauskaitė, Genovaitė Gustaitė, Algirdas Gaižutis parodos „Vilniaus Šv. Onos bažnyčiai – 500“ atidaryme. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2011, liepos 27. Gedimino ZEMLICKO nuotrauka. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyrius, Fg. 1-3505 / 1

Genovaitė Gustaitė buvo originali, kūrybinga, nesilaikė įsigaliojusių trafaretų, na, kad ir sveikindama paštu. Štai šiemet Vasario 16-osios proga atėjo toks pasveikinimas:

> Rašau ant „Žemėlapio“, išleisto lietuvių kalba 1900 metais inžinieriaus Antano Macijausko Petrapily. (Leidėjas A. M., 1874–1950, J. M. amžininkas), abu kartu 1899 m. baigė aukštąsias Petrapily, pirmasis – technikos institutą, antrasis – dvasinę akademiją, dar trečias, Pranas Vaičaitis, kuris su J. M. buvo pažįstamas, bendravo, – teisę. O gal visi trys susitikdavo, vedami meilės Lietuvai, po Šv. Kotrynos bažnyčios skliautais (vargonininkavo Česlovas Sasnauskas.)
>
> Kaip susisieja „Žemėlapio“ istorija su J. M. „Keli žodžiai mūsų kunigėliams“ (parašytiems „sėdint mokytinio suole“ – neaišku, 1896, gal 1897 – prieš pravoslaviją, lenkomaniją, skatinusiems įsijungti į tautinį judėjimą; Dovydaitis tuos kelis žodžius palygino su dinamitu), su P. Vaičaičio „Yra šalis“ – kiek meilės! Iš tikrųjų negali atsidžiaugti, kad bibliotekai šovė į galvą mintis Vasario 16-osios sveikinimą įrašyti ant „Žemėlapio“, kurio leidimo istorija taip akivaizdžiai atskleidžia kovą už gimtąją kalbą. (Policijai buvo įsakyta Šachovskojaus tiražą konfiskuoti. A. M. nesutiko, parašė skundą Senatui, kuris po ilgų svarstymų pripažino, kad įsakymas konfiskuoti neturi įstatyminio pagrindo, ir priteisė mokėti 1200 rb už A. Macijauskui padarytus nuostolius. Karacija buvo atmesta. Kaip įkvėpė nuosprendis, kaip paskatino atšaukti draudimą! Darykim, ką galim. Kiek reikėjo drąsos, ištvermės, nuovokumo A. M.!)

Istorikė buvo atidi faktams, skelbiamų žinių teisingumui, jautri žmonių (ne)ištikimybei.

> Pagalvojau apie Julių Kelerą, ruošusį J. Lukšos laiškus, ar rėmėjas žinojo, kad buvo Morta Linkaitė, kuriai jis movė

vestuvinį žiedą ant piršto. (Žiedas nukrito, atėjo rytą, ropojo keliais, ieškojo, kilnojo kiekvieną žolelę – nerado...) Kai ją suėmė, kišo į „sūrinę“, traiškė kaulus – spaudė ir atleido – toks būdas – neišdavė. Paskui iš lagerio Tol. Rytuose vežė į Kauną. (Suprato – akistata, bet su kuo?) Kai įvedė į tą patį kalėjimą, jo kiemą (pilną enkavedistų su fotoaparatais), pamatė prie sienos kažką uždengtą. Uždangalą nutraukus paaiškėjo – jos Juozas, akistata su juo! Kurį laiką žiūrėjo, tylėjo, paskui atsitiesė, pasakė: aš to žmogaus nepažįstu. („Neišdaviau Tavęs gyvo, neišduosiu mirusio.“) Nusirito nepasitenkinimo murmesys...

Gustaitė nesižavėjo sužadėtine Nijole...

1998 metais esu gavusi atvirlaiškį, rašytą sausio 27 dieną Romoje. Vienoje pusėje spalvotas Šv. Petro aikštės vaizdas, kitoje – spalvotas pašto ženklelis su popiežiaus Jono Pauliaus II atvaizdu ir „didžiosios matulaitininkės“ (anot kun. Vaclovo Aliulio) informacija apie buvimą svetur:

Elenut, šiandien Palaimintojo Jurgio mirties diena, nuo kurios jau prabėgo 71-ri. Marijonų namuose iškilmė, o kasdienybę praleidžiu Jo archyve, kur Jo laiškų, laiškų Jam labai daug – vandenynas. Visa ir aprėpti ne trijų savaičių reikia.

Ką tik įėjau per Porta Angelica, prie pat Bazilikos. Aikštėje jau nebėra kalėdinės eglės. Rašau iš Posta Vaticana, nes Italijos paštas dirba labai blogai. Jau buvau Vatikano muziejuje, Šv. Pauliaus bazilikoje, aplankiau Campo Verana kapinėse palaidotus J. M. auklėtinius, pirmuosius marijonus. Trokšte trokštu operos, gal pavyks. Grįždama nakvosiu Varšuvoje, priims marijonai. Gyvuok! G.

Genovaitė Gustaitė prie profesoriaus Petro Kraujalio kapo per Petrines. 2014, Saulės kapinės, Vilnius. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, F 403-17

Istorikės analitinį talentą galėtų paliudyti ne vienas jos platesnis darbas, sakykim, Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštyje (Vilnius, 2001, t. 19) paskelbtas „Apie vatikanišką M. Daukšos ‘Postilę’ ir A. Smetonos laišką joje“.

Genovaitės Gustaitės, drąsios blogio kasdienybėje apraiškų tramdytojos, dorybingumo palaikytojos, pavyzdys yra neeilinis ir sektinas. Tiesus, atviras ir kartu inteligentiškas jos žodis, adresuotas ne vienam, kai kam gal ir nepatikdavo, bet ji nesivaikė asmeninės šlovės, ji buvo ištikima Lietuvos dukra ir sumani tarnaitė. Deja, gyveno viešumoje lyg ir nutylima. Retokai ištikdavo nelaukta staigmena, kaip, pvz., 2003 metais: „Sužinojau džiugią naujieną: už švietėjišką katalikišką veiklą esu apdovanota prelato Juozo Prunskio premija, 1000 dol. Pagalvojau – J. M. padėjo“.

Genovaitė rėmė pinigėliais ir mano pažįstamą pusiau našlaitę studentę, rimtą žmogų, bet sunkiai gyvenusią, pusbadžiavusią. Pravertė geraširdei ir nesavanaudei šviesuolei tie doleriukai ar nedideli „Tėviškės žiburių“ pinigėliai už straipsnius.

Genovaitės laidotuvių diena buvo graži, saulėta, rami. Ją atlydėjo nedidelis būrelis mielų žmonių, dauguma dar jauni, dvi pusamžės vienuolės. Velionės amžininkų, suprantama, nė vieno. Laidojo pagarbiai, susikaupę, neskubėdami, sutardami. Pabaigus užkasti ramiai buvo sutvarkytas, papuoštas kapas, trumpai pasimelsta. Jokių oficialių atsisveikinimo žodžių, ničnieko iš valdžios. Per gedulingus pietus laidotuvių dalyviai nesiplėsdami, nuoširdžiai pakalbėjo apie istorikę kaip dorą lietuvę, tiesų ir principingą žmogų, jausmais ir darbais mylėjusį Lietuvą ir Vilnių. Mūsų šviesioji sesuo, tylioji darbštuolė, turbūt nepažinta, šiuolaikinės inteligentijos nesuprasta iškili asmenybė būtų likusi ilsėtis jaudinamai vieniša, jei ne minėtas senas granitinis kryžius, tarsi šalia mylėtos ir ją mylėjusios močiutės. Jeigu Palaimintasis Jurgis kada nors bus paaukštintas ir taps šventuoju, tuomet Genovaitės Gustaitės vaidmuo populiarinant šį Lietuvai ir Bažnyčiai nusipelniusį dvasininką, gaivinant jo atminimą, argumentuotai skelbiant jo nuopelnus, nušviečiant jo šventą gyvenimą nušviestų ir dalį jos asmenybės. Nepastebėti jos vaidmens Jurgio Matulaičio gyvenimo ir veiklos tyrinėjimuose būtų neįmanoma.

Elena SKAUDVILAITĖ

Kražiai
2017

Jonas SATKAUSKAS. Didybė. 2017. Fotografija

Jonas Albertas NAKTINIS

SĖLIAI RYTUOSE

Senieji papročiai ir padavimai

Tiriant vietovardžius ir vandenvardžius XIX a. vidurio Rusijos imperijos žemėlapyje, aptikta, kad sėlių gyventa didelėje dalyje teritorijos – Pskovo, Polotsko, Smolensko žemėse, Daugavos ir Dniepro aukštupiuose, Ugros upės baseine. Paaiškėjo, kodėl didelę reikšmę sėlių gyvenime turėjo pasidengiančios augmenija pelkės ir ežerai.

SELONIANS IN THE EAST

The researcher of linguistics Jonas Albertas NAKTINIS believes that the Selonians settled in the east in the regions of Polotsk and Pskov, by the sources of the rivers Daugava, Dniepr and Ugra. Hydronyms indicate that in ancient times people were buried in some lakes accreted with moss. According old tribal stories, the world began with a swamp in which nobody existed, only mud and water. And later, when light competed with the darkness, lumps of earth, grass and berries appeared…

Sėliai tikrai čia gyveno

Pradžioje žodis *Selišče* baugino. Atrodė, kad čia atkeltų (*poselit'*) ar pačių atsikėlusių kitur (*poselit'sia*) žmonių kaimai. Žodyne rašoma, kad šis žodis reiškia sodybų vietas. Daugiau įsigilinus į carinį XIX a. vidurio žemėlapį (*Trechverstovka*), paaiškėjo, kad žodis labiau sietinas su sėliais. Pvz.:

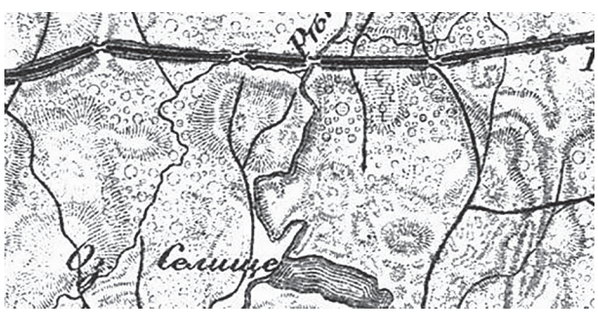

Matote, kad šis ežeras pavadintas *Selišče*. Niekaip kitaip tokio pavadinimo nepaaiškinsi, tik tuo, kad čia sėlių ežeras (lapas 6–11)*.

Kiti kaimų pavadinimai ne tokie klaidinantys: *Seliši, Selbiki, Seliachi, Sely, Selišnia, Seliukina, Seliutina* ir pan. Nelygu, kokio regiono tas žodis, turįs šaknį – *sel*, jis yra vienaip ar kitaip pasikeitęs. Dar vienas kaimo pavadinimo pavyzdys:

Dešiniojo kaimelio pavadinimą vietiniai tikriausiai ištardavo kirčiuodami „*e*“. Mums šis pavadinimas primena kaimą prie Rokiškio – Sėlyna (kirčiuojama „*y*“).

Ežerėliai *Selevo, Seliuto,* upeliai, tokie kaip *Selianka,* rodo sėlių pasiskirstymo teritorijoje pėdsakus. Juos paprastai supa mitologiniai vietovardžiai, vandenvardžiai. Remiantis tik žodynu, *Selianka* – kaimietė, bet jei tai upelis, argi vis tiek kaimietė? Žodžių, vartojamų žemėlapyje, visuma nurodo, kad čia sėlių upelis. Vienkiemių beveik nebuvo tuo metu (XIX a. viduryje). Kone visi stengėsi gyventi kaimais, taigi nėra prasmės tik kai kuriuos vadinti kaimiečiais.

Kai kurių vietovardžių neįskaitėme (pvz., sukėlė įtarimą *Seledkova*), bet dauguma su *Sel-* tiko, kaip ir *Seliania*:

Kaimelis *Seliania* (lapas 10–10) buvęs ant upelio *Toropa* kranto. Papiliečiams toropintis – skubėti.

Imame latgalių pakraštį (*Sėbežo* apylinkės, lapas 10–7), čia prasideda genčių įvairovė. Kaimas *Korely*, kaimeliai *Litvinova*, *Litvinkova*, ežeras *Liva*, ne visai mažytis, jo plotis apie 4 km. Ar lyviai iš tikrųjų iki čia siekė? Ir šventas vietas išduodančios vietovės 1864 metų žemėlapyje. Ežeras *Usvečje* (Šventasis), nuo jo iki kaimelio *Volkova* apie 2 km. Daugelyje padavimų žyniai ir burtininkai naktį pasiversdavę vilkais, daug nubėgdami per naktį, sužinodavę, kas dedasi karalystėje. Ežeras *Mogil'no* (t. y. Kapinynas), ar išgirdote? – kapinynas ežere, šalia *Seliany*, ten tik viena sodyba. Kaimelyje *Selišče* trys sodybos. Nuo jo per 5 km *Dubrovki* (Ąžuolynai), už jų per 3 km *Kislotnyje Nivy* (Rūgščiosios pievos, tokios galėjo augti ant durpyno). Dar 7 km, ir pa-

* Čia ir kitur nuorodomi lapai iš http://www.etomesto.ru/shubert/

siekiame *uročišče Krasnyj pen*', t. y. augmenija išsiskiriantį miškelį Raudonieji kelmai, besitęsiantį kokius 7 km. Už tų miškelių į pietus ež. *Beloje* (jo ilgis apie 3 km). Eidami nuo ežero į rytus, už kokių 4 km rastumėte *Vitov-kliuč* (Vytauto šaltinį). Gal čia Didžiojo kunigaikščio Vytauto 1414 metų žygio į šias vietas palikimas? Sebežas priklausė LDK iki 1535 metų (Laima Bucevičiūtė).Tokios tad vietovės, tokie tad atstumai. Tarp jų įsiterpę kitokie. Man įstrigo kaimelis *Livica*, jame trys sodybos, kitame *Livica* – penkios sodybos, upelis *Livica*, o dar ežeras *Liva*. Ne kitaip, kaip iki čia siekė lyviai. Ką reiškia prie dviejų ežerų (*Orono* ir *Sebežo*) išsidėsčiusio *Sebežo* (429 gyventojai tuo metu) dvinaris pavadinimas? *Se* + *Bež* – Čia Susibėgę? *Galuzino, Somino, Idrija*, ež. *Idrica*, ež. *Mošanec* (Samanynė), ež. *Gluchoje*. Nesunku buvo susigaudyti, kaip pavadintų ežerų buvo daugiau: *Gluchoje* ar *Bieloje*? Taip dažniausiai vadinami. Ežeras pašaukus, matyt, kažkaip turėdavo atsiliepti. Jei ne – tuomet *Gluchoje*. Kaip kitaip čia išvedžiosi. O kodėl *Bieloje*? Kad labai skaidrus vanduo?

Ne taip retai aptiksite pavadinimą *Užo*. Taip pavadintas ežeras byloja apie šiose apylinkėse buvusį žalčio kultą.

Prie *Užo* (Žalčio) ežero (lapas 9–8) į šiaurę – 14 kiemų kaimas *Krivcy* (Krivičiai).

Satkūnų kaime (Papilio sen.) XXI amžiuje buvusioje Jurgio Šlekio sodyboje dar suspėjome aptikti iš medžio išpjautomis žalčių figūromis papuoštus langus.

Tad kuri gentis labiau atsakinga už žalčio kultą? Ar tai tik dėl metraštininkų kalbos yra atsiradę skirtingi genčių pavadinimai?

Lapas 11–7. Upelis *Užica* (Žaltelė) teka per kilometrą nuo ežerėlio *Zvonec* (apie ką pranešdavo tas jo skambėjimas?), beveik pasiekia kaimelį *Zablockije* ir, apsukęs pusratį, įteka į ežerą *Strelkovskoje*. Šiame pusratyje kaimai *Luneva* (Mėnulinis, 4 kiemai) ir *Selišče* (8 kiemai). Per tris kilometrus nuo šio kaimo ežerėlis *Sviatoje*, reikia manyti – užankantis, nes aplink didelė pelkė, vadinama *Čistak*, kokius 4 x 4 km aprėpianti. Tai dar vienas įrodymas, kad sėliai mėgdavo pelkėtas vietas – su ežerais, samanomis užsitraukiančiais. Iki Daugavos nuo čia apie 44 km. Šia kryptimi keliaudami prieisite *Latygovą* (1 sodyba), *Gaj* (Šilas, 7 kiemai), *Svolną* (2 kiemai), – ar neprimena jums *Svalios*? Toliau tekąs upelis pavadintas *Svalka*. Dar toliau *Koroli* (5 kiemai), *Dubrova* (Ąžuolynas, 2 kiemai), *Litonova* (9 kiemai), *Litvinova* (4 kiemai), *Volki* (3 kiemai), *Selišče* (4 kiemai), prieisite upę, pavadintą *Drisa*. Jei nuo Šventojo ežerėlio eitumėte į rytus, tai už 36 km rastumėte ežerą *Velje* (Vėlių). Senovėje žmonėms vasarą tai buvo vienos dienos kelias. Todėl sunku įtarti, kad čia kitos genties, ne sėlių šventa vieta. Tą patvirtina trijulė: jau minėtas ežeras *Velje* (1 x 1 km), už 7 km nuo šio į rytus ežeras *Rosno* (Rasų), nuo šio 12 km į pietus kaimas *Seliavščina* (23 kiemai, kaip sėliams – tai daugoka), pusiaukelėje *Sviatica* (viena sodyba) ir ežeras *Svedinova* (*Svetinova*?). Taigi, sėliams reikšmingos vietovės dažnai būdavo lyg ir susibūrusios į grupes. Gal kai kada susigaudysime, kodėl atsirasdavo tokie kaimų pavadinimai, sietini su tamsa – *Luneva, Nočeva*. Lietuvos pusėje buvo pavardės *Lunys, Lunia, Nakcianis*.

Trečia mus dominančių vietovių grupė šiame lape: ežeras *Zvanoje*, aplink jį ratu kaimelis *Zvany* – 2 kiemai, kitas *Zvany* – vienas kiemas, trečias *Zvany* – 2 kiemai, už kilometro kitas ežeras *Beloje*, kaimas *Bielaja* – 13 kiemų. Per kilometrą nuo ežero *Bieloje* – ežeras *Sel'no*.

Gal neapims apatija nuo ketvirto pavyzdėlio:

Matome, kad ežeras *Seliuto* yra Daugavos aukštupyje, per kokius 2 km nuo šios upės (lapas 10–10).

Atstumai maždaug tokie pat kaip Lietuvoje tarp sėlių buvusių gyvenviečių. Pvz, Papilio apylinkėje: Garšvos–Žiobų piliakalnis – 7 km, Garšvos–Sėlių kalnas (dabartinėje Biržų girioje) – 9 km, Garšvos–Skrebiškiai – 6 km, Skrebiškiai–Žiobų piliakalnis – 8 km.

Nevelio apylinkėse (lapas 10 – 8) atstumai sėliams buvo panašūs. Ežeras *Gorodišče* (nuo ko jis turėjo saugoti?), *Staroselje* – 7 kiemai, *Mošina* (Samanynė) – du kiemai, ežeras *Leno*, ežeras *Ol'chovity* (Alkavietės?), kaimelis *Ol'chovki* – 4 kiemai, ežeras *Selifinovo* (apie 200 m ilgio), *Sviatkova* – 6 kiemai, *Jakubicha* – 6 kiemai, *Romaši* – 10 kiemų; *Seliuti-*

na – 5 kiemai, ežerėlis *Selevo* (apie 300 m ilgio), nuo jo apie kilometrą į pietus prie ežero *Stremiatino* – 5 kiemų kaimelis *Seli*. 1920 metų žemėlapyje nei šio kaimelio, nei ežerėlio *Selevo* nebematyti. Paminėtos vietovės yra 10 x 10 km teritorijoje, pramaišiui su kitais pavadinimais: *Galica, Avčina, Žury, Putily*. Peršasi mintis, kad sėliams aplink, ten, kur jie apsistodavo, buvo pilna šventų vietų. Bet sėliai, matyt, per mažai dauginosi, buvo per taikūs, kaip patys seniausi šio krašto gyventojai. Todėl tuščiose vietose įsitvirtindavo agresyvesni naujai atėjusieji. Per kokius 150–200 km nuo Polotsko aptikome kaimelį *Verdyn'* (lapas 11–10). Pirminiu žodžiu jam peršasi *verdzināt* – laikyti vergijoje. Prisiminkime, kad Polotske ir vėlyvais laikais, kaip sako istorikai, vis dar buvo vergų turgus. Skverbiasi išvada, kad ramūs savo prigimtimi sėliai puikiai tiko vergų ieškotojams kaip prekė. Nedideli, ramūs. Kuri dalis jų išnyko tokiu būdu iš šių vietų? Analogija: šiandien niekas nenori prisiminti airių traukimo vergijon kitame Europos pakraštyje.

Kita vietovių sankaupa. *Selišči* – 6 kiemai, už kokių 5 kilometrų *Dubrovka* – 4 kiemai, nuo jos į pietus už 3,5 km *Mogilina* – 5 kiemai, nuo šios nepilnas kilometras, ir ten *Zamošje* (Užsamanė). Peršasi mintis, kad kai kur galėjo būti laidojama prie užankančių ežerėlių (ar juose), kurie vėliau pasidengdavo samanomis. Nuo Zamošjės per du kilometrus į vakarus *Litvinova* – 3 kiemai, netoliese *Litvinkova*. Aplink toliau: ežeras *Alatoviči*, kaimeliai *Prosna* – 4 kiemai, *Zujevka* – 4 kiemai, *Malinovka* – 2 kiemai, *Rundica*, *Guta* – 3 kiemai, *Šunia* – 3 kiemai, *Černova* – 2 kiemai, du ežerai *Veinec* (per abu apie kilometrą), ežeras *Gluchoje* (pusė kilometro), *Korely* – 3 kiemai, upelis *Vet', Kliuči* (Šaltiniai) – viena sodyba. Gerai, kad žemėlapio sudarytojai kai kur buvo kruopštūs, pvz., prie miesto *Valdaj* (lapas 6–11) užrašė abu ežero pavadinimus: naująjį *Valdaiskoje* ir senąjį *Sviatoje*.

Šventas sėliams ir krivičiams vietas liudija keletas didelių ežerų *Velje* (ne vienoje vietoje, pvz., lape 7–11), upeliai, vadinami *Velesa, Velisa*, kaimeliai *Velesa* (lapas 10–10). Upelis *Velisa* įteka į Daugavą.

Priartėjame prie Europos Baikalo – *Seligèro* ežero (lapas 7–11). Aplink pilna samanynų. Tinkamos vietos sėliams. Bet arti tokių vietovių sėliškais vardais nematyti. Tad iš kur toks dvinaris žodis? Neberadome kitų cituoto senovinio suomių žodžio *sereger*, kuriuo buvo bandoma paaiškinti ežero pavadinimo atsiradimą. Kol nėra kitų duomenų, lieka kitokie du variantai spėlionėms. Pirmas: perrašinėjant (tyčia ar netyčia) raidė „*z*“ buvo pakeista į panašiai rašomą „*g*“ (teko matyti, pvz., kai žemėlapyje vietoje *myza* – vienkiemis – užrašytas beprasmis *myga*). Todėl tikrasis pavadinimas anksčiau gal buvo *Seli+zer – Selu azers*? Panašų sutrumpinimą, kad būtų patogiau greit ištarti, pamatėme latgalių krašte (lapas 8–5): ežerėlio pavadinimas – *Sezer*. Tai irgi *Selu azers*.

Antras spėjimo variantas: čia antrasis žodis yra *ģērēt*, reiškiąs – mušti. Todėl *Seli+ger* – tai Mušti (Išmušti) Sėliai. Kaip buvo iš tikrųjų?

Kai kurios senos ir istorikams žinomos giminės buvo įsiterpusios tarp sėlių kaimų. Pvz. (lapas 13–13):

u **Resa;** Mitiagi; Čiberi; Ozero; Ozerenka; Soseno;
u Popolta; Kaplina; **Selina;** u Bulanovka; **Lunevo;** Kurkina;
u Perekša; Rodna; **Asitišči; Selišče;** Simonova; Losk; **Sel'co;**
Glotova; Mackova; **Sel'co;** Ivonino; **MOSALSK;** Dubački;
Borovenskoje

Taigi šioje vietoje įsipiršo išvada, kad Astikų (žemėlapyje **Asitišči**) giminė galėjo būti kilusi iš sėlių (tai liudija ir pavardės prasmė: *aste* – uodega). Dėl Masalskių dar abejoju.

Atrodytų, kas čia tokio, kad vienų gimusių vaikelių uodegikaulis būdavo ilgesnis nei kitų. Tad šiandien, kai žinome, jog tai yra neturintis reikšmės organizmui atavizmas, galime ramiai žiūrėti į tai. Pastabi kaimo pribuvėja palygindavo gimusius vaikelius. Kai atėjo laikas duoti pavardes, kai kurie buvo pavadinti Astikais – Uodeguotaisiais. Teneįsižeidžia pavardės savininkas, bet pavardėje Garastas slypi *garša aste* – Ilgauodegis...

Mano senelis prie vienos rankos nykščio turėjo ilgoką ataugą, panašią į pirštą. Kaimynai vadino jį Šešiapirščiu. Patogu kalbant išskirti iš kitų. Ir labai jam pasisekė, kad gyveno tuo laikotarpiu, kai fanatikų – skundikų jau buvo šiek tiek mažiau, o inkvizicijos laužai prigesę. Inkvizicijos laikais toks nukrypimas galėjo būti siejamas su velnio paliktu pėdsaku, o tai jau buvo pavojinga gyvybei. Žinome iš istorijos, kad inkvizitoriai dažniau kankindavo ir degindavo, pvz., rudaplaukius, kaip velnio pažymėtus.

Dar vienas vietovardis, išduodantis sėlius, yra įvariomis modifikacijomis užrašyti (daugiausia į rytus nuo linijos Pskovas – Polotskas) *Zencovo, Zechnovo, Zechny, Zekjeva, Zeneva, Zenkova Zechina, Zenkovy, Zenkoviči*. Uoslė mus nuveda į latvių kalboje užsilikusius *zēns* (vaikėzas), *zeņķis* (paauglys, jaunuolis). O iš čia suvokiame, kaip tokie vietovardžiai atsirado. Į naujas vietas pirmiausia (dažniausiai) keldavosi jaunimas. Patogu būryje apsiginti, su talkomis būstus (būdas) pasistatyti.

Rytuose, apie kuriuos dabar kalbame, žmonės apsigyveno anksti, ledynui baigiantis. Pvz., 55 laipsnių šiaurės platumoje, Dniepro ištakose, išliko vietovardžiai *Ladožina, Ledišče, Liady* ir pan.:

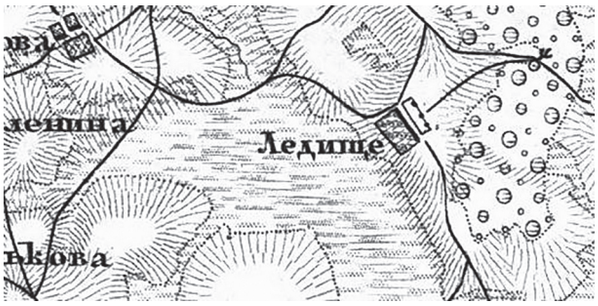

Taigi matome, kad *Ledišče* XIX a. viduryje buvo šalia duburio tarp kalvų. Žmonės čia, matyt, apsigyveno, kai dar matėsi ledyno likučiai. Gyveno (kiti) ir prieš ledynmetį, kai buvo čia pakankamai šilta. Kaip kitaip paaiškinti, kodėl prie *Ilmenio* ežero atsirado senasis suomių oro ir dangaus ugnies dievas Ilme. Mat netoliese (vietovė *Krestcy*) ėjo tektoniniai lūžiai. Iš Žemės gelmių besiveržiančios dujos sukeldavo dažnesnes perkūnijas ir pašvaistes. Nežinia, ar labai nuodingos

tos dujos buvo. Pro tektoninius lūžius iš Žemės gilumos einanti šiluma sudarė geras sąlygas žmonėms gyventi čia, Šiaurėje.

Belieka parodyti suminę lentelę:

Eil./St	5	6	7	8	9	10	11	12	13
5		1	5	1	1 NOV	1 Volma	2 Msta	0Kirva	
6		2	7	1	0 Osna	3	5		
7	0	1	3 PSK	9	3	1	3 Seliger	0	1
8	6 M	3 M	5	7 Uda	1	0	2		
9	1	3	3 Lada	5	5	6 Dg Isna	0		
10	2	3	6 Istra	5 Istra	7 Dg	4 Dg	5	5	
11	2 Dg	3 Dg	5 Dg	3 Polota	6 Dg	7	4 Dn	5	0
12	0	3	11 PO Dg	3 Dg	4 Dg	12 Gobza	10 Dn	8 U	2
13	1	3	4	1	5 Dn	4 SM Dn	10Dn-U	8 U	5 U
14	1	3	3	2 Dn	3 Dn	4 U-Desna	5 U	3	3 U

Čia parodytas vietovardžių ir vandenvardžių su šaknimi *sel-* skaičiaus kitimas, iš vieno teritorijos ploto (maždaug 50 x 70 km) pereinant į kitą to paties dydžio. Eilučių ir stulpelių numeravimas atitinka duotus cariniame kariniame topografiniame žemėlapyje.

Sutrumpinimai: Dg – Daugava (*Zapadnaja Dvina* originale), Dn – Dniepras, U – Ugra. NOV – Novgorodas, PO – Polotskas, PSK – Pskovas, SM – Smolenskas. Okos baseino pradžia čia neparodyta (tai būtų 13 ir 14 eilučių tęsiniai), ten sėliškų vietovardžių skaičius jau mažas, kaip ir Novgorodo aplinkoje. Pskovo ir Polotsko regionai atskirti, bet tai nebuvo būtina, nes jie pagal tuos skaičius nesiskiria. Į akis krinta didesni skaičiai septintame stulpelyje, tai atitinka 1–2 laipsnius vakarų ilgumos, skaičiuojant pagal Pulkovo observatoriją. Vadinasi, šioje ilgumoje sėliams buvo patogiau gyventi. Kažin ar tai galima būtų kuo nors pagrįsti? Greičiausiai tai atsitiktinis skaičių išsidėstymas, šitai patvirtina ir panaudoti matematiniai šių skaičių analizės metodai. Taigi iš išlikusių vardažodžių skaičiaus negalima tvirtinti, kad kuriame nors parodytame regione sėlių gyventa tankiau, didelėje teritorijoje tas tankumas toks pat. Lyginant Daugavos ir Dniepro aukštupius, matyti, kad daugiau sėlių būta tik apie Daugavą. Nelabai ryškiai, bet daugiau.

Aliaksiejus Dziermantas, cituodamas senuosius slavų metraščius, mini kaip tik šias vietas – Polotsko ir Pskovo žemes, Daugavos ir Dniepro aukštupius – kur nuo seno gyventa krivičių. Tad kaip čia dabar? Gal sėliai ir krivičiai – tai tie patys, tik skirtingai užrašomi? Kodėl metraščiuose minimi tik krivičiai? Gal sėliai yra ankstyvoji krivičių (baltų) atmaina, metraščiuose jau nebeminima? Iš anksto pasakysiu, kad čia, Rytuose, vietovardžių su *sel-* žemėlapyje yra 4,4 karto daugiau nei su *kriv-*.

Sėliai ir samanos

Didžiausias atradimas žemėlapyje – tai įrašas, patvirtinantis, kad samanos sėliams (o gal senovėje ir kitoms gentims, pvz., karelams) buvo šventas dalykas. Lapo 9–10 iškarpa:

Aiškiai matome: Pranašų, Pranašautojų samanos. Samanyno plotis – apie 3 km. Aplink šventieji miškai, už 20 km Daugava. Sėlių kaimeliai šiek tiek toliau. Žemėlapio iškarpoje matote 4 kiemų kaimelį *Rogova*. Tai primena Rogvaldžių giminę (kurie taip pat buvo baltai Aliaksiejaus Dziermanto). Pvz., istorinė asmenybė Ragvalod Polacki valdė Polotską 970–980 metais.

Samanų svarbą senovės žmonėms rodo ir vardažodžių skaičius (tame pačiame dideliame plote). O jis kai kuriems toks (išvertus iš rusų kalbos):

(Bel-) Balt-	110
(Dub-) Ąžuol -	185
(Dobr-) Geras	40
(Sel-) Sel -	390
(Kriv-) Kriv -	90
(Sviat-) Švent -	80
(Vel-) Vėlė	45
(Moch-) Saman -	75
(Zamošje)Užsamanė	72
(Perun -) Parkūn -	2

Iškart krinta į akis, kad nuo dievo Perkūno vardo valdančioji religija kaip reikiant teritoriją apvalė.

Jei vardažodžius, kuriuose slypi pirminis žodis „samanos“, sudėsime su Užsamane vadinamais, gausime apie 150, tai nusileidžia tik aptiktų ąžuolynų skaičiui. Žodis „samanos“ daug ką apima. Samanų ežerėlis, Samanų upelis, Gerosios samanos. O Užsamanė (*Zamošje*) – tai paprastai kaimelis su nurodytu žemėlapyje kiemų skaičiumi. Samanų centre galėjo būti užankantis ežerėlis:

Neapleidžia mintis, kad tie maži, samanomis pasidengiantys ežerėliai žiloje senovėje buvo naudojami kaip laidojimų vietos. Įsivaizduokite, kad artimas žmogus mirė žiemą, o aplinkiniai teturi pailgus akmenis su nusmailintais galais (dar neprasidėjęs geležies amžius). Pabandykite su tokiais akmenimis iškasti kad ir nedidelę duobę, kai lauke viskas sušalę. Neabejoju, kad pasiduosite. Taip būdavo ir senovėje. Ką daryti? Žvilgsniai nukrypdavo į neužšąlančias pelkių ir ežerėlių vietas – akivarus. Mirusįjį nuleisdavo į gyvą vandenį (gyvą todėl, kad neužšalęs). Gal dar buvo tikimasi, kad gyvas (neužšalęs) vanduo toje požeminėje pelkių ir ežerų karalystėje kažkada atgaivins sustingusį kūną?

Ir didesnių kai kurių ežerų pavadinimai rodo buvusią jų paskirtį.

Vienas ežeras – *Svetlovo* (Šviesusis), kitas – *Beloje* (Baltasis), o trečiasis – *Magil'no* (Kapinynas).

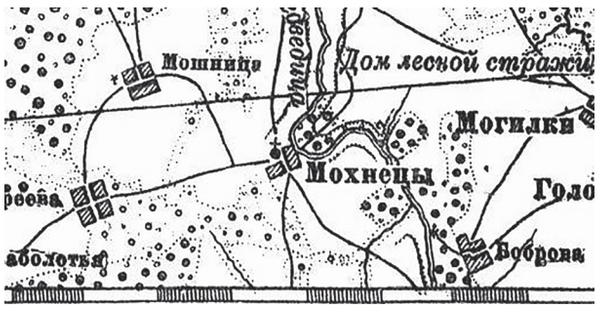

O čia (lapas 7 – 13) Kapeliai (*Mogilki*) buvo šalia Samanių (*Mochnecy*) kaimelio.

Pabrėžiantieji, kad sėlių įtvirtinimai buvo pelkėse, kitoje iškarpoje pamatys to įrodymą:

Prieš samanynus būta dviejų užtvarų (*Gorodok*), o pati kautynių (kapojimosi) vieta tuose samanynuose buvo vadinama *Seči*. Nuo aukštesnėje vietoje esančių *Gorodki* iki *Seči* – apie 6 km.

Lietuviškoje Sėloje požiūris į užankančius ežerus tikriausiai buvo panašus kaip ir ten, Rytuose. Pvz., netoli Vabalninko buvo užsitraukiantis augmenija ežeras, o šalia jo – kaimelis *Godzie* (kartografų užrašyta *Godzi*). Pakilo vieną dieną kažkieno ranka ir užrašė *Guodžiai*. Pasikeitė ankstesnio pavadinimo prasmė. Guosti – tai *mierināt*, *žēlot*. Betgi žodžiui *Godzie* pirminis yra *godāt* – gerbti, garbinti. Vadinasi, buvo žmonių, kurie kažką garbino, susirinkdami prie to bebaigiančio savo gyvenimą ežero (kuris kolūkiniais laikais virto durpynu). XIX amžiuje *Godzi* buvo didžiausias kaimas Vabalninko parapijoje (32 kiemai). Vabalninko bažnyčios knygose užsiliko įrašyta pavardė, susijusi su žodžiu *godāt* – garbinti: Valul Godzianis iš Dumblų, 1635. Vardas kilęs iš krivičių, pavardė – iš sėlių. Kas už to slypi? Kad šios gentys lengvai susiliedavo? Anksčiau esu aptikęs XVII a. sėlių ir krivičių pėdsakų Vabalninko krašte (6). Vienas krivičių atėjimo iki čia laikotarpių tikriausiai sietinas su prievartiniais religiniais pertvarkymais Rytuose. Be to, vietovardžiai rodo, kad šis kraštas buvo patogus įprastiniam senųjų sėlių (protosėlių, sako Andra Simniškytė) gyvenimo būdui. Purvai, Laužai (t. y. medžių išvartos dažnai apsemiamame miške), Dumblai, Baluškiai.

Dar liko pasakyti, ką reiškia lentelėje sutrumpinimas *M*. Tai 5 kiemų kaimelis *Mindaug* (lapas 8 – 5) ir 3 kiemų kaimelis *Mendaug* (lapas 8 – 6).

Pastarasis kaimelis yra žemoje pelkėtoje vietoje. Šitai galbūt įrodo, kad karalius Mindaugas, padovanojęs (sąlyginai, kaip kitur vėliau bandysime parodyti) kalavijuočių ordinui lietuviškąją pietvakarinę Sėlos dalį, sau pasiliko valdas, kur gyveno latgaliai ir sėliai.

Kaip paaiškėjo iš Vabalninko parapijos senųjų pavardžių, labai svarbu senovėje buvo gerai *matyti*. Rytai – ne išimtis.

Vabalninko parapijoje Matišiai, o čia *Matiasy*. Kitur *Matiuši, Matiušina, Matysinkina, Matiuchi*, galbūt čia tinka *Motekina*.

Pabaigoje – vienas senas padavimas, pasiekęs mus iš buvusios Tverės kunigaikštystės, kurioje, kaip žinome, Didysis kunigaikštis Algirdas susirado sau antrąją žmoną, pirmajai mirus. Kokį trečdalį šios kunigaikštystės teritorijos užėmė karelų kaimai. Kas buvo kiti? Pagaliau ne taip svarbu, kas buvo kiti. Pasaulio supratimas ir tokie pat dievų vardai apėmė ne vieną gentį.

Padavime sakoma:

> Pasaulio pradžia – tai pelkė, kurioje nieko daugiau nėra, tik purvas ir vanduo. Ir tik vėliau, Šviesai besirungiant su Tamsa, iškyla grumstai, pasirodo žolytės, gėlytės, uogos...

Tai, manau, padės mums geriau suprasti, kodėl sėliai taip garbino samanas. Samanos, kuriomis pasidengdavo vandens telkiniai, į kuriuos dažnai nuleisdavo mirusiuosius, sukeldavo tam tikrus vaizdinius apie gamtą, o jos didenybė Uoga, gulinti ant samanų ar esanti aukščiau ant stiebelio, padėdavo išgyventi.

Pats padavimas irgi turi prasmę, atspindi buvusią tikrovę. Prieš kelis tūkstančius metų čia, Šiaurėje, pro tektoninius lūžius sklindanti iš Žemės gilumos šiluma sudarė vieną iš lopšių žmonijai vystytis. Vienas įrodymų – senojo suomių oro ir dangaus ugnies dievo Ilme atsiradimas prie Ilmenio ežero. Šalia Ilmenio ežero pro tektoninius lūžius, matyt, veržėsi ir dujos, kuriomis, suprantama, negalima buvo kvėpuoti. Tos dujos atmosferoje sukeldavo kitokias pašvaistes, o gal ir kitokį perkūnijų dažnį. Argi to nepakanka, kad tolimi protėviai sugalvotų specifinį dievą, idant paaiškintų tuos reiškinius? Geologai patvirtina – būtent čia, šalia Ilmenio ežero, ėjo tektoniniai lūžiai.

Jonas Albertas NAKTINIS

Šaltiniai

1. http://www.etomesto.ru/shubert/
2. Aliaksiejus DZIERMANTAS. Krivičiai: etnogenezė ir istorija. http://archive.minfolit.lt/arch/19501/19789.pdf arba: el. talpykla. lituanistikadb.lt/fedora/objects
3. Laima BUCEVIČIŪTĖ. Lietuvos istoriniai kontaktai rytuose XV–XVI a. Istorija. Mokslo darbai, 78 t.
4. Andra SIMNIŠKYTĖ-STRIMAITIENĖ. Sėliai // Liaudies kultūra. – 1999, Nr. 5, p. 25–35.
5. Vykintas VAITKEVIČIUS. Baltų šventviečių atodangos // Liaudies kultūra. – 2016, Nr. 4, p. 33–43.
6. Jonas Albertas NAKTINIS. Sėlių ir krivičių pėdsakai Vabalninko krašte XVII amžiuje // Į vakarus nuo Biržų girios. – Panevėžio spaustuvė, 2015, p. 72–89.
7. Jonas Albertas NAKTINIS. Kristijono Donelaičio „Metų“ kalba ir hipotezė apie krivičių migraciją. – Krantai, 2014, Nr. 4, p. 72–75.

Aina VAIČIULĖNAITĖ. Vėlių šokis. Biržų „Saulės“ gimnazija

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS

REMIA PROJEKTĄ
„KULTŪRŲ DIALOGAI: ISTORIJA IR DABARTIS“
(RĖMIMO SUMA – 10 000 EUR)

LIETUVOS KULTŪROS TARYBA

REMIA PROJEKTĄ
„STRAIPSNIŲ CIKLAS „LIETUVOS TEATRO AMŽIUS“
MENO KULTŪROS ŽURNALE *KRANTAI*“
(RĖMIMO SUMA – 5 000 EUR)

UŽ PARAMĄ NUOŠIRDŽIAI DĖKOJAME
P. IRENAI RAULINAITIENEI

„KRANTŲ“ ŽURNALŲ GALIMA ĮSIGYTI

„KRANTŲ“ REDAKCIJOJE
Klaipėdos 6-408, LT-01117 Vilnius
tel. 26 110 26, mob. tel. 8 682 35546, 8 618 66758

KNYGYNE „AKADEMINĖ KNYGA“
Universiteto 4, Vilnius

„KATALIKŲ PASAULIO“ LEIDYKLOS KNYGYNUOSE
Pranciškonų 3/6, Vilnius
Šventaragio 4, Vilnius

KNYGYNE „NATOS“
Totorių 20, Vilnius

MENO LEIDINIŲ KNYGYNE „HUMANITAS“
Dominikonų 5, Vilnius

Nuolankiai atsiprašome ir taisome:

2017 m. Nr. 4, p. 9, 18–19 eilutėse iš apačios neturi būti pavadinimo „Noctes Petro politanae“;
p. 52 A. Girdzijauskaitės gimimo metai turi būti – 1938.

Krantai
Meno kultūros žurnalas

REDAGUOJA

Helmutas ŠABASEVIČIUS
(vyriausiasis redaktorius)

Nijolė KVARACIEJŪTĖ
(redaktorė)

BENDRADARBIAUJA

Paulius MICKEVIČIUS
(vertėjas)

Joseph EVERATT
(vertimo redaktorius)

Diana ALIONIENĖ
(tekstų rinkėja)

Daiva MIKALAINYTĖ
(maketuotoja)

Žurnalo įkūrėjas – Vaidotas DAUNYS (1958–1995)
Leidžiamas nuo 1989 metų
Leidžia KRANTŲ redakcija
Redakcijos adresas:
Klaipėdos 6-408, LT-01117 Vilnius
Telefonai: 8 5 2611026, 8 682 35546
www.kranturedakcija.lt

“Krantai“ quarterly on Culture and Art
Founded by Vaidotas Daunys (1958–1995)
Published in Lithuania
Editor-in-Chief Helmutas ŠABASEVIČIUS
Address: Klaipėdos 6-408, LT-01117 Vilnius, Lithuania
Tel. (370 5) 2611026, (370) 682 35546
www.kranturedakcija.lt

Spausdino
BALTO print
Utenos g. 41A, Vilnius LT-08217
www.baltoprint.com

Pirmajame viršelio puslapyje – Rimas SAKALAUSKAS. Vaizdo projekcija Gintaro Sodeikos operai „Post futurum“. 2018

Ketvirtajame viršelio puslapyje – Gintaras MAKAREVIČIUS Scenografijos maketas Gintaro Sodeikos operai „Post futurum“. 2018. Gintaro MAKAREVIČIAUS nuotrauka

Tiražas – 500 egz.

© „Krantai“, 2018